

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ
А. ҚОДИРИЙ НОМЛИ ЖИЗЗАХ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

“Тарих” факультети
“Умумий тарих” кафедраси

“Тасдиқлайман»
Ўқув ишлари проректори
_____ проф.Н.Алимов
28 август 2010йил

“Тарих шахс ва жамият
ўқитиш методикаси”

МАЪРУЗА МАТНЛАРИ

Билим соҳаси: 100 000 - Таълим
таълим соҳаси: 140 000 - Ўқитувчилар тайёрлаш
ва педагогика фани

Бакалавриат йўналишлари: 514 06 00 - Тарих

Жиззах-2010

АННОТАЦИЯ

Мазкур маърузалар матни тарих ўқитиш методикасининг мақсад ва вазифалари, унинг фанлар тизимида тутган ўрни, бошқа фанлар билан боғлиқлиги, юқори малакали тарихчи мутахассисларни тайёрлашда тарих ўқитиш методикасининг тутган ўрни. Академик лицей ва касб-хунар коллежларида тарих ўқитишнинг мақсад ва вазифалари. Тарих дарслари турлари: анъанавий ва ноанъанавий. Тарих таълими технологияси. Тарих фанидан дарсдан ташқари ишлар.

Тарих дарсларида матбуот материалларидан фойдаланиш. Дарсда янги педагогик технологияларни қўллаш, ҳамда дарсларда ўқувчиларнинг билим, малака ва қўникмаларини текшириш, ҳамда баҳолаш, тарихни ўрганишда масофали ўқитиш, компьютер ёрдамида дарс процессларини яратиш ва уларни ўқув жараёнига татбиқ этиш каби масалалар ўз ифодасини топган.

Маърузалар матнида ўлкашунослик материалларидан фойдаланиш, ҳамда тарих хонасини ташкил этиш ва уни жихозлаш каби илмий методик фикрлар илгари сурилган.

Тузувчи: ўқитувчи Тошбоев Ф.

Тақризчилар: доц. Миркомилов Б.
доц. Пардаев М.,

-Ушбу маърузалар матни 5140600 “Тарих” таълим йўналиши учун мўлжалланган бўлиб, Ўз.Р.О ва УМТВ томонидан 2009 йилда тасдиқланган. ДТСдаги маълумотлар билан тўлдирилган ҳолда, 2006 йил 13 август №186 рақам билан тасдиқланган намунавий ўқув дастури асосида тузилган.

-Маърузалар матни А.Қодирий номли Жиззах Давлат педагогика институти “Умумий тарих” кафедраси йиғилишининг 28.08.09 кўриб чиқилган ва тасдиқланган. (№1 баённомага эга).

Институт Илмий Кенгашида 29.08.09 кўриб чиқилган ва тасдиқланган. (№1 баённомага эга).

Тарих шахс ва жамият ўқитиш методикаси курси бўйича маъруза режалари.

1-Мавзу: Кириш. Ўзбекистон Республикасида тарих билимлари ривожланишининг асосий босқичлари. Ўзбекистонда умумий ўрта ва касб-хунар таълими тизимида тарих фанларининг тузилиши ва уни ўқитиш.

Режа:

1. Тарихдан дарс бериш методикаси курсининг мавзуси ва вазифалари
2. Ўзбекистон Республикаси мустақиллиги шароитида тарихдан дарс бериш методикаси курсининг методологик асослари.
3. Ўзбекистон Республикасида тарих билимлари ривожланишининг асосий босқичлари
4. Касб-хунар билим юртларида тарих таълими тузилиши.
5. Ўзбекистонда ҳозирги замон умумий ўрта таълим тизимида тарих фанлари системаси

2- Мавзу : Тарих дарсларида ЯПТ воситаларидан фойдаланиш. Интерфаол таълим сифат кафолати, интерфаол таълим методлари

Режа :

1. Тарих дарсларида ЯПТ воситаларидан фойдаланиш.
2. Интерфаол таълим турлари.
3. Ақлий ҳужум, 6х6х6, кластер, Қора қути методлари

3-мавзу: Интерфаол дарсларни ташкил этиш.

Режа:

1. Интерфаол дарсларни ташкил этиш
2. Ўқувбилим фаолиятини гуруҳларда ташкил этиш
3. Тренингих дарслари ва уни самарали ўтказиш

4- Мавзу. Тарих дарсларига маъруза тайёрлаш ва уни самарали ўтказиш

Режа:

1. Марузани тайёрлаш мезонлари
2. Маъруза матнини тузиш билан боғлиқ тушунчалар.
3. Маъруза матнининг электрон вариантлари.
4. Давра суҳбатлари

5-мавзу: Тарих дарсларида лойиҳа асосида машғулотлар олиб бориш

Режа:

1. Лойиҳа асосида машғулотлар олиб бориш .
2. Лойиҳали дарс босқичлари.
3. Тарих дарсларида муаммоли таълим методлари.

6-мавзу: Тарих дарсларида муаммоли, креатив ва эвристик таълим методларидан фойдаланиш.

Режа:

- 1.Креатив ва эвристик таълим методларидан фойдаланиш.
- 2.Эркин ассоцияли, инверция, эмпотик ва синетик методлар.
- 3.ахборот технологиялари,ва компютертехникаси асосида ўқиш.

7-Мавзу. Таълимда инновация ва мотивация.

Режа:

1. Таълимда инновация.
- 2.Инновацион фаолият.
- 3.Дарс ва мотивация..

8-мавзу: Таълим сифати мониторинги. Педагогик диагностика.

Режа

- 1.Мактабда таълим сифати мониторинги
- 2.Педагогик диагностика.
3. Педагогик диагностиканинг тест методи.

Курс бўйича дарслик ва ўқув қўлланмалари

1. Каримов И.А.Донишманд халқимизнинг мустаҳкам иродасига ишонаман (Президент Ислам Каримовнинг “Fidokor” газетасининг мухбири саволларига жавоблари) - Т., 2000 йил.
2. Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори.- Т., “Шарқ”, - 1997 й.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги қонуни ҳамда “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”ни амалга ошириш юзасидан ҳукуматимиз томонидан қабул қилинган меъёрий ҳужжатлар тўплами.- Самарқанд, 1999 йил.
4. Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини ислоҳ қилиш бўйича меъёрий ҳужжатлар. I қисм.- Тошкент, 1998 йил.
5. Қурбонов Ш. ва бошқалар.Баркамол авлод орзуси (“Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”ни амалга ошириш борасидаги публицистик мулоҳазалар) - Т.; “Шарқ” нашриёт-матбаа концерни. 1998 йил. -184 б.
6. Таълим тараққиёти. Ўзбекистон Республикасининг Халқ таълими вазирлигининг Ахборотномаси 2-Махсус сон, 1999 йил. Умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандарти ва ўқув дастури. - Т., “Шарқ”, 1999 й.
7. Адам М. ДреерПреподование в средней школе США / Проблемк начинающих учителей.// Перевод с английского, общая редакция и вступительная статья кандидата педогогических наук В.Я.Пилиповского - Москва, “Прогресс”, 1983, -287 стр.
8. Краснобоев Б.И.Методика преподавания истории. Методические указания. -М., Изд-во Моск. ун-та, 1978. -58 с.
9. Набиев А., Бўриев О., Шаймардонов И.Ўзбекистон тарихини ўқитишда этнографик материаллардан фойдаланиш. -Т., “Ўқитувчи”, 1996, -127 с.
10. Раҳматуллаев Т.Ўзбекистон халқлари тарихини ўқитишда археология материалларидан фойдаланиш: (Ўқитувчилар учун қўлланма). -Т. “Ўқитувчи”, 1994. -96 й.
11. Раҳимов Ж. Ўзбекистон тарихи дарсларида архив материалларидан фойдаланиш. -Т., “Ўқитувчи”, 1995 й. -127 б.
12. Сафоева Э., Шоймардонов И.Ўзбекистон халқлари тарихини ўқитишда ўлкашунослик материалларидан фойдаланиш (Умумтаълим мактаблари ўқитувчилари учун). -Т.: “Ўқитувчи”, 1993. -80 б.13. Саъдиев А.С.Ўзбекистон халқлари тарихини ўқитиш: Педагогика олий ўқув юртлари тарих куллийётларининг талабалари учун қўлланма. -Т.: “Ўқитувчи”, 1993 й. - 160 б.
14. Саъдиев А.С.Мактабда тарих ўқитиш методикаси. -Т., “Ўқитувчи”, 1978, -208 б.
15. Тошпулатов Т., Ғаффаров Я.Тарих ўқитиш методикаси.-Т., “Университет”, 1999, -58 б.

**1-Мавзу: Кириш. Ўзбекистон Республикасида тарих билимлари
ривожланишининг асосий босқичлари. Ўзбекистонда умумий ўрта ва
касб-хунар таълими тизимида тарих фанларининг тузилиши ва уни
ўқитиш.**

Режа:

1. Тарихдан дарс бериш методикаси курсининг мавзуси ва вазифалари
2. Ўзбекистон Республикасида тарих билимлари ривожланишининг асосий босқичлари
3. Ўзбекистонда ҳозирги замон умумий ўрта таълим тизимида тарих фанлари системаси

Таянч сўз ва иборалар:

Тарих фанининг роли. Тарих ўқитувчиси. Мактабда тарих дарси. Олий ўқув юртида тарих дарси. Дарс соатлари. Ўқув қўлланмаси ва дарсликлар. Фалсафа ва тарих мафкураси. Тарихчи педагог кадрлар тайёрлаш. Курснинг тузилиши ва мавзулари. Фаннинг вазифалари. Фаннинг предмети. Тарих ўқитишни ташкил қилиш. Ўқитишнинг натижалари. Тарихдан дарс бериш методикаси жараёнлари. Курснинг бошқа фанлар билан боғлиқлиги.

Тарихдан дарс бериш методикаси ўзининг мустақил текшириш предметиға эга. Ўрта умумтаълим ва касб-хунар билим юртларида тарихдан дарс ўқитилиши ва ўқитиш жараёнининг ўрганилиши тарихдан дарс бериш методикаси курсининг мавзусини ташкил этади. Ўқитиш жараёнининг объектив суратда амал қиладиган ўз қонуниятлари бор. Уларни билиб олиш ва таълим тарбия жараёнида бу қонуниятларга амал қилиш, улардан оқилона фойдаланиш билим юртларида тарихдан дарс беришни илмий асосда олиб боришни муҳим шартидиар. Тарихдан дарс бериш методикаси жараёнининг таркибий қисмлари (мақсади, мазмуни, ўқитишнинг метод ва усуллари, натижалари) ўртасидаги қонуниятли алоқалар мавжуд.

Тарих ўқитишни ташкил қилиш деганда, тарихни ўқитиш ва ўқувчиларнинг уни ўрганишини ташкил этиш, уларнинг ўрганиш фаолиятини ўқитувчининг бошқаришига ёрдам берадиган метод ва методик усуллар, ўқувчилардаги мавжуд билимларни ишга солиш ва уларни ижобий билишга йўналтирадиган топшириқлар системаси ҳамда таълимнинг турли хил формалари (дарс, семинар, коллоквиум машғулоти ва бошқалар) тушунилади.

Ўқитишнинг натижалари деганда эса, мактабда ва билим юртларида тарих ўқитишнинг мақсад ва вазифаларини, мазмунини мувоффақиятли равишда амалга оширилиши; ўқувчиларнинг тарих фани асосларини, тарихий материалга мос самарали метод ва усуллари билиш ва билимлардан фойдалана билиш малакаларини пухта ўзлаштиришлари, ўқувчиларнинг тарихий тафаккурини, тасаввури ва нутқини, махсус ва умумий қобилиятларини ўстириш кўзда тутилади.

Шундай қилиб, ўрта умумтаълим ва касб-хунар билим юрти тарих таълими жараёнининг юқоридаги умумий қонуниятлари қуйидаги объектив ва қатъий такрорланадиган алоқаларда намоён бўлади: ўқитишнинг мақсади унинг мазмуни билан белигиланади, мақсад ва мазмунга мос келадиган ўқитиш методи ва усуллари танланади, ўқитишнинг самараси эса ўқитишда эришилган қатъий ижобий натижалар билан текширилади, яъни тарихий билимнинг сифати билан ўлчанади.

Тарихдан дарс бериш методикаси бўлажак педогогларни умумтаълим ва касб-хунар билим юртларида тарих ўқитишнинг илмий асослари билан таништиради. Шунингдек, жараёни текшириш методлари билан ҳам қуроллантиради.

Тарихдан дарс бериш методикаси жараёни икки йўл билан ўрганилади. Биринчиси кузатиш методидир. Бу методдан фойдаланилганда турли хилдаги ўқув-услубий адабиётлар, ўқувчиларнинг ёзма ишлари, рефератлари, докладлари, компьютер компакт дискларидаги ёзувлар ўқитишга берилган баҳо ва чиқарилган хулосалар билан танишиб чиқилади, дарслар кузатилади, ўқувчиларнинг билими ва малакалари ўрганилади.

Кузатиш методидан фойдаланилганда тарихдан дарс бериш методикасини мавжуд тажрибаси доирасидан четга чиқилмайди, табиий равишда ушбу тажриба ўрганилади.

Иккинчиси эксперимент методи. Ўқитувчи ўқитиш жараёнини ўзи хоҳлаганича уюштиради. Бу катта масъулият талаб этадиган, тажрибали педагогларга хос бўлган методдир, албатта. Педагог ижодий иш қилади ва унинг бу иши илмий экспериментга ўхшаб кетади. Бироқ, ўқитувчи қилган ижодий изланишнинг илмий экспериментдан фарқи, аввало шундаки, ўқитувчи дарсда амалий вазифани ҳал қилади, унинг хулосалари эса, ўз фаолиятининг натижаси бўлади.

Тарихдан дарс бериш методикаси курси ўқувчиларга тарихий воқеяликни билдиришдан иборатдир. Ўқитиш жараёнида ўқувчилар тарих фанини ва унинг баъзи тадқиқот методларини билиб оладилар.

Тарихдан дарс бериш методикаси тарих фанининг баъзи бир текшириш методларидан фойдаланиб, ўқувчиларнинг билимларини яхшироқ ўзлаштиришларини ва уларнинг тарих фанини баъзи тадқиқот методлари билан таништиришни кўзда тутди. Ўқувчиларнинг янги фактларни таҳлил этиш ва улардан зарур хулосаларни чиқариш пайтида ўрганган билимлари жуда ҳам мустаҳкам ва ишонарли бўлади, шунингдек, ўқувчилар мустақил фикрлашга ўрганади. Бу уларни тадқиқот олиб боришнинг дастлабки усуллари билан таништиришга ёрдам беради.

Тарихдан дарс бериш методикаси курсида ўқувчиларнинг ёши, билими, фикрлаш қобилияти ва умуман психик фаолиятини эътиборга олмасдан туриб, уларнинг ўқув фаолиятига самарали таъсир этиб бўлмайди. Шу сабабли методика психология фани билан ҳамма вақт боғланган.

Тарихдан дарс бериш жараёнида устоз билан шогирдлар ўртасида маънавий яқинлик, соғлом ва тетик кайфият вужудга келтирилиши ўқувчиларнинг ўқув фаолиятини активлаштиради, дарснинг

самарадорлигини оширади.

Тарихдан дарс бериш методикаси таълим-тарбия ҳақидаги педагогика фани унинг таркибий қисми бўлган дидактика билан чамбарчас боғланган, унинг мустақил бир тармоғидир.

Тарихдан дарс бериш методикаси педагогик жиҳатдан яхши натижаларга эришиш мақсадида ҳам тарих ўқитиш жараёнини ўрганади. Педагогик жараён ҳам ўқитишда яхши натижаларга эришишни кўзда тутди.

- Тарихдан дарс бериш методикаси фанидан маъруза, амалий машғулотлар ва мустақил билим олиш учун умумий дафтар тутинг;
- Тарихдан дарс бериш методикаси фанига доир дарслик, ўқув қўлланмаси ва фойдаланиши зарур бўлган адабиётларни университет кутубхонасидан олинг.
- Тарихдан дарс методикаси фанидан тузилган технологик рейтинг харитаси билан яхшилаб танишиб чиқинг.
- Жорий, оралиқ назоратлардан ййғиладиган саралаш ва максимал балл миқдорларини, назорат кунларини дафтарга ёзиб олинг.

2. Ўзбекистон Республикасида тарих билимлари ривожланишининг асосий босқичлари (2-соат)

1. Дастлаб республикада таълим тизимига мустабид тузумдан қандай-мерос қолган эди? - деган саволга жавоб топишга уриниб курайлик.

Шахсни булажак касб фаолиятининг тор йўналишига боғлаб қўядиган соҳа мутахассислиги ва ихтисосларининг ўзгармас турлари мавжуд бўлиб, уларнинг ҳаммаси “ўртача” ўқувчига мулжалланган эди.

Иқтидорли талаба ва ўқувчиларга ўз қобилиятларини ривожлантириш ҳамда салоҳияти даражасидаги имкониятларни эгаллашга йўл очиб берадиган механизм йўқ эди. Коммунистлар ҳукмронлиги даврида, бу ерда инсон таълим ва тарбиянинг сушт бир объекти деб қараладиган усул ҳукмрон эди. Бу коммунистик мафкуранинг “ўткир” таъсири оқибати бўлиб, тафаккурнинг, котиб қолишига олиб келар ҳамда мустақил қарор қабул қилиш имконидан маҳрум этар эди.

Ўз навбатида ўқитувчилар фаолиятини қўпол равишда режалаштириш ва назорат қилиш уларни ташаббусдан маҳрум этар, ўқитувчининг ўрнини оддий воситачиликка айлантириб қўяр эди.

Ҳунар-тахника таълими тизимида ишчи кадрларни тайёрлаш ҳам ўзининг буткул ноқобиллигини кўрсатди. Университет таълимига зарар келтирган ҳолда тармоқ олий таълимини устувор даражада ривожлантириш ҳам ўзини оқламади.

Янги шароитда кадрлар тайёрлаш тизимини барпо этиш ва ривожлантиришда қуйидаги тамойиллар асос қилиб олинди.

Бу биринчидан, таълимнинг устиворлигидир. Таълимни ривожлантириш биринчи галдаги иш бўлиб, бошқа муҳим тамойиллардан тарих билимлари ривожланишининг босқичларини тўғри тушунишга ёрдам берадиганларини

келтириб ўтишни лозим деб ҳисобладик, яъни:

- таълимнинг узлуксизлиги. Бунга умумтаълим ва профессионал тайёргарликни доимий равишда чуқурлаштириб ва янгилаб бориш, таълим ва тарбияда изчилик туфайли эришилади.

- миллий тарих, халқ анъаналари ва урф-одатлар билан табиий равишда уйғунлашган, ўзбек халқи маданиятини сақлаш ва бойитиш, таълимни миллий тараққиётнинг муҳим омили эканини эътироф этиш, бошқа халқларнинг маданияти ва тарихига ҳурмат билан қарашга асосланган таълимнинг миллий йўналиши.

- таълимни демократлаштириш-таълим ва тарбия усуллари танлашда ўқув юртлирининг мустақиллигини таъминлаш, таълимни бошқаришнинг инсон манфаати устивор ҳисобланган давлат-жамоа тизимига ўтиш ва ҳоказо.

Президент Ислом Каримовнинг асарлари ва нутқларида таълим масалалари бўйича қайд этилган бу тамойилларнинг барчаси Кадрлар тайёрлаш Миллий дастуридан ўрин олган. Дастурни яратишдан олдин буюк аждодлар меросини, Ўзбекистон олимларининг ҳозирги пайтда эришган ютуқларини, етакчи хорижий давлатлар тажрибасини ўрганиш, шунингдек, янги ўқув юртлири, янги фанлар, таълим стандартларини яратиш бўйича экспериментлар ўтказиш, кадрлар тайёрлашнинг тузилма ва ҳажмларини ижтимоий йўналишдаги бозор иқтисодиёти тараққиёти йўлига ўтган янги жамиятнинг эҳтиёжларига жавоб берадиган ҳолда қайта йўналтириш бўйича жуда улкан ишлар амалга оширилди.

2. 1992 йилдан бошлаб кейинги йилларда Президент Фармонлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, “Таълим тўғрисида” ги Қонунга мувофиқ республика минтақаларида бир қанча янги университетлар ва ихтисослашган институтлар очилди. Дастлаб олий, кейинчалик ўрта махсус билим юртлирига киришда ҳам тест синовлари жорий этилди. Янги шароитларда ишлаш учун ўқув юртлири раҳбарлари, профессор-ўқитувчилар таркиби ҳамда ўқувчиларни руҳан қайта тайёрлаш жараёни изчиллик билан амалга оширилди ҳамда ривожлантирилди. Ихтисослашган ва бошқа ўқув юртлирида иқтисодий таълим тизилмаси ва мазмунига жиддий тузатишлар киритилди.

Олий ўқув юртлири ҳузурида ихтисослашган лицей ва гимназиялар очилди.

1997 йил август ойида Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури қабул қилинганидан сўнг республика бутун таълим тизимини тубдан ислоҳ қилишнинг аниқ стратегик йўналишига эга бўлди.

Дастурда мактабгача таълим даражасида болаларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси учун шароит яратиш, уларни мактабга самарали тайёрлаш кўзда тутилади.

Тўққиз йиллик умумий таълимнинг янги тузилмаси ўқувчиларнинг интеллектуал ва маънавий салоҳиятини юзага чиқаришни, хусусан, ўқувчиларнинг қобилият ва имкониятларини ҳисобга олган ҳолда таълимга табақалаштирилган ёндошувни назарда тутди.

Уч йиллик махсус, касб-хунар таълими ҳам табақалаштирилган ҳамда шахснинг салоҳиятини очишга қаратилган ҳолда олиб боришга мўлжалланган.

Олий ўқув юртлари ҳузуридаги академик лицейларда (иктидорли ўқувчилар учун) ўқувчилар танлаган йўналишлар бўйича қизгин интеллектуал ривожланиши, уларнинг маълум йўналишда чуқурлаштирилган таълим олиши, билим даражасини ошириш ҳамда махсус касб кўникмаларини шакллантириш таъминланади.

Касб-хунар коллежларида ўқувчилар фундаментал умумтаълим тайёргарлик билан бирга замонавий касб-хунарларни ўрганади, умумпрофессиянал ва махсус фанлар бўйича чуқурлаштирилган назарий билимларни эгаллайди. Касб-хунар коллежини битирганлар олий ўқув юртларига ўқишга кириш ҳуқуқига эга бўлади.

Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълими (9+3=12 йил) мажбурийдир.

Олий таълим икки босқичли (бакалаврият ва магистратура) бўлиб, олий таълим муассасаларининг мустақиллигини кенгайтиришни, жамоат бошқарувини жорий этишни, таълим, ўз билимини ўзи ошириш, масофали таълим тизимини индивидуаллаштириш технология ва воситаларини жорий этишга, таълимнинг ижтимоий, инсонпарварлик йўналишини таъминлашни назарда тутди.

Бугунги кунда академик лицейлар ва касб-хунар коллежлари тармоғини барпо этиш ҳамда уларнинг самарали ишлаши учун барча шарт-шароитни яратиш энг долзарб вазифа ҳисобланади. Олий ва ўрта таълим вазирлиги таркибида Ўрта махсус, касб-хунар таълими маркази барпо этилган бўлиб, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов ташаббуси билан ишлаб чиқилган уч йиллик ўқув масканларининг ўзига хос миллий модели-янги турдаги ўқув масканлари - лицей ва коллежлар шу Марказ ихтиёридадир.

3. Ўзбекистон Республикасида тарих билимлари ривожланишининг навбатдаги муҳим босқичини тарих фани бўйича давлат таълим стандартининг ишлаб чиқилиши билан боғлаш мумкин.

Жамият ва унинг ижтимоий тараққийти тарих фани асосини ташкил этиб, шу фаннинг объектидир. Тарих фанининг предмети эса ўтмишда рўй берган воқеа-ҳодисалар бўлиб, улар ўзларининг бетакрорлиги билан алоҳида хусусиятга эга. Тарихий воқеа-ҳодисаларни илмий, холис ўрганишнинг аниқ йўлини. Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Каримов 1998 йил 26 июнда мамлакатимиз тарихчи олимлари, шоир ва журналистлари билан бўлган учрашувда кўрсатиб берди. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси 1998 йил 27 июнда “Ўз ФФА Тарих институти фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида” қарор қабул қилди. Янги тарихни холисона ёритиш, тарих фанини ўқитиш давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Бу ҳол умумтаълим мактабларида тарих фани асосларини ўрганиш олдига, хусусан ушбу ўқув фанини ўқитиш мазмунига катта талаблар қўйди.

Ўқувчилар ижтимоий онгини шакллантиришда тарих фанининг ўрни ва аҳамияти ҳар қачонгидан ортди. Айни пайтда мазкур фанни турли соҳа

йўналишлари билан мустаҳкам алоқадорликда ўрганишга бўлган эҳтиёж ҳам кучайди.

Хўш, янги таълим тизимида, масалан Ўзбекистон тарихи фанининг ўрни қандай бўлади?

Шуниси, аниқким, умумий ўрта таълим, ўрта махсус ва касб-хунар таълими бир-бири билан боғланган, барча ёшлар учун мажбурий бўлган ягона ва узлуксиз тизимдир. Шунинг учун кўпгина фанларни, жумладан, Ўзбекистон тарихини ўқитишда давомийлик сақланади.

Ўзбекистон тарихини ўқитишни умумий ўрта таълимнинг 5-синф ўқувчиларига Ватанимиз тарихига доир энг муҳим воқеалар ҳикоя тарзида ўргатилишдан бошланиб, дарсликнинг номи “Ватан тарихидан ҳикоялар” деб аталади.

6-синфдан бошлаб ўқувчиларга Ўзбекистон тарихини хронологик изчиллик тарзида ўқитишга киришилади. Ҳозирги кунгача, синфлар бўйича Ўзбекистон тарихи қуйидаги даврларга бўлинади. 6-синфда Ватанимиз тарихининг қадимги даври, 7-синфда ўрта асрлар (V-XV асрлар) даври, 8-синфда Шайбонийлар ҳукмронлиги, уч ўзбек хонликлари (XVI асрдан XIX аср ўрталаригача) даври, 9-синфда Чор Россиясининг Туркистонни босиб олиши ва мустамлакачилик (XIX аср ўрталарида 1917 йилгача) даври тарихи.

Маълумки, 9-синфни битираётган 500 мингга яқин ўқувчиларнинг ҳаммасини бирданига академик лицей ва касб-хунар коллежларига жалб этиб бўлмайди. Бу жараён босқичма-босқич амалга оширилади. Йилдан-йилга 11-синфгача ўқитиш тизими қисқариб боради, ўқувчиларни лицей ва коллежларга жалб қилиш эса кенгайиб боради. 2005 йилга бориб, 10-11 синфда ўқитиш тўхтатилади, 9-синфни битирувчилар тўлиқ равишда лицей ва коллежга жалб қилинади. Демак, 2005 йилгача Ўзбекистон тарихининг 1917 йилдан то ҳозирги кунларгача бўлган даври бир пайтнинг ўзида ҳам 10-11 синфларида, ҳам академик лицей ва касб-хунар коллежларида ўқитилиши лозим бўлади. Шундагина умумий ўрта таълим мактабларининг 11-синфини битириб чиқаётган ёшлар ҳам Ўзбекистон тарихини етарли даражада тўлароқ ўзлаштириб олишлари таъминланади.

Энди Ўзбекистон тарихи фанини олий ўқув юртларида ўқитиш масаласини олайлик. Ҳозирги пайтда олий ўқув юртларида Ўзбекистон тарихи 240 соатлик дастур асосида (88 соат маъруза ва 76 семинар машғулоти) ўқитилмоқда. Дастурга биноан Ватанимизнинг энг қадимги даридан то ҳозирги кунимизгача бўлган тарихи хронологик изчиллик билан ўқитилиб келинмоқда. Бу мамлакатимиз ўзининг давлат мустақилигини қўлга киритган дастлабки йилидаёқ жорий этилган бўлиб, унинг энг тўғри йўл бўлганлигига ҳеч қандай шубҳа йўқ.

Айрим ҳамкасабаларимиз, умумий ўрта ва ўрта махсус таълим тизимида Ўзбекистон тарихини чуқур ўқитишга эришиб бўлмайди, ўқувчиларнинг идрок қилиш имконияти чекланган бўлиб, мураккаброқ ижтимоий-сиёсий муаммоларни тушуниб етишига ҳам ёшлик қилади, шу боисдан олий ўқув юрти ҳолатини сақлаб қолиш зарур, деган фикрларни билдирмоқдалар. Бундай фикрларга Ўзбекистон тарихини ўқитишдек муҳим, долзарб масалага

янгича назар билан қарашга, янгича ёндошишга ундамоқда.

Бизнингча, олий ўқув юртларида Ўзбекистон тарихини қадимги даврдан бошлаб то ҳозирги кунгача бўлган барча мавзуларни хронологик изчиллик билан ўқитиш даври ўтди. Тўғриси айтганда, тажриба ҳозирги амалдаги ўқув дастурида белгиланган 88 соатлик маъруза давомида 2-3 минг йиллик тарихни, барча мавзуларни ҳар томонлама чуқур, батафсил ёритиб бўлмаслигига кўрсатиб турибди.

Иккинчидан, олий мактабга қабул қилинаётган талабалар Ўзбекистон тарихи бўйича муайян билимларга эга бўлиб, уларга ҳамма мавзулар бўйича маъруза ўқишнинг зарурияти ҳам йўқ.

Энди олий мактаб талабалари учун Ўзбекистон тарихини қандай ўқитиш, қандай муаммоларни ўргатиш масалалари тўғрисида фикрлашиб олиш, аниқликлар киритиш, ўқув дастурини қайта кўриб чиқиш вақти келди.

Аввало, шуни алоҳида таъкидлаш лозимким, олий таълимнинг биринчи босқичи бўлган бакалавриятда Ўзбекистон тарихи фанини ўқитиш зарур. Бу зарурият, биринчидан, олий ўқув юртини битираётганлар қандай талабларга жавоб бериши керак, деган савол билан боғлиқ бўлиб, олий маълумотли мутахассис ўз Ватанининг тарихини чуқур ўзлаштириб олган бўлиши керак. Иккинчидан бу зарурият олий ўқув юртлари ўқув дастурларини замонавий талабларга мослаштириб, истиқбол ва келажагимизни кўзлаган ҳолда тузиш ва жорий этиш талаби билан белгилланади. Учинчидан, бу зарурият олий маълумотли мутахассисларнинг хорижий мамлакат мутахассислари билан тобора мустақамланиб, кенгайиб бораётган алоқалари, ҳамкорлиги жараёнида табиий равишда Ватан ва жаҳон тарихининг муҳим муаммолари устида ўзаро мулоқот, фикр алмашиш ҳолатлари билан боғлиқ.

Тўртинчидан, Ўзбекистон тарихининг умумий ўрта махсус ва касб-хунар таълими ўқувчилари томонидан тўла идрок қилиб ололмайдиган муҳим, айти пайтда мураккаб ижтимоий-сиёсий муаммолари ҳам борки, буларни олий ўқув юрти талабаларига ўргатиш зарур бўлади.

Бешинчидан, мустақил Ўзбекистон давлатининг ташкил топиши, миллий хавфсизлик ва ижтимоий-сиёсий барқарорликнинг таъминланиши, миллий давлатчилик ва демократик жамият асосларининг барпо этилиши, Ўзбекистон жаҳон ҳамжамиятига интеграциялашуви жараёнларини ва хорижий мамлакатлар билан ўзаро манфаатли алоқаларни йўлга қўйиш ва чуқурлаштириш тарихини олий мактаб талабаларига ўргатиш Ўзбекистон тарихи фанининг бугунги кундаги долзарб вазифаларидан бири эканлигини унутмаслик керак. Олий ўқув юртларида Ўзбекистон тарихини ўқитишда концептуал-методологик муаммолар асосида тузилган мавзуларга таянилиб олиб боришни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Яна бир, ташкилий тарздаги масала. Олий ўқув юртларида Ўзбекистон тарихини янгича мазмун, янгича савияда ўқитишни қайси ўқув йилдан, қайси курсдан бошлаш ҳақидаги масаладир. Бизнингча, янгича ўқитишни олий ўқув юртлари учун Ўзбекистон тарихи фани бўйича янги ўқув дастурини, дарслик ва ўқув қўлланмаларини тайёрлаш ва етарли нусхада нашр этиш таъминлангандан, шу йўналиш бўйича ўқитувчилар малакасини оширгандан кейингина жорий

этиш мақсадга мувофиқ бўлади.

3. Ўзбекистонда ҳозирги замон умумий ўрта таълим тизимида тарих фанлари системаси

1. Ўзбекистон Республикаси умумий ўрта таълим муассасаларининг 2000-2001 ўқув йилига мўлжалланган ўтиш даври ўқув режаси Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тўғрисида"ги Қонуни, "Кадрлар тайёрлаш миллий дастури" ва Соғлиқни сақлаш вазирлигининг кўрсатмалари ҳамда Ўзбекистон Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 16 августдаги 390-сонли қарори билан тасдиқланган "Умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандартлари" асосида тузилган.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 16 август 1999 йил "Умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида"ги қарори қабул қилинган эди.

Қарорга мувофиқ 1999-2000 ўқув йилидан бошлаб Умумий ўрта таълимнинг муассасаларида ўқув дастурлари билан биргаликда куйидагича босқичма-босқич жорий этиш кўзда тутилади:

- 1999-2000 ўқув йили 5-6 синфлар;
- 2000-2001 ўқув йили 7 синф;
- 2001-2002 ўқув йили 8 синф;
- 2002-2003 ўқув йили 9 синф;

Умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандарти ўқувчилар умумтаълим тайёргарлигига, савиясига қўйиладиган мажбурий минимал даражани белгилаб беради.

Давлат таълим стандарти таълим мазмуни, шакллари, воситалари, усуллари, унинг сифатини баҳолаш тартибини белгилайди. Таълим мазмунининг ўзаги ҳисобланган стандарт воситасида мамлакат ҳудудида фаолият кўрсатаётган турли (давлат ва нодавлат) таълимнинг барқарор даражасини таъминлаш шарти амалга оширилади. Давлат таълим стандарти ўз моҳиятига кўра ўқув дастурлари, дарслик, қўлланмалар, низомлар ва бошқа меърий ҳужжатларни яратиш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Давлат таълим стандартини бажариш Ўзбекистон Республикаси ҳудудида фаолият кўрсатаётган мулкчилик шакли ва идоравий бўйсунитдан қаътий назар бизга таълим муассасалари учун мажбурийдир.

Умумий ўрта таълим давлат стандарти ва ўқув дастури Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 16 августдаги қарори билан тасдиқланиб, китоб шаклига келтирилди. Айниқса, ушбу китобнинг Президентимиз фондидан бепул тарқатилиб, ҳақиқатан ҳам Ўзбекистонда "Таълим тўғрисида" ги Қонуни ва кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг бажарилишида улкан бир кадам бўлди.

Энг муҳими - давлат ва жамиятнинг эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда "Таълим тўғрисида"ги Қонун ва "Кадрлар тайёрлаш миллий дастури" асосида умумий ўрта таълимнинг мазмуни янгиланди.

Эндиги вазифа - янгиланган таълим мазмунига монанд ўқитиш

методларини такомиллаштириш, таълим жараёнига янги педагогик технологияларни олиб кириш, ўқитишда техник фойдаланишни йўлга қўйиш, таълим мазмунини бойитадиган ва қониқарли қиладиган турли-туман кўргазмаларни куруллар ва дидактик материаллар яратишдан иборат.

Ҳозирги оммавий равишда қўлланиб келаётган анъанавий таълим беришнинг синф-дарс усулининг ўз ютуғи ва камчиликлари мавжуд. Қўлланилаётган лекция, ҳикоя, суҳбат ва шунга ўхшаш усулларда кўпинча ўқитувчи берадиган фикр ўқувчига бир ёқлама сингдирилади

Бундай ҳолатда ўқитувчи ва ўқувчи ўртасида қайта алоқа кўнгилдагидек бўлмайди. Агар педагог маҳоратли, сўзлашув маданиятига, фикрларни аниқ, содда ва тушунарли баён этишга уста бўлса, бу усул билан ҳам мақсадга эришиш мумкин. Албатта бундай қобилиятга педагоглар тўлиқ эга эмаслар. Демак, муваффақиятнинг асосий гарови ўқувчиларнинг барчасини ўргатиш-ўрганиш жараёнига фаол жалб этишдир. Ҳозирги кунда Республикамиз таълим тизимига ҳам янги педагогик технология элементлари кириб келмоқда. Лекин, қўлланиб келаётган бу технологиянинг ҳам ўзига хос камчиликлари мавжуд. Шунга кўра, Республика таълим марказида илғор педагогик тажрибаларни аниқлаш ва баҳолаш мезонлари ишланди. Педагогик технологияларни қўллашни ташкил қилиш ва бошқариш маълум бир асосларга эга. Улар қуйидагилар:

- 1) Педагогик технологиялар банки, уларнинг ўқув-методик жиҳатдан таъминланганлиги;
- 2) Педагогик технологияларни танлаш мезонлари;
- 3) Ўқув-тарбиявий жараёнга педагогик технологияни киритиш механизми.

Ҳозирги кунда кўплаб педагогик технологиялар қўлланилмоқда. Улардан маҳаллий шароитларда қўллаш мумкин бўладиганларини танлашнинг ўзига хос принциплари мавжуд:

-мамлакат, вилоят, туман ёки шаҳарнинг мактабга берган ижтимоий буюртмасига кўра;

-мактабни ривожлантириш тўғрисидаги ҳукумат ҳужжатларига кўра давлат буюртмаси;

-ҳозирги замон фанининг эришган ютуқларига кўра;

-раҳбарлар, педагогларнинг касбий тажрибаси, ижодкорлиги.

Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тўғрисида"ги Қонун ва "Кадрлар тайёрлаш миллий дастури" ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 13 майдаги "Ўзбекистон Республикасида умумий ўрта таълимни ташкил этиш тўғрисида" ги 203-сонли қарори, вазирликнинг 2000 йил 18 апрелдаги "Ўқувчилар билим даражасини назорат қилишнинг рейтинг тизимини жорий этиш тажриба-синов ишларини умумлаштириш бўйича эксперт гуруҳи фаолиятини ташкил қилиш тўғрисида"ги 71-сонли буйруғини бажариш бўйича тузилган гуруҳ ўқувчиларининг билим даражаларини назорат қилишнинг рейтинг тизими ҳақидаги бир нечта вариантлар асосида ягона муваққат Низом лойиҳасини ишлаб чиқди. Муваққат Низом вазирлик томонидан тасдиқланиб, "Маърифат" газетасининг 2000 йил 5 август сониди

эълон қилинди.

Такидлаш жоизки, 1999-2000 ўқув йилида ўқувчилар билим даражасини назорат қилишнинг рейтинг тизими бўйича тажриба-синов ўтказган ва турли вариантларда иш олиб борган ўқув муассасалари 2000-2001 ўқув йилидан бошлаб ишларни ушбу Низом асосида давом эттирадилар. Шунингдек, рейтинг тизимини жорий этиш учун муҳит яратилган туман(шаҳар)лар ва ўқув муассасаларига мазкур мувақат Низом асосида тўлиқ рейтинг тизимини жорий этиш ҳуқуқи берилади.

2. Умумий ўрта таълим давлат стандартини ишлаб чиқиш учун Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг IX сессиясида қабул қилинган "Таълим тўғрисида" Қонун ва "Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури" асос қилиб олинди.

Тарих умумий ўрта таълим мактаблари (V-IX синфлар) ҳамда академик лицей, касб ҳунар коллежларида (кейинги босқичларида) асосий ўқув фани сифатида ўқитилади.

Умумий ўрта таълим мактабларининг V-IX синфларида Ўзбекистон ва жаҳон тарихининг қадимги замонлардан XX аср бошларигача бўлган даври ўрганилади.

Тарихий ҳодисалар ва воқеаларни ўрганишга қўйилган (V-IX синфлар) ўқувчиларнинг ёши, билим савияси, руҳий хусусиятлари, жисмоний ривожланиши даражаларига мос бўлиши лозим. Шунга мувофиқ тарзда ўқув фани икки йўналишни ташкил этиши зарур:

1. Жаҳон тарихи;
2. Ўзбекистон тарихи.

Ўзбекистон ва жаҳон тарихидан ҳикоялар энг қадимги даврлардан шу кунларгача бўлган айрим эпизодик лавҳаларни ўз ичига олади.

5-синфда "Ватан тарихидан ҳикоялар" курси энг қадимги даврдан ҳозирги кунгача бўлган энг муҳим воқеалар фан асослари сифатида эмас, ҳикоялар тарзида ўрганилади. Бунда "Ватан тарихидан ҳикоялар" (Б. Ахмедов, 1998 й) дарслигидан фойдаланилади.

6-синфда энг қадимги даврдан милоднинг V асргача бўлган давр ўрганилади. Бунда янги дарсликдан (А. Саъдуллаев ва бошқалар) фойдаланилади.

7-синфда V-XXI асрлар. Эфталитлар давлати ташкил топишидан XV аср охири - Темурийлар давлати даврини ўз ичига олади.

8-синфда Шайбонийлар давлатининг (XVI аср) ташкил топишидан XIX асрнинг биринчи ярмигача бўлган давр ўрганилади.

9-синфда XIX аср ўрталаридан XX асрнинг 1917 йил февралигача бўлган давр ўрганилади. Бунда муаллиф Ж.Раҳимов дарслигидан фойдаланилади.

10-синфда 1917 йил февралидан миллий истиқлолга қадар бўлган давр (1991 йил) ўрганилади.

11-синфда мустақиллик даври ўрганилади. Бунда "Ўзбекистон тарихи" (Н.Жўраев ва бошқалар, Т. "Шарк", 1998 йил) дарслигидан фойдаланилади.

"Ўзбекистон тарихи" ўқув фани материалларини чуқурроқ ўрганиш ҳамда билимларни баҳолашда рейтинг тизимидан фойдаланиш мақсадида

дастурнинг айрим бўлимларида ёлқашунослик материалларини ўрганиш, умумлаштириш дарслари учун маълум вақт ажратилган бўлиб, улардан фойдаланишнинг ўрни, ҳажми ва характери ҳақидаги масалани ўқитувчининг ўзи ҳал қилади.

"Ўзбекистон тарихи" ўқув фанини ўқитишнинг вазифаларидан бири - юртбошимиз Олий Мажлиснинг XIV сессиясида алоҳида такидлаганидек, "ўз ҳақ-ҳуқуқларини танийдиган, ўз кучи ва имкониятларига таянадиган, атрофида бўлаётган воқеа-ҳодисаларга мустақил муносабат билан ёндашадиган, айтии замонда шахсий мафаатларини мамлакат ва халқ манфаатлари билан уйғун ҳолда кўрадиган эркин, ҳар жиҳатдан баркамол инсонларни тарбиялашимиз"дан иборатдир.

"Жаҳон тарихи" ҳамда "Ўзбекистон тарихи" ўқув фанлари 5-11-синфларда ёнма-ён ўқитилади. Бунда айрим мавзуларда умумийлик бўлиши мумкин. Бироқ, 2000-2001 ўқув йилида "Жаҳон тарихи" ўқув фани "Ўзбекистон давлати" мавзусини кенг маънода ўрганади.

8-синф учун "Ўзбекистон давлати ва ҳуқуқи", 9-синф учун "Конституциявий ҳуқуқ" курсларининг синов дастури ҳамма вилоятлардаги тажриба-синов майдончалари қилиб белгиланган мактабларда синаб кўрилди ва натижалари таҳлил қилиниб тасдиқланди. Ушбу дарсликлар бўйича ўқитиш 8-синфда 2000-2001 ўқув йилидан, 9-синфда эса 2001-2002 ўқув йилидан жорий этилди.

1999-2000 ўқув йилида 9-синфда "Давлат ва ҳуқуқ асослари" курси ўқитилади. Мазкур курсни режалаштиришда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримов Олий Мажлиснинг XIV сессиясидаги "Ўзбекистон XXI асрга интиломоқда" номли маърузасида баён қилинган, давлат қурилиши ва фуқаролик жамиятини шакллантириш жараёнларини эркинлаштириш масаласи ҳам ўқитувчининг диққат марказида бўлмоғи керак.

Бу курсни ўқитишда "Конституция ва биз" (М. Тансиқбоева ва О. Муҳаммаджонов. Тошкент, "Адолат", 1988 йил) дарслик қўлланмадан унумли фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

9-синфда Ўзбекистон ва жаҳон тарихи таркибида (Ўзбекистон тарихидан 17 соат, жаҳон тарихидан 17 соат) динлар тарихи ўқитилади.

Ўқитиш жараёнида "диний экстремизм ва фундаметализм тарихи, моҳияти ва бугунги ҳавфи" ҳамда "Ҳадис илми сабоқлари" мавзуларида ҳам машғулотлар ўтказиш тавсия қилинади.

Бунда "Дунё динлари тарихи" (Й. Саиджонов ва У. Жўраев. "Шарқ", 1998 йил) дастури ва ўқув қўлланмасидан фойдаланиш тавсия этилади.

11-синфларда "Инсон ва жамият" ўқув курсини ўқитишда Халқаро Қизил Хоч қўмитаси, Ўзбекистон Қизил Ярим Ой жамияти ва Ўзбекистон Халқ таълими вазирлиги ҳамкорлигида яратилган ўқув қўлланмаси ва ўқувчилар учун методик тавсиялардан фойдаланилади.

2- Мавзу : Тарих дарсларида ЯПТ воситаларидан фойдаланиш. Интерфаол таълим сифат кафолати. Интерфаол таълим методлари.

Режа :

1. Интерфаол таълим сифат кафолати
2. Интерфаол таълим турлари.
3. Ақлий ҳужум, 6х6х6, кластер, Қора қути методлари.

Интерфаол таълим сифат кафолати

Таълим қонуни, Кадрлар тайёрлаш миллий дастури, "Мактаб таълимини ривожлантириш Давлат умуммиллий дастури"ни таълим жараёнига татбиқ; этиш билан таълимда сифат ва самарадорликка эришиш ва шу орқали модернизация қўлланган таълим стандартлари тулиқ, бажарилиши таъмин этиш даври бошланди.

Давлатимиз томонидан янги мактаблар қурилиши, минглаб мактабларни янгитдан реконструкция қилиш, жорий таъмирлаш ишлари жадал суръатлар билан олиб борилмоқда. Мактабларимиз янги кийёфага, барча қулайликларга эга бўлиб бормоқда.

Мактабларни янги жиҳазлар, асбоб-ускуналар, такомиллаштирилган дастурлар, модернизация қўлланган, тажриба-синовдан ўтган стандартлар, дарсликларнинг янги авлоди билан (ижара тариқасида) таъминлаш, компьютерлаштириш Давлат умуммиллий дастури асосида изчил амалга оширилмоқда.

Энди ўқув жараёнини янгиланган дастур ва стандарт талабларига жавоб берадиган замонавий дарслар асосида ташкил этиш даври келди.

Бошқача қилиб айтганда зерикарли дарслар ўрнига дарсларни ташкил этишга масъулият билан ёндашадиган, касбий билимдон, методик маҳоратга эга, масъулиятли, замонавий, интерфаол педагогик технологияни мукамал ўзлаштириб олган, инновациялар асосида таълимни ташкил эта оладиган ўқитувчиларга талаб ошиб бормоқда. Таълимда моддий база, стандарт, ўқув режалар, дастур ва дарсликлар канчалик такомиллаштирилмасин, қўтилган асосий натижага эришиш, чуқур ва пухта билим бериш, юқори сифатдаги ўзлаштиришга эришиш бевосита назарий ва амалий машғулотларни олиб боровчи ўқдтувчининг ижодкорлиги, изланувчанлиги, малакасига педагогик маҳоратига боғлиқ қўлаверди, ўқув-билув марказида эса ўқувчи турмоғини так,ошо этади.

Ҳар қандай таълим, ўқувчи шахсига, унинг кизиқиш, хоҳиш истағига, эҳтиёжига қаратилмоғи керак. Яъни таълимни индивидуаллаштиришга қаратилмоғи талаб этилади.

Энди таълимни индивидуаллаштириш нима? Деган саволга жавоб берайлик:

- таълим жараёнини индивидуаллаштириш шундай уқитиш усулики, бунда ҳар бир уқувчи уқув жараёнида фаол иштирок этиб, уқув-билув жараёнига шахсий ҳисса қушиши ҳисобга олинади;

- таълим жараёнини ташкил этишда уқитувчининг услубий ёндашуви, тезкорлиги, уқувчининг шахсий хусусиятлари ҳисобга олинади;

- уқув-методик, психологик, педагогик ташкилий боишарув ишларини олиб боришда уқувчи шахси уқув-билув марказида бўлади.

• Индивидуал ёндашув нима?

1. Гуруҳларда ишлаганда, уқув-тарбиявий ишларни ташкил этганда ҳар бир уқувчи билан яққам-яққам ишлаганда уларнинг шахсий хусусиятлари доимо уқитувчи диққат марказида турмоғи, ҳисобга олинмоғи керак.

2. Уқувчи билан мулоқот олиб борганда ҳам, унинг узига хосликлари диққат эътиборда тутилиши керак.

3. Таълим жараёнида ҳам, унинг қобилияти, имкониятлари назарда тутилиши керак.

4. Педагогик психологик жараёнларни олиб боришда уқувчининг шахсий ривожланиш даражасини кузда тутиш зарур.

Индивидуаллашган таълим принциплари

- Индивидуаллаштириш - уқув жараёнининг бош стратегиясидир.

- Уқув жараёнини индивидуаллаштириш орқали шахсни ривожлантириш таъминланади.

- Ҳар бир уқув предметини уқитишни индивидуаллаштириш орқали амалга ошириш қўтилган натижани қафолатлайди.

Уқитиш шакллари индивидуаллаштириш билан интеграциялаш шароити яратилади.

- Индивидуаллашган таълим уқув жараёни сифат ва самарадорлигини таъминлайди.

- Индивидуаллашган таълимда қўникма, малака, билим олиш уқувчининг қизиқиши асосида кечади.

- Мустиқил ишлай олиш уқувчининг умумуқув қўникмасини ривожлантиради, тараккий эттиради.

Демак, таълим-тарбия сифати ва самарадорлиги уқувчининг уқув мазмунини узлаштиришга йўналтирилган мустиқил мутолаа билан самарали шугулланиши, мустиқил фикр қўритиши ва тафаккур фаолияти билан боғлиқ.

Интерфаол методларда қўре жараёнини олиб боришда уқувчиларда қўйидаги хусусиятларнинг ривожланишини қўрсатиш мумкин.

• Уқувчи уқитилмайди, уни мустиқил уқий, у^{рганиш} ишлашга ургатилади.

• Бунда уқувчилар мустиқил равишда таҳдил қилиш орқали узлаштиришга, ижодий мулоҳаза қўритишга, шахсий ҳўлосалар асосида эркин фикр қўритишга ургатилади. Бизга ёт фикрларга қўрши фикр қўрита олиш, уз позициясини ҳўмоя қила олиш қўникмалари шакллантирилади.

• Уқувчига билимлар тайёр ҳўлда берилмасдан, билимларни қўрсликлардан, интернетдан, турли бошқа манбалардан излаш, топиш, қайта ишлаш орқали унинг билим олиш малақаси шакллантирилади. Олган

билимлари оркали ижодий мушохада юритиш, имконияти яратилади. Укувчини дарсликлар билан ишлаш, уқиш, урганиш, конспект ёзиш, қушимча адабиёт, справочниклардан фойдаланиб мустақил узоқлаштириш қуникмаларини эгаллашга ургатилади.

- Синфдаги барча укувчиларнинг уз қобилиятлари даражасида албатта узоқлаштиришлари қаролатланади. Бунда укувчининг узоқлаштирганлиги олган билимларини ҳаётда, амалий фаолиятда фойдалана олиш қуникма ва мал ақал ари билан белгиланади.

- Барча уқитувчи-укувчилар интерфаол методлар асосида ишлашни урганиб, уни уз укув-билув фаолиятларига олиб қира олсалар барча укувчилар бир хил натижаларга эриша оладилар.

- Интерфаол асосда қаре қараёнини ташқил этилганда:

1. Укувчининг узаро фаоллиги ошади, ҳамқор, ижодқорликда ишлаш қуникмалари шаклланади.

2. Укув режа, дастур, дарслик, стандарт меъёр, қуланмалар, мавзу мазмуни билан ишлаш малақалари шаклланади.

3. Таълим мазмунини, матнини мустақил мутолаа қилиш, ишлаш, узоқлаштириш қундалиқ шахсий ишларига айланади.

4. Укувчи эркин фикр билдириш, уз фикрини ҳдмоя қилиш, исботлай олиш, тасдиқлай олишга одатланади.

5. Энг муҳими укув қараёнида дидактик мотивлар вуҷудга қелади. Яъни укувчининг эҳтиёж, хоҳиш, истаги қондирилади. Укув-билув қараёнида укувчининг манфаатдорлиги ошади. Бу ҳолат укувчини $y^k u^b$ мақсадларига эришишда юқори босқичга қутаради.

Укув қараёни укув эҳтиёжини қондириш билан юқори мотивацияга эга бўлади.

- Узаро ахборот бериш, олиш, қайта ишлаш орқали укув материали яхши эсда қолади.

- Укувчида узаро мулоқотга қиришиш, фикр билдириш, фикр алмашиниш қуникмалари шаклланади.

- Укув қараёнида - - укувчининг уз-узига баҳо бериши, танқидий қараш ивожланади.

- Укувчи учун қаре қизикарли уқитилаётган предмет мазмунига айланади, уқиш қараёнига ижодий ёндашув, ижобий фикр намоён бўлади.

- Хар бир укувчини узи мустақил фикр юрита олишга, изланишга, мушоҳдда қилишга олиб қелади.

- Интерфаол усулда утилган дарсларда укувчи фақат таълим мазмунини узоқлаштирибгина қолмай, балки узининг танқидий ва мантикий фикрлашини ҳдм ивожлантиради.

Албатта интерфаол дарсларни ташқил этишининг ҳам узига яраша қамчилиқлари мавжуд.

1. Укув-билув қараёни қуплаб вақт сарфлашни талаб қилади.

2. Интерфаол машғулотларда барча укувчиларни қерақлиғича назорат этиб боришининг имқонияти бўлавермайди.

3. Жуда мураккаб материаллар урганилаётганда укувчилар муаммони

тулакони, аниқ еча олмайдилар, бундай шароитларда уқитувчининг роли паст бўлиши ҳоллари кузатилади.

Интерфаол метод нима ёки нимани англатади?

Интерфаол методлар шундай методларки у уқувчиларнинг узаро мулоқот ва узаро таъсиридаги даре жараёнини амалга оширувчи усул • "Интерактив" сузи инглиз сузидан олинган бўлиб, "1п1егак1", яъни 1п1ег - бу "узаро", "акт" - "харакат, таъсир, фаоллик" маъноларини беради.

Интерфаол усуллардаги дарслар уқувчини ижодий фикрлашга, олинган ахборотларни фаолликда ҳдл этишга, фикрни эркин баён этишга, ташаббускорликка, Гуруҳларда масалалар ечимини топишга, ҳамкорликда иш юритишга, фикрни ёзма равишда баён этишга чорлайди.

Интерфаол методларда иш юритиш, анъанавий усуллардан воз кечиш дегани эмас. Балки мазмунни узаро фаолликда ҳал эта олиш демакдир. Интерфаол таълимни қуйидаги схемада келтирамиз:

интерфаол таълим!

ФАОЛ УСУЛЛАР

ЛОЙИХАЛИ ТАЪЛИМ

МУАММОЛИ ТАЪЛИМ

КРЕАТИВ ТАЪЛИМ

ЭВРИСТИК ТАЪЛИМ

ТАЪЛИМДА АКТ

Энди интерфаол методларга батафсил тухталамш

Ҳозирда янгича методларни ёки инновацияларни таълим жараёнига татбиқ; этиш ҳақида гап борганда интерфаол усулларнинг уқув жараёнида қулланилиши тушунилади.

Интерфаоллик бу узаро икки киши фаоллиги, яъни бунда уқув-билув жараёни узаро суҳбат тариқдсида, диалог шаклида (компьютер алоқаси) ёки уқувчи-уқувчининг узаро мулоқотига асосан кечади.

Интерфаоллик-узаро фаоллик, ҳаракат, таъсирчанлик, у уқувчи ва уқитувчи мулоқотларида содир бўлади. Интерфаол усулнинг бош мақсади уқув жараёни учун энг қулай вазият яратиш орқали уқувчининг фаол, эркин фикр юритишига муҳит яратишдир. У узини интеллектуал салоҳиятини, имкониятларини намоён этади ва уқув сифати ва самарадорлигини оширади, таъмин этади.

"Ақлий ҳужум" методи

Кейинги пайтда мия иш фаолиятининг фойдали иш коэффициентин оширишга мулжалланган турли хил методлар ишлаб чиқилмоқда. Ваҳоланки мутахассисларнинг фикрича, мианинг бор-йўғи 7% игина ишлар экан, ҳолос Мия фаолиятини фаоллаштирадиган таълим усулларига ижтимош психологик тренинг, синектика, аутоген машқ, морфологик таҳлил, ролл уйин, "ақдий ҳужум" ва бош^алар қиради.

"Ақдий ҳужум" - "брейнсторминг" (Brain storming) инглизча сузда олинган бўлиб, фаол таълимнинг, бошқадрувнинг ва тадқиқотнинг методларидан бири ҳисобланади. Бу метод ақдий фаолликни қузгатад» ижодий ва инновацион жараёнларни жадаллаштиради.

Бу методнинг пайдо бўлиши иккинчи жаҳон урушида Япон денгизид

хизмат килган америкалик мутахассис А.Осборн билан боғлиқ бўлиб, ҳарбий кемани қандай қилиб торпедолардан ҳимоя қилиш мумкинлиги масаласида кема Кенгашни утқазилди. Кенгаш қондасига қура ҳамма юнгадан тортиб капитангача ҳар қандай ҳатто ҳаёлий ва амалага ошири бўлмайдиган гоёларни ҳам айтаверса буларди, ҳар қандай таклифлар ёзилди! борилади. Матрослардан бири шундай фикрни илгари сурди: "Торпедон сезиб қолсам, мен бутун командами бортга тизардимда, торпедога қараб пуфлашни буюрардим". Гоёни эшитиб ҳамма қулиб юборди, ҳатто шу гоё ҳам ёзилди. Мухракма пайтида бу гоё қайтадан ишлаб чиқилди ва сувнинг қучли оқимидан фойдаланишга қдрор қилинди. Сув насосидан отилаётган сув оқими ёрдамида торпедога урилди ва у тухтатилди. Вир қарашда қулгили туюлган гоё масалани ҳал қилди-қуйди.

50-йилларнинг охирига қелиб америкалик психолог А.Осборн ўзи ишлаётган университетда "Ақлий ҳужум" методика қутилмаган гоё ва таклифлар туплаш ва мураккаб бўлган масалаларни ечиш усули сифатида тарғиб қила бошлади.

Ижодий фаолликнинг ва маҳсулдорликнинг стимулятори ҳисобланган "Ақлий ҳужум" методи асосан янги оригинал фикрларнинг тугилишига қаршилиқ қурсатувчи танқидий муҳитнинг йуклиги деб аталган психологик механизмга таянади. Бундай муҳитда ҳеч қандай фикр танқид қилинмайди, нотугри фикр айтишдан қурқилмайди, ҳеч қимнинг устидан қулинмайди.

Шундай қилиб, "Ақлий ҳужум" методи дастлаб АҚД1, Англия, Францияда сунгра Японияда ишлатилди. 70-йиллардан бошлаб Россияда, 90-йиллардан бошлаб эса Ўзбекистонда ишлатила бошланди. "Ақлий ҳужум" методининг асосий қондалари қуйидагича:

1.1. "Ақлий ҳужум" методига қириш

Юксак даражадаги ақдий ва ижодий ҳаракатни талаб қиладиган "Ақлий ҳужум" методика утқазилдан олдин методни утқазувчи қатнашчилар учун етарли даражадаги қул ай ташқи муҳитни яратиши лозим бўлади: уларни қулай жойга утқази, қонани шамоллатади, соқин мусикадан фойдаланади, гоёларнинг генераторларига кофе ёқи салқин ичимликлар улашади ва ҳоказо. Қатнашчиларнинг ақлий ва эмоционал ҳолатини қутариш учун "Ақлий ҳужум" раҳбари етарли даражада эркин ва демократик ҳрда аудитория

Муаммони бундай таҳлили муаммо ҳақида тингловчиларда тасаввур пайдо қилади ва тингловчилар муаммони ҳал қилиш йулларини топиш қийналишмайди.

2.1. Генерация — эксперимент (разведка) босқичи

Шундай қилиб, "Ақлий ҳужум" методика утқазил бошланадг Олдиниға гоёлар яратилишининг эксперимент (разведка) босқич бошланади. Методни утқазувчи илк гоёларни илгари суради, қондаларни қатъий назорат қилади, айниқса, танқидга тааллуқлисиға алоҳида эътибо

\. ^

беради. Уз гоёларининг генераторларини 2-шаклга мое холда тулдиради. Б; жараён 5-7 дақ;ик;а давом этади.

Гоёларнинг генераторлари учун

"Кластер" методи

"Кластер" (гунча, боглам) методи педагогии, дидактик стратегиянинг муйян шакли булиб, у укувчиларга ихтиёрий муаммо (мавзу)лар хусусида эркин, очик, уйлаш ва шахсий фикрларни бемалол баён этиш учун шароит яратишга ёрдам беради. Мазкур метод турли хил гоёлар уртасидаги алокалар тугрисида фикрлаш имкониятини берувчи тузилмани аниқдашни талаб этади. "Кластер" методи аниқ объектга йуналтирилмаган фикрлаш шакли синалади. Ундан фойдаланиш инсон мия фаолиятининг ишлаш тамойили билан боглик равишда амалга ошади. Ушбу метод муайян мавзунинг укувчилар томонидан чукур ҳамда пухта узлаштирилгунига кадар фикрлаш фаолиятининг бир маромда булишини таъминлашга хизмат килади.

Стил ва Стил гоёсига мувофик, ишлаб чикдлган "Кластер" методи пухта уйланган стратегия булиб, ундан укувчилар билан якка тартибда ёки Гуруҳ асосида ташкил этиладиган машгулотлар жараёнида фойдаланиши мумкин. Метод Гуруҳ асосида ташкил этилаётган машгулотларда укувчилар томонидан билдирилаётган гоёларнинг мажмуи тарзида намоён булади. Бу эса илгари сурилган гоёларни умумлаштириш ва улар уртасидаги алокаларни топиш имкониятини яратади.

"Кластер" методидан фойдаланишда куйидаги шартларга риоя килиш талаб этилади.

5-шакл. "Кластер" методининг коидалари

"К,арорлар шажараси" ("К,арорлар кабул килиш")
методи

"К,арорлар шажараси" методи муайян фан асослари борасидаги бир Кадар мураккаб мавзуларни узлаштириш' маълум масалаларда ш томонлама, пухта тахлил этиш асосида улар юзасидан муайян хулосаларга келиш, бир муаммо хусусида билдирилаётган бир неча хулосалар орасидаи энг мак;бул ҳамда тугрисини топишга йуналтирилган техник ёндашувлар, Ушбу метод, шунингдек, аввалги вазиятларда кабул килинган карор (хулоса)лар мох,иятини яна бир бор тахлил этиш ва уни мукамал тушунишга хизмат к,илади.

Гуруҳ, укувчилари иштирокида к,улланиладиган "К^арорлар шажараси" бир неча ун нафар укувчиларнинг билимларини даражасини аниқлшц уларнинг фикрларини жамлаш ва бахдпаш имконини беради. Таълш жараёнида мазкур методнинг к,улланилиши муайян муаммо юзасида окилона карор кабул килиш (хулосага келиш)да укувчилар томонида билидирилаётган х,ар бир вариант, уларнинг макбул х,амда номакбу.! жах,атларини муфассал тах,лил этиш имкониятини яратади. Машгуло! жараёнида укувчилар куйидаги чизма асосида тузилган жадвални тулдирадилар (ёки ушбу тартибдаги фаолиятни олиб боришда ёз}1 тахтасидан фойдаланадилар):

"Тажриба асосида укитиш цикли" (Д.Колб гоёси)

"Кора кути" методи

Таълим жараёнида мазкур методни куллашдан мақсад укувчилар томонидан мавзунини пухта узлаштиришга эришиш билан бирга уларни фаолликка ундаш, уларда ҳамкорликда ишлаш, маълум вазиятларни бошқариш ҳдмда мантикий тафаккур юритиш куникмаларинини шакллантиришдан иборат. Методдан фойдаланишда куйидаги ҳаракатлар ташкил этилади:

- укувчилар жуфтликка бириктириладилар; жуфтликларга мавзу моҳиятини ёритувчи асосий тушунчалар (таянч сузлар, саналар, ракамлар, белгилар ва х-к.)ни карточкаларга кайд этиш вазифаси юкланади;

- уқитувчи укувчилар билан ҳамкорликда Гуруҳлар томонидан топшириқнинг бажарилишини текширадилар; топшириқни тугри бажарган Гуруҳнинг бир аъзоси уқитувчи ролини бажаради ва топшириқнинг ечимини ёзув тахтасига ёзади; укувчилар ёзув тахтасида кайд этилган фикрнинг шарҳлайдилар (таянч сузлар, саналар, ракамлар, белгилар қандай маънони англатишини айтадилар);

- тугри жавоб берган укувчи уқитувчи ролни бажариб, жуфтликларга мавзу моҳиятини ёритувчи шакл, жадвал ёки тасвир яратишни топширади ва уқитувчи ёрдамида топшириқнинг бажарилишини текширади. "Бешинчиси (олтинчиси, еттинчиси,...) ортикча"

методи

Укувчиларнинг мантикий тафаккур юритиш куникмаларига эга бўлишларида ушбу метод алоҳида аҳдмиятга эга. Уни куллашда куйидаги ҳаракатлар амалга оширилади:

- урганилаётган мавзу моҳиятини очиб беришга хизмат қилувчи тушунчалар тизимини шакллантириш;

- ҳрсил бўлган тизимдан мавзуга тааллуқли бўлган туртта (бешта, олтита,...) тушунчанинг урин олишига эришиш;

укувчиларга мавзуга тааллуқли бўлмаган тушунчани аниқлаш ва уни тизимдан чиқариш вазифасини топшириш;

укувчиларни уз ҳаракатлари моҳиятини шарҳлашга ундаш (мавзунини мустаҳкамлаш мақсадида, укувчилардан тизимда сакланиб қолган тушунчаларга ҳам изоҳ бериб утишлари ҳамда улар уртасидаги мантикий боғлиқликнинг асослашларини талаб этиш лозим). Мавзу моҳиятини ёритувчи тушунчалар уртасидаги мантикий боғлиқликнинг курсата ва асослай олиш укувчиларда мустақил фикрлаш, шахсий ёндашувларини асослай олиш, шунингдек, тенгдошларининг фикрлари билан шахсий мулоҳазаларини узаро таққослаш куникмаларини ҳам шакллантиради.

3-мавзу: Интерфаол дарсларни ташкил этиш.

Режа:

1. Интерфаол дарсларни ташкил этиш
2. Ўқув билим фаолиятини гуруҳларда ташкил этиш
3. Тренинг дарслари ва уни самарали ўтказиш.

Интерфаол дарсларни ташкил этишда қуйидаги боскичлар тавсия этилади:

1. Ориентир. Уйин иштирокчилари ва экспертларни тайёрлаш боскичи. Ўқув жараёнининг иш режаси уқитувчи томонидан таклиф этилади. Ўқувчилар билан ҳамкорликда машгулотнинг мақсад ва вазифалари аниқланади. Ўқув жараёни муаммоси шакллантирилади. Ўқув жараёнида кечадиган имитация, уйин қоидалари, умумишнинг бориши айтилади, ўқувчига ўқув жараёни материали пакети тарқатилади.

2. Ўқув жараёнига боришга тайёргарлик. Ўқув материаллари, вазиятлар, инструкция ва бошқа пакет ҳужжатлари билан танишиш. Уйин қоидалари таълими тузилади. Унга уйин сценарийси, уйин вазифалари, қоидалари, уйин кетма-кетлиги, олинган натижалар акс эттирилади.

Уйиннинг бориш жараёни акс эттирилади. Уйин жараёнини узгартириш, унга четдан аралаштириш мумкин. Факатгина жараёни олиш боришгина айрим коррективларни киритиш мумкин. Уйин белгиланганда уқитувчи унга аралашмай, уни қозониб, бошқариб боради.

Унинг асосий вазифаси муҳофизатни ташкил этиш, уйинни қозониб туриш, натижаларни, олинган фикр-мулоҳазаларни ҳисоблаш, иштирокчиларнинг саволларига жавоб бериш.

3. Ўтказилган уйин муҳофизати - Ўтказилган уйин жараёнини таҳлил этиш, муҳофизат этиш, баҳолашдан иборат. Уқитувчи якуний муҳофизатни ўтказиши. Муҳофизатда иштирокчи ва экспертлар фикр алмашдиладар, ўз позицияларини ҳимоя қилидиладар, таассуротларни ўтқизган муаммо ва фикрларни билдиридиладар.

Юқоридаги ахборотлардан маълум бўлдики интерфаол ҳолатда кечган ишчилик уйинларида; уқитувчи-ўқувчи, уқитувчи-синф, ўқувчи-синф, ўқувчи-ўқувчи, Гуруҳ-Гуруҳлар орасида ўзаро мулоқотлар бўлиб ўтқизиш орқали ўқув мазмунини ўзлаштирилади.

Интерфаол усулда иш юритмокчи бўлган уқитувчиларга шунинг эъланмок мумкинлиги, янги ишлаш учун факатгина мақола, адабиётлар ўқишнинг ўзи қамлиқ қилиди. Бунинг учун, яъни уқитувчи ўз фаолиятида интерфаол методларни қўллаш учун, у шахсан ўзи ишчилик уйинлари, ақлий ҳужум, мунозара, дебатларда қатнашиб, ўзи таърибадан ўтказиши, бу ишга шахсий ҳиссасини қўшиб боради.

Бунинг учун у интерфаол дарсларни ўтқизишнинг қуйидаги қоидаларини билиб, ўзлаштириб, амалга киритиши керак.

Биринчидан. Интерфаол машгулотларга барча иштирокчилар (ўқувчилар)

жалб этилиши талаб этилади. Бунда шундай технологиялар танланиши керакки, иш жараёнида барча иштирокчиларнинг иштироки ёки муҳракмаси таъминлансин.

Иккинчидан. Машгулотга иштирок этишни психологик тайёрлаш зарур. Дарсда иштирок этувчилар жараёнга киришиб кетишга тайёр эмаслигини ҳдсобга олмок; керак. Янги ташкил этилаётган интерфаол дарсларда улардаги ҳадиксираш, тортинчоклик, индамаслик ҳрлатлари дарснинг фаол кечиши, ички имкониятларни ишга солишга тускинлик килиши кузатилади.

Учинчидан, ўқувчиларни янги технологияларни куплаб жорий этиш билан толиктирмаслик. Иштирокчи имконияти, янги технология сифати бир-бирига мое келгани маъкул. Бир Гуруҳда иштирокчилар сони 30 кишидан ошиб кетмаслиги керак. Шундай шароитдагина кичик Гуруҳдарда ишлаш, фикрни эркин баён этиш, муаммолар ечимини топиш осон кечади.

Туртинчидан. Машгулот олиб бориладиган ҳоналарни тайёрлашга алоҳида эътибор бериш керак. Синф шундай тайёрланиши керакки, кичик ва катта Гуруҳ билан ишланганда, улар эркин ҳаракатлансинлар. Бошқача айтганда ўқувчига кулай муҳит яритилиши керак. Айникса, ўқувчининг бир-бири билан мулоқотда бўйин эгиб утириши нокулайлик келтириб чикаради. Столларни 4-6 кишилик килиб куйиш, Гуруҳ аъзоларининг бир-бирларига караб утириши, куриб, фикрлашувга кулай муҳит яратилиши яхши натижалар беради.

Бешинчидан. Ишчанлик уйинларини олиб боришдан олдиндан унинг регламенти, кетма-кетлигига риоя килиш керак. Унга катъий риоя килишни олдиндан келишиб олган маъкул, Ҳдр бир иштирокчи ҳар кандай фикрлаш, нуқтаи назарга чидамли булиши, охиригача эшитиши, танкид килмаслиги керак.

Ҳар бир иштирокчининг суз эркинлигига ҳурмат билан караш, шахе ҳурматини саклаш.

Олтинчидан. Иштирокчиларнинг Гуруҳдарга булинишларига диққат-эътибор билан караш. Аввало Гуруҳдарни шакллантириш эркин, хохиш-истаклар асосида кечгани маъкул. Кейинчалик гуруҳларни тасодифий шакллантиришга утилгани маъкул.

Ҳулоса урнида шуни айтиш мумкинки интерфаол усуллар бирданига купгина вазифаларни бажара олишга имкон беради.

Энг муҳими у ук,увчининг коммуникатив билим, тушунча, малакаларини оширади. Уларни ҳамкорлик, ҳ;амжих;атлик, дустона муносабатларда ишлашини таъминлайди. Айникса бир-бирларини эшитиш, фикрини баён этиш, узаро ҳ^урматга ундайди.

Бу усулда ишлаш синфда рухий ҳодатаи, юкламаларш енгиллаштиради. Машгулот шаклларини, фаолиятларини узгартириб туриш асосида муҳим муаммолар ечимини топишга урганиб борадилар.

Юкрридагилардан маълум булдики укитувчи дврс берувчи эмас, балки укувчиларни муаммога йуналтирувчи, тадқиқ;от фаолияти маслахдтчиси, ташкилотчиси ва мувофиклаштирувчисидир. У ўқувчининг мустакил

фикрлаши учун шароит яратади ва уларнинг ташаббусини куллаб-кувватлайди.

Уз навбатида, ўқувчилар уқитувчи билан биргаликда уқитиш жараёни ва унинг натижалари учун масъулиятни тақримлаш орқали уқитиш жараёнининг тулакрмли иштирокчиларига айланади.

Интерфаол дарсларда ўқувчиларнинг ўқув-билув фаолиятларини ташкил этиши

Дарс жараёнини жорий этишда ва унинг структурасидан унумли фойдаланишда ўқувчилар фаоллигини ташкил этиш муҳим рол уйнайди. Зероки жараён марказида ўқувчи шахси туради. Демак, таълим жараёни ўқувчи шахсига қдратилмоғи зарур.

Педагогик адабиётларда, методик кулланмаларда ва мактаб амалиётида айтилишича ўқувчининг ўқув-билув фаолиятини олиб бориш уч йуналишда амалга оширилади.

1-умумий

2-Гуруҳди

3-Якка тартибда

Умумий йуналишцаги дарс жараёни фаолиятида уқитувчи раҳбарлигида синфдаги барча ўқувчиларнинг хатти-ҳдракатлари тушунилади.

Гуруҳди ўқувни ташкил этишда уқувчилар фаолияти гуруҳ-Гуруҳларга булиниб олиб борилади.

Якка тартибдаги ўқув жараёнида ўқувчилар яккама-якка фаолият олиб борадилар.

Умумий шаклдаги фаолиятни ташкил этувчи дарсларда, ўқувчилар бир вақтнинг узида бир хилдаги топшириқларни синф буйича биргаликда муҳокама этадилар, фикр алмашадилар, солиштирадилар, умумлаштирган ҳолда ҳулосалар чиқарадилар.

Уқитувчи, ўқувчилар биргаликда ва бир вақтда вазифани бажаришда ҳдмкорлик қиладилар, ҳамиждкорликда иш юритадилар. Уқитувчи сузлаш, тушунтириш, курсатиш жараёнида барча ўқувчиларни жалб қилган ҳолда масалани бирга муҳокама қилади.

Бундай мулоқотлар ўқувчилар ишончини қозонишга, ўқувчилар билан мулоқотга қиришишга, жамоа булиб ишлаш қуникмасининг ҳосил булишига олиб келади.

Умумий ўқув-билув фаолиятини ташкил этишнинг узига ҳос қамчилик ва етишмовчиликлари ҳам мавжуд.

Дарсда фаолият уқитувчи томонидан барчага бирдек қаратилади, яъни бир оз абстрактлик юзага келади.

Барчани қизиқиш, қобилятларидан қатъий назар бир хилда, бир мақсад йулида изланиш, фикрлаш, ишлашга ундайди.

Ўқувчиларнинг ривожланиш даражаси, тайёргарлиги бир хю булганлиги туфайли билим ва қуникмаларни қабул қилиб олиш, узлаштириш! бирдек натижани қафолатламайди. Дарс сифати ва самарадорлиги пасайишн ҳрлатлари қузатилади.

Уқитиш, узлаштиришлари суёт булган уқувчилар секин ишлайдилар. Ўқув

материалларини тула узлаштира олмайдилар. Улар купрок уқитувчининг! шахсий эътиборига мухтожлик сезадилар.

Лекин айрим уқучилар мураккаброк, кийинлик даражаси юкорирок булган материалларни узлаштиришга мойил буладилар.

Айримлари эса купрок мусткил изланиш, ижодий ёндашув асосида ишлашга кизиқиш билан қарайдилар

Шунинг учун умумий йуналишли дарсларда савол-жавоблар, лаборатория ишлари, машқлар ечиш, масалалар ечиш и ложи борица ўқувчи шахсига йуналтирилган булиши мақсадга мувофикдир.

Хулоса урнида шуни таъкидлаш мумкинки, дарслар бир хиллик, умумий ёндашув, бир хил қолипдаги таълимий фаолиятдан қочишни тақозо этади.

Дарсларда ўқувчиларнинг ўқув-билув фаолиятини Гуруҳларда ташкил этиш

Интерфаол дарсларда ўқув-билув фаолиятни Гуруҳларда ташкил этишнинг узига хосликлари мавжуд.

- Бу шаклда синфдаги ўқувчилар Гуруҳларга булиниб, ҳар бир гуруҳга аниқ, алоҳида вазифалар берилади.

- Ҳар бир гуруҳ алоҳида (яъни бир хил ёки табақалашган) топшириқлар устида ишлайди.

- Топшириқ у^{за}Р^о мулоқотга асосланади ёки бирор етакчи раҳбарлигида ташкил этилади.

- ¹ Гуруҳларда топшириқ шундай амалга ошириладики, машғулот якунида ҳар бир иштирокчи ёки Гуруҳ аъзосининг қанчалик ҳисса қўшганлиги ҳисобга олинади.

- Гуруҳлар таркиби доимий бўлмаслиги мумкин, улар шундай тартибда шакллантириладики, топшириқни бажаришда ҳар бир Гуруҳ аъзосига узининг максимал ҳиссасини қўшиш имконияти, муҳити яратилади.

- Гуруҳлар турли қатталиқда шакллантирилиши мумкин. Одатда Гуруҳларда 4-6 нафар аъзо иштирок этади.

Унинг таркибига бериладиган топшиқларнинг мазмуни ва характериға қараб узгартиришлар қиритилиши мумкин.

Гуруҳни шундай шакллантириш қеракки, ҳар бир Гуруҳ таркибида мустақил ишлаш қуниқмаларига эға бўлган ўқувчиларнинг булиши қутилган натижалар беради.

Гуруҳли ўқув-билув ишларини ташкил этишда айрим ўқувчиларнинг индивидуал ёрдамға мухтожликлари сезилади. Шундай вазиятларда уқитувчи тайёрғарлик даражаси юқори бўлмаган ўқувчиларға ёрдам бериб бориши мақсадға мувофик.

Гуруҳли ўқув-бшгув фаолияти лаборатория ишлари, амалий машғулотлар, табиий фанлардан ташкил этилган амалиёт, нутқ устириш машғулотлари (диалог) матнларни узлаштириш, тарихий материалларни урганиш ва меҳнат дарсларида жуда қул келади. Бу ҳолатларда Гуруҳларда узаро мулоқот урнатиш, мустақил ишлаш яхши натижа беради.

Гуруҳли ўқув-билув фаолияти яна ўқув-мавзувий конференциялар, мунозара, мушоира, дебат, савол-жавоб, маълум мавзудаги кичик маърузалар, кушимча машгулотлар, ўқув дастурларидан ташқари мавзуларни урганишда ҳам жуда кул келади.

Бундай ўқув-билув фаолиятида Гуруҳ аъзолари жуда фаоллик курсатадилар, у³ фикр, позицияларини химоя қилиш куникмалари шаклланади. Гуруҳдаги ҳамкорликда, кучли ўқувчилар кучсиз ўқувчига ёрдам бериш билан уларни куллаб кулватлайди, Гуруҳда хамиждорлик вужудга келади.

Гуруҳли ўқув-билув фаолиятини ташкил этишда Гуруҳ аъзолари орасида вазифалар аниқ тақсимланса, узаро ҳамкорлик тугри йулга ку^{нилса}» самарали натижалар беради.

Ўқувчиларнинг ўқув-билув фаолиятини Гуруҳли ташкил этишда куйидаги элементлар хисобга олинмоғи зарур.

1. Ўқувчиларни Гуруҳларда ишлашга тайёрлаш, ўқув топшириқларини аниқ куйиш, Гуруҳда ишлаш буйича тушунча бериш, регламент урнатиш.
2. Ўқув топшириқларини бажариш буйича режа тузиш, уни муҳокама этиш. Уни хал этиш йулларини аниқлаш ва ишни олиб бориш буйича узаро вазифаларни тақсимлаш.
3. Ўқув топшириқларини бажариш буйича ишни ташкил эта олиш.
4. Гуруҳдаги ишни ташкил этишда иш жараёни ва аъзолар иш жараёнини кузатиш ва зарур холларда ёрдамга келиш.
5. Гуруҳда топшириқдарни бажариш жараёнида узаро текширув ва назорат олиб боришни йулга куйиш.
6. Гуруҳларда топшириқларни бажариш натижалари буйича ахборот бериш, синфда мунозаралар утказиш, иш жараёнининг боришига кушимча ва тузатишлар киритиб бориш. Укутувчи томонидан ишнинг натижалари буйича хулосалар чиқариш ва якун ясаш.
7. Хар бир Гуруҳнинг иш натижаларига, синф ишига тахлилий баҳолар бериш.

Гуруҳ ишининг муваффақиятли чиқиши $y^{\wedge}_{ит}y^{вчининг}$ $y^{\wedge}y^B$ фаолиятини ташкил эта олиш харакати, махоратига боглик.

Яъни укутувчи Гуруҳда иштирок этаётган 5^{ар} бир ўқувчининг шахсий фаолиятини ташкил эта олиши, хдр бир ўқувчи укутувчи кумагини олиши ишнинг бориши билан пировард натижани муваффақиятли курсата олишига боглик.

Гуруҳлар ишини ўқув билув жараёнида ташкил этишда бир кдтор камчиликлар содир булиши мумкин. Кийинчиликлардан бири Гуруҳларни тугри, мақсадли шакллантира олиш ва унда ишни ташкил эта олишдир.

Гуруҳларда ишлаш жараёнида ўқувчилар айрим кийин топшириқлар ечимини мустакил ечишга кийналадилар. Шу сабабли Гуруҳларда ишни ташкил қилишда умумий ишни ташкил этиш билан бир вақтда индивидуал ишларни хдм ташкил этишга тугри келади. Бундай холларда купинча яхши натижаларга эришиш мумкин. Умуман $y^{\wedge}y^B$ предметлари буйича

берадиган топширикларнинг кийинчилик даражасига караб Гуруҳда ижодий муҳит яратилади. Гуруҳларда ишлаш даврида ўқувчи, ўқувчи-ўқувчи орасида узаро хдмкорлик, узаро ёрдам муҳити урнатилса, Гуруҳлар иши кутилган натижаларни беради.

Тренинг

Интерфаол методларда ишлаш ва уша шароитларда ишлаш: малакаларини ҳосил қилиш учун тренинглар ташкил этилади. Тренингда иштирок этувчилар маълум булган методларни уз ўқув фаолиятларида фойдаланиш учун малака ва қуникмаларни ҳосил қиладилар. Тренинглар давомида мавжуд булган янги методлар муҳокама қилинади, урганилади, қуникмалар ҳосил қилинади. Узлари шу асосда янгича ишлаш фаолиятига урганадилар.

Умуман тренинглар қушимча таълим олишнинг асосий формаларидандир. Тренингнинг узига ҳослиги шундаки, мутахассисни уз фаолиятини, қобилиятини оширишга йугрилган бўлади. Уқитувчи уз ўқув-билув фаолиятида вақтдан унумли фойдаланишни мустақил иш юритиш, қарорлар қабул қилишни урганади.

Мутахассислар тренингни турт Гуруҳга бўлишни тавсия этадилар:

- у³ фаолиятини ташкил этувчи машғулотлар;
- команда бўлиб ишлашга тайёрланиш; бошқаларни уқитиш қуникмасини олиш; қушимча таълим олувчи эҳтиёжини қондириш.

Тренинг Гуруҳларида ишларни ташкил этиш қоидалари қандай бўлмоғи керак?

Биринчидан, "Шу ерда ва ҳозир" қоида, гуруҳни ташкил этиш моментида қоида, фикр, мулоҳазалар, жараён кечиши ҳисобга олиниши керак. Шу йусинда ҳар бир иштирокчининг диққат эътиборини шахсан узига ва атрофида кечаётган воқеаларга торта олиш, иштирокчининг узини қандай тута олиши, қурсата олишига эътибор қаратилиши керак.

Иккинчидан, самимият ва очикчасига қоида: Шунга эриша олиш керакки, Гуруҳ аъзолари қузбуямачилик ва ёлгондан ҳоли бўлишлари шарт, Гуруҳдаги шахсларни узига ишончи ва соғлом вазият - ишнинг мақсадли боришига туртки бўлади. Бундай муҳитни яратиш шахслар орасидаги мулоқотнинг самарали кечишини таъминлайди. Албатта Гуруҳларда янги иш бошланганда бундай вазиятни ҳосил қилиш мумкин. Ҳар доим ҳам Гуруҳлар ишини ташкил этишда бир-бирини қуллаш, ҳайри ҳоҳлик, очикчасига самимий фикр билдириш имкониятлари бўлавермайди. Бундай ҳолда тренер ҳар бир иштирокчининг ҳимояланганлиги, очикчасига уз фикрини баён эта олишига муҳит яратиши керак. Шундагина Гуруҳ иштирокчиси мулоқот жараёнида узи уйлаган, айтиши мумкин булган фикрни уша захотиёқ, уз вақтида айтади, билдиради.

Учинчидан, "Мен" қрида. Гуруҳларда ҳамманинг фикри ундоқ ёки бундоқ, деб айтиш ман этилади. Фикрлар факат айрим шахслар томонидан, унинг уз номидан фикр-мулоҳазалари алоҳида-алоҳида билдирилиши керак. Бунда билдирилатган фикр ёки ғоя шаҳе масъулиятига юкланади. У қандай бўлса шундай қабул қилинади. Шу йусинда Гуруҳда ҳар бир шахсининг роли

ва урни булишига эришилади.

Туртинчидан, фаоллик кридаси. Гуруҳ ишида пассив кузатувчи булмаслиги керак. Топшириклар ечимида ҳамма катнашчилар шахсан иштирок этиши зарур. Агар Гуруҳ аъзоларидан бирортаси фаол катнашишдан бош тортса, уни келгуси ишда катнашиши ёки катнашмаслигини куриб чқишга тугри келади.

Бешинчидан, Гуруҳда нима содир булса уз жойида колиш коидаси. Гуруҳда этик талаблар, рухий холатларни вужудга келтириш учун Гуруҳда содир буладиган ноурин, нотугри фикрлар танкид остига олинмаслиги, мухокама килинмаслиги жуда мухимдир. Нимаики айтилса, гапирилса Гуруҳда колиб кетиши керак.

Тренинг жараёнида кулланиладиган методлар

Тренингни ташкил этиш ва утказишда шундай методлар мавжудки улар универсал характерга эга. Масалан, Гуруҳий мунозаралар, уйин асосидаги методлар, вазиятларни модуллаштириш, инсон сезгиларини ривожлантириш техникалари, медиатив техникалар ва бошқалардир.

Лекин бирор мақсадни кузда тутадиган тренингларнинг узига хос методлари ҳам мавжуд.

Гуруҳли-мунозара бу метод муаммоли саволларни ҳамкорликда мухокама этишда катнашчиларнинг назария ва стратегиялари асосида кечади. Бундай методлар масаланинг ечимига турли томонлардан карашга мулжалланади, масалани ечимига хар бир иштирокчи алохида фикр билдиради ва шулар асосида кандайдир ечимга олиб келинади. Тренер мунозарани турли саволларни куйиш асосида бошқаради ва уларни ечим сари бошлайди. Агар Гуруҳ аъзолари бирор саволни уртага ташласалар, бошқарувчисиз узлари ечимини излаб топишлари ҳам мумкин.

Бирорта таълим ташкилотида командами ташкил этиш мақсад килиб олинishi ҳам мумкин.

Тренинг кридани ташкил этиш буйича мунозара утказиш билав! бошланиши, команда деганда нимани тушулади, команданинг шаклланиши кайси критериялар асосида шакллантирилади каби саволлар мухркамаси билан якунланиши мумкин. Бунда команданинг шаклланиши турлича! булиши мумкин. Шундай Гуруҳлар шаклланиши мумкинки улар шахсц таркибда самарали ишлашни ёкдаб чикдшлари мумкин. Бундай мунозаралар| команда тузишда диагностика ролини уйнаши ва тренинг олдида аник¹ мақсадларни куйишга ёрдам бериши мумкин.

Тренинг утказишни дидактик вазиятли-ролли, ижодкорлик, фаолиятш ташкил этиш, имитация, ишчанлик, уйинли методларга булиш мумкин.

Тренингларни уйинли методлар билан утказилиши жуда сермашц| йулдир. Гуруҳдарда ишлаш жараёнида иштирокчиларни узаро таништириш! уйинлари улар орасида тортишиш зурикишларнинг олдини олиш, узини| рухий химоялашда катта рол уинайди. Уйин фаолиятини ташкил этиш гуруц аъзолари орасида кийинчилик, мулокртларни олиб боришдаги психологик! хрлатларни яхшилаиди. Тренингнинг самарали кечиши янги куникмаларни эгаллаш, касбий мах^оратларни очиш, ижодий фаолиятнинг ривожланишига

олиб келади. Тортинчокдикдан холи булиш, очик-ойдин фикр айтиш! холатларига олиб келади.

Вазиятларни моделлаштириш. Тренинглар жараёнида иштирокчинж узини кандай тутиши, кандай бир к,олипдаги хулк,и билан иштирок! этаётганлигини тушуниш, кузатишга тугри келади. Вазиятни моделлаштиришда иштирок этувчи жараённинг боришида узига фойда ёкн| зиён келтирадиган х^олатларни кура билиши, кузатиш ва тахдил килиш! орк;али энг кулай томонларини ажрата билиши зарур.

Сенсорик сезгирликни ривожлантириш техникаси. Бу сезгирлик орцали иштирокчилар бошка иштирокчини кабул кила олиш, тушуниш, сезиш.[бахолашга урганади, узини-узлигини, Гурухди тушу на боради.

Махсус машклар оркали, вербал ва невербал ахборотларни олиш оркали, бошк,а одамлар уни қ,андай кабул килаётганликларини билиш оркали I иштирокчи уз карашларига эга булади, ташки киёфадан шахсий к;арашлар| шаклланишини тушуниб боради.

Хулоса урнида шуни айтиш керакки тренинга методлар қуйидагича булиши мумкин. Команда булиб ишлаш, кичик Гурухларга булиниб ишлаш, I ролли уйинлар, мини-маърузалар (15 минутгача), улар тренинг аъзоларига! ўқув-методик кулланма материаллар таркдтиш орк.али амалга оширилади.

Трениш ларнинг мазмун жиҳатидан йуналишлари

- Тренингларга эхтиёжни урганиш буйича фокс-Гурухди ишини ташкил этиш, бунда ташкилотни урганаётганида тренинг роли ва уни билиш.
- Тренинг мак,садини белгилаш ва уни химоячи билан келишиш. Ўқув мақсадига к,араб тренинг турини танлаш.
- Тренингнинг мазмунига, кутилаётган натижаларига караб унинг давомийлиги белгилаш. Вакт хисобини олиш.
- Тренинг корпоратив хусусияти, тайёргарлик фазолари ва утказиш жараёнини белгилаш.
- Тренингга тайёргарлик "нимага". "ким", "нимани", "канон" ва "каерда"лигининг хисобини олиш. Тренинг катнашувчиларидан тахминий анкеталар олиш.
- Тренинг дастури ва ўқув-методик меъёрий хужжатларини тайёрлаш.
- Корпоратив тренинглар породоксларини олиб бориш, бахрлашни олдиндан кура билиш.
- Тренинг олиб боришда ўқув жараёнига кетадиган тахминий вақт, иштирокчиларни жойлаштириш, утиладиган жойни тартибга келтириш.
- Тренингнинг бошланиши (очилиши) ва тугалланиши (яқунланиши). Табрикнома, Танишиш. Ўқув жараёнига иштирокчиларни жалб этиш методларини ишлаб чиқиш. (Уларнинг узаро мулокотини ташкил этиш).
- Тренингдан кутилаётган натижаларни аниклаштириш. Иштирокчилар билан тренингнинг сунгги дастурини келишиб олиш, тренинг жараёнидаги узаро муносабатлар конун-коидаларини келишиш "уйин коидалари".
- Мураккаб характерли иштирокчилар билан иш юритиш, узига хос иштирокчиларнинг типларини, конфликтли вазиятлар-симптомларни кура билиш, уларни вақтида бартараф этиш.

- Такдимот ва кайта алока урнатиш. Тренинг якунида тренинг иштирокчиларидан анкета олиш.

- Тажриба уқитишнинг асоси. Ўқув шалларидан иборат.

Тренинг утказишнинг тузилиши

Мақсадни белгилаш уқитиладиган дастурнинг мазмунини белгилаш;

Иштирокчиларнинг касбий тайёргарлик даражасини диагностик тахлил қилиш;

Программа мазмунини мухитга мослаштириш ва тренинг утказиш методикасини белгилаш;

Тренинг утказиш жараёни.

Тренинг натижасида олган билимларини баҳолаш.

Тренер ким? У нима билан шугулланади?

Тренер ўқув дастури, тренинг мазмунини, тренинг фаолиятини олиб бориш, тренинг натижаларини баҳолаш билан шугулланади. Унинг бош мақсади мавжуд бўлган янги методларни, интерфаол усулларни ўқитувчиларга ургатиш орқали улар да янги шароитда, эҳтиёжга мувожазланган таълим жараёнини олиб бориш қуникмасини шакллантирад! Шу билан барча ўқитувчиларнинг интерфаол усулларга, методларга бўлга эҳтиёжини урганиб боради. Шу асосда тренингларни эҳтиёжларга мосла лойихалаш ишларини олиб боради.

Шу билан биргаликда тренер ўқув курси дастурини, мазмунини шакллантиради, у бир вақтнинг узида тренер қўлланмачилари ҳисобини олиб жараёни ташкил этиш инструкцияси, талаб этилган барча ўқу материаллари, тарқатма материаллар, зарурий техник жиҳазларни ҳисобини қилади.

Тренер фаолиятидаги энг муҳим давр тренинг жараёнини ташкил этиш ва олиб боришдир. У ўқув курсининг такдимоли. Амалий сессияла; менежменти, мунозаралар олиб бориш, қўлланмачилардан олинган жавобларни координация қилиш, қайта алокани урнатиш, ҳар бир бораётган жараёни назорат этиш, вақт, вақтида дам бериш, уларни ўқув жараёнида руҳий ҳимоя; қилиш ижтимоий ҳимоя қилиш талаб этилади.

Тренер тренинг материалларини туплаш, танлаш, такдим этиш; юбориш касбий майоратный намоён этиши керак. Улар жуда осон мулоқот, қиришувчи суҳбатдош ва ташкилотчи, камтар инсон бўлмоғи лозим.

Албатта тренинг якунида тренер дан олинган натижани тахлил қил; олиш, баҳрлаш керак. Тахлиллар ҳар доим системали бир тизимда ташки; этилиши керак.

Тренер тренингларнинг ташкилий муаммоларини ҳал қилиши тажрибасига суяниши, маслаҳат бериб бориши талаб этилади.

Тренер юксак касб эгаси, коммуникатив қуникма, юқори малакали ўқитувчи, лидерлик функциясини бажара оладиган, менежерлик даражасида ривожланган шахсдир.

Сузсиз айтиш мумкинки, ўқитувчиларни янги талаблар асосида ишлашга ургатишда тренернинг урни ва роли бекиёсдир.

4- Мавзу.Тарих дарсларига маъруза тайёрлаш ва уни самарали ўтказиш

Режа:

- 1.Маърузани тайёрлаш мезонлари
- 2.Маъруза матнини тузиш билан боғлиқ тушунчалар.
- 3.Маъруза матнининг электрон вариантлари.

Маърузани тайёрлаш мезонлари

Хозирги педагогик технологиялар тизимида маъруза узига хос модул, уни тайёрлаш ва ўтказиш эса кичик педагогик технология жараёнидан иборат. Бу жараён дастлаб маъруза учун материалларни туплаш, урганиш, таҳдил қилиш, хулосалар чиқариш, тегишли амалий вазифаларни белгилаш ва уларни сифатли амалга ошириш юзасидан тавсияларни шакллантириш босқичларидан иборат бўлади.

Шундан сунг маъруза матнини тайёрлаш босқичи бошланади. Маъруза матнлари курснинг ўқув-мавзу режасида курсатилган мавзулар бўйича тайёрланади. Шу мавзуларни тегишли тингловчилар Гуруҳи билан урганишдан кузда тутилаётган мақсадлар белгиланади. Бунда мавзунинг долзарблигини аниқ курсатиб бериш, унга тегишли муаммоларни ҳал қилиш йўналишларни белгилаб бериш ва шунга мувофиқ, илмий, методик ва амалий хулосаларни шарҳлаш. Уларни амалга татбиқ, этиш юзасидан зарур тавсиялар бериш назарда тутилади.

Маъруза мазмуни унинг мавзусини тулик, камраб олиши зарур шартлардан ҳисобланади. Бунинг учун маъруза материални одатда, асосий таркибий блокларга ажратиш яхши натижа беради. Бунинг натижасида маъруза матнини тайёрлашда ҳам ва шу маърузани Гуруҳда ўтказишда ҳам зарур тартиб ҳамда мантилий изчилликка эришилади.

Илмий-педагогик мавзулардаги маърузалар материалларнинг таркиби купрок қуйидаги блоклардан ташкил топади:

назарий блок - бунда тингловчиларни мавзунинг илмий-назарий асослари, қонуниятлари ва қридалари билан таништирилади, яъни нимани ургатиш керак деган саволга жавоб деб белгиланиши мумкин;

- методик блок мавзуни, қонун, қридаларни урганиш, ургатиш, қулланиш, қойдаланиш масалаларини ушлаштириш, яъни қандай бажариш керак деган саволга жавоб деб белгиланиши мумкин;

- амалий блок - маъруза давомида урганилган янги маълумотларни "қаерда, қачон, нима мақсадда, қандай воситалар орқали, қандай меъёрларда қуллаш" билан таништириш, яъни "нима учун керак" деган умумий саволга жавоб деб белгиланиши мумкин;

- хулосалар блоқи - назарий, методик ва амалий блоклар бўйича умумлаштирувчи натижаларни иқодалашга хизмат қилади ва "нима қилиш керак" деган саволга жавоб белгиланиши мумкин;

- назорат блоқи тингловчиларнинг ушлаштиришларини маъруза

давомида тезкор назорат килишга хизмат килувчи ҳар турли дидактив материаллар ва усуллардан иборат бўлиб, "тушунарлими" деган саволга жавоб белгиланиши мумкин;

- тавсиялар блоки - маъруза мавзуси бўйича хулосаларни ҳар турли реал шароитларда амалга ошириш юзасидан тингловчиларнинг фикр-мулоҳаза ва таклифларини ҳисобга олган ҳолда ҳамкорлик ва ҳамфикрликда белгиланган асосий йул-йуриқлардан иборат бўлиб, навбатдаги ҳамда келгуси вазифаларни белгилаб беради. Уни мажозий маънода "маъкулми" деган саволга жавоб деб белгиланиши мумкин.

Маъруза блокларини юқрида келтирилган шартли саволлар билан қушимча равишда белгилаб номлашдан мақсад шуки, улар ҳар бир блокнинг мақсад ва мазмунини узига ҳос яқдол ифодалаш билан маърузани тайёрлаш ҳамда утказиш даврида маърузачи учун фойдали мулжал сифатида қулайлик

туғдиради. Бу эса маърузачининг матн тайёрлаш ва маърузани утказишда камчиликларсиз, аниқ изчилликда фаолият олиб боришига имконият яратади. Юқорида айтилган таркибий блокларни шартли равишда қуйидаги схема қуринишида ифодалаш мумкин.

Маърузанинг таркибий блоклари ва шартли саволлар

Назарий	Методик	Амалий	Хулоса	Назорат	Тавсия
Нимани ургатиш керак?	Қандай бажариш керак?	Нима учун керак?	Нима қилиш керак?	Тушунарлими?	Маъкулми?

Маърузанинг ушбу блокларини ҳосил килувчи материаллар узига ҳос модулар ва алгоритмларни ташкил қилади. Шу билан бир вақтда эса ушбу блокларнинг узи ҳдм уларга нисбатан йирик модулар ҳдсобланади. Ҳдр бир йирик блок уз навбатида таркибий кичик блоклардан, улар эса кичик бирламчи модулардан ташкил топади.

Маърузани шундай таркибий блоклар асосида ташкил қилиш, албатта унинг пишиқ-пухта ва сифатли бўлишини таъминлайди.

Маърузанинг таркибий блоклари бўйича алоҳида кургазмали материаллар тайёрлаш ва амалда қуллаш машғулонинг таъсирчанлигини оширади.

Бунда айтилган ҳар бир блок ҳджм жихдтидан бир хил бўлмаслигини таъкидлаш лозим. Уларнинг ҳджми мавзуга боглиқ равишда турлича узгариб туради. Маъруза ҳджмининг асосий қисмини, одатда, назарий, методик, амалий блоклар ташкил қилади. Хулоса энг қиска блок бўлади.

Назорат блоки қупинча маъруза жараёнидаги оғзаки савол-жавоблар шаклида бўлиб, бунда маърузачи томонидан тингловчиларга уларнинг қанчалик

тушунаётганликларини аникловчи саволлар бериб, жавоблар олишдан иборат булади.

Шу билан бирга тингловчилар маърузачига савол беришлари ҳам мумкин. Бундай саволлар одатда, улар тушуна олмаган хрлларда хдмда мавзу билан боглик кушимча маълумотларга кизикиш пайдо булганда берилади. Бунинг натижасида эса шу саволлар хдм тингловчининг узлаштиришини ҳамда щзикишларини назорат килиш имкониятини беради. Тавсиялар блоки асосан рахбар ва педагог ходимлар, яъни катта ёшдаги мутахассислар учун маърузалар жараёнида кулланилади ва у катта хджмни эгалламайди.

Маъруза матнини тузиш билан боглик айрим тушунчалар

Юкорида айтилганларни хисобга олган холда маъруза матнини тузиш устидаги ишнинг узига хос боскичлари, усуллари, асосий алгоритмлари ва модулларини хисобга олиш, бунинг учун эса ушбу масалалар билан таниш булиш талаб килинади.

Куйида шуларни киска куриб чикамиз. Бунинг учун, аввало, ушбу масалага дойр асосий тушунчаларнинг таърифларини хисобга олиш мақсадга мувофик. Булардан айримларини келтириб утамиз:

Маъруза - таълим муассасасида уkitувчи томонидан мавзунини огзаки баён килишдан иборат булган ўқув машгулоти. Бу машгулот жараёнида огзаки баён килишга ёрдам берадиган хрзирда мавжуд булган турли хилдаги таълим воситалари: ўқув кургазмали куроллар, техника воситалари, ахборот-коммуникация воситалари, мультимедиа материаллари, таркатма дидактик материаллар ва шу кабилардан фойдаланиш машгулот сифатини оширишнинг зарур шартларидан хисобланади.

Маъруза тезиси маърузанинг киска ифодаланган коидалари, шлатлари, мазмунлари, яъни асосий модуллари ва алгоритмлари баёнидан иборат. Одатда хар бир маъруза матнини тайёрлашнинг энг дастлабки боскичи унинг тезисини тузишдан бошланади.

Маъруза конспекта - маъруза мазмунининг киска ёзма баёни. Бунда маъруза конспекти тушунчаси 2 хил тушунчани: маъруза муаллифи томонидан тайрланадиган конспектни ҳамда маърузада иштирок этган тингловчи томонидан ёзиб олинадиган маъруза конспектини билдириши назарда тутилади. Бизга маълумки, муаллиф томонидан тайёрланадиган маъруза конспекти хакида фикр юритмоқдамиз. Маъруза конспекти, албатта, дастлаб таерланган маъруза тезисини такомиллаштириш натижасида шаклланади. Шу билан бирга, айтиб уташимиз лозимки, айрим холларда ишни бирданига маъруза конспектини тайёрлашдан ҳам бошлаш мумкин.

Маъруза матни — маърузани ташкил килиш, олиб бориш жараёнлари ва унда баён килинадиган мазмуннинг ёзма шаклда батафсил акс эттирилишидан иборат. Маъруза матнида маърузани утказиш жараём бошидан охиригача батафсил баён килиниши назарда тутилади. Бунда маъруза матнини 2 хил шакллантириш, яъни маъруза жараёнининг ташкилий, услубий, педагогик, психологик ва бошка масалаларига дойр фаолиятларни ҳам тулщ назарда тутган хрлда баён килиш ёки факат маърузада

тингловчиларга бериладиган илмий, назарий, методик материалларни тулик баён килши мумкин. Шу 2 та шаклдаги маъруза матнларидан юкорида айтилган биринчи хили хар бир маърузачи учун зарур эканлиги маълум. Иккинчи хилидан за маърузанинг мазмунини баён килиш билан чекланиш мақсадга мувофиқ булган ҳрларда ўқув кулланмаси, методик кулланма, тавсияномалар, маколалар тузишда фойдаланиш назарда тутилади.

Цитата - бирор матндан, асардан, ҳужжатдан ёки кимнингдир оғзаки айтганларидан сузма-суз олинган булак. Маъруза жараёнида мавзуга дойр айрим цитаталардан фойдаланиш зарур булиб қолади. Шунда уларнинг асосии манбага тулик мое эканлигига ишонч ҳрсил килган ҳрда фойдаланиши одатланиш зарур ҳисобланади.

Андрогогика - катта ёшдагилар таълими. Бу -- катта ёшдагиларни ўқиш, урганиш жараёнидаги узига ҳосликлари, касбий эҳтиёж ва кизиқишлари, таълимга тайёрлиги, билим, куникма, малака даражаси, дунёқарашлари, ҳаётий тажрибаларини ҳисобга олган ҳрда уларнинг таълим-тарбия жараёнини ташкил килишнинг илмий, назарий, методик масалаларини урганувчи фан.

Маъруза материаллари - маърузада фойдаланиладиган, уния асосии мазмунини ташкил қиладиган барча илмий-назарий, методик ва бошқа маълумотларни уз ичига олади. Уларга маърузада урганиладиган илмий' қрнунлар, тахминлар, методлар, тажрибалар, шарҳлар, тафсилотлар, мисоллар, исботлар, таҳлиллар, ҳулоса, тавсиялар, йул-йуриқлар қиради.

Маъруза модуллари - маъруза ўқув материалларини ташкил қилувчи таркибий булақлар. Бу булақлар маърузадаги илмий, назарий, методик маълумотлар таркибидан алоҳида ажратиб олиш мумкин булган фикр, қоида қонун, фаолият (ҳатти-ҳдракат, операция) ва шу қабилардан иборат.

Модулар бирламчи ва турли даражада умумлаштирилган катта ва йирик модулларга ажратилиши мумкин эканлигини назарда тутиш лозим. Ҳар бир маърузанинг модулли тизими тулик ҳисобга олинган булиши қерак, яъни маъруза материаллини модулларга ажратиб олиш жуда ҳам зарур. Шундагина, хар бир маърузанинг мунтазам равишда тулик, яхлит, бир бутун булиши таъминланади. Қерак булганда айрим модулларни узгартириш ёки алмаштириш мумкин.

Маъруза алгоритмлари маърузани амалга ошириш жараёнини унинг мақсадларига мувофиқ равишда ташкил қилиш босқичлари, тартиби изчиллиги. Алгоритмлар асосан модулларни амалга ошириш кетма-кетлигиш белгилаш ва унга риоя қилиш орқали маърузанинг бошидан-охиригача аниқ мақсадга йуналтирилган қатъий мантиққа эга булишини таъминлашга ҳизмат қилади.

Бунга эришиш учун ҳдр бир маъруза материаллини ташкил қилувчи модулларни амалга оширишнинг қузда тутилаётган мақсадга мувофиқ булган таркибини олдиндан белгилаб олиш ва маъруза жараёнида унга риоя қилиш лозим.

Маърузанинг электрон варианты - маъруза маҳни, ундаги жадваллар, диаграмма, тасвирлар ва бошқа материалларнинг қомпьютер хотирасига

ёзилган варианты. Бунда маъруза билан компьютер оркали танишиш, шунингдек, катта экран да намоиш килиш ҳдмда турли масофаларга узатиш имконияти ҳосил килинади. Бундай материаллар дискет, компакт диск ва бошқа ташувчиларга ёзилган ҳрлда сакланади.

Маърузанинг мультимедиа варианты маъруза матнини, унинг айрим қисмларини, ундаги жадваллар, диаграммалар, тасвирлар, кино материаллари ва бошқа материалларни ҳдмда урганилаётган жараёнларни компьютер экранда анимациялаштирилган қуринишда зарур бўлган овоз, мусика иштирокида намоиш килиш учун тайёрланган шакли. Шундай мультимедиа материалларини катта экранда намоиш килиш ҳдмда турли масофаларга узатиш мумкин.

Маъруза матнининг электрон вариантлари

Маърузанинг электрон матни ҳозирги турли хил компьютер дастурларидан фойдаланиб, олдиндан кузда тутилган ҳар хил мақсадларга мувофиқ шакллантирилади. Электрон матни тайёрлаш аввало уни компьютер хотирасига ёзишдан бошланади. Шу жараёнда фойдаланилаётган компьютер дастури имкониятларига мувофиқ маъруза матни билан турли операцияларни амалга ошириш мумкин. Бунда асосий тамойил шу матни уқиш, тушуниш, идрок килиш имконият даражасида қулай бўлишини таъминлашдан иборат бўлиши керак.

Электрон матн ва мультимедиа материалларини Гуруҳди ва яққа тартибда фойдаланиш шакллари мавжуд. Гуруҳди шаклда материаллар аудиториядаги тингловчилар гуруҳига намоиш килиш имкониятини берувчи экран оркали қурсатилади.

Яққа тартибда фойдаланиш бир тингловчининг битта компьютердан алоҳида фойдаланишини назарда тутди. Бу шаклларнинг биринчисидан тингловчилар билан ўқув машғулотларини утказишда, иккинчисидан эса қутубхонада яққа мутолаа жараёнида фойдаланилиши маълум.

Маърузанинг электрон матни ёки унинг мультимедиа материалларидан қутубхонада яққа тартибда фойдаланиш мавзунини мустақил у^иб, урганиш оркали мазмунини чуқур утлаштиришга шароит яратади.

Бундай материаллардан узоқ, масофаларга узатиш ва масофадан туриб уқитиш жараёнини ташкил килиш мумкин.

Бу материаллардан самарали фойдаланишни ташкил қилишнинг узига ҳос шартлари - ундан фойдаланувчилар компьютер саводхонлиги бўйича зарур тайёргарликка эга бўлишлари талаб қилинишидан иборат.

Маърузанинг электрон материаллари маълумотларни мужассамлаштириб, таълим жараёнини матн, видеотасвир, анимация, мультимедиа, овоз ва мусика ёрдамида амалга ошириш оркали воқеа-ҳодисаларни ва маълумотларни образли ва ҳдтий қуринишда экранда намоиш килиш имконини беради. Бу эса тингловчиларга маъруза мазмунини узаро тизимли боғлиқликда ҳамда реал мисоллар асосида турик, идрок килиш ва тушунишга ёрдам беради.

Электрон маъруза матнлари оддий маърузалардан қуйидаги хусусиятлари

билан фаркланади:

- улар компьютерда тайёрланади ва турли ташувчиларга ёзилган холда сакланади;
- улардан тезкорлик билан нусха олиш ва купайтириш мумкин;
- уларни узок, масофаларга узатиш (интернет ва бошқа локал тармоқларга улаш орқали) мумкин;
- улардан бир вақтнинг ўзид^а купчилик локал тизимга уланиб фойдалана олади;
- улардан фойдаланиш вақт, масофа ва ҳудудга боғлиқ эмас. Электрон маъруза матнларини тайёрлашда қуйидаги талабларни ҳисобга олиш лозим:
- электрон маъруза матни маърузанинг мақсади, вазифаларини асосий (калит) тушунчаларини яқин намойиш этиши керак;
- маълумотларни турли манбалардан олиш ва зарурият тугилганда тегишли манбаларга мурожаат қилиш мумкин бўлсин;
- мавзунини очишда тезкор кундалиқ маълумотлардан фойдаланиш, жонли, тушунарли, ҳаётий тарзда баён қилиш, замонавий компьютер технологияларидан кенг фойдаланиш зарур;
- янги педагогик технологиялар, инновацион ёндашув ва дидактик талабларни ҳисобга олиш.

Электрон маъруза матни қуйидагиларни ўз ичига олади:

- матннинг титул саҳифасида маърузанинг мавзуси, муаллифнинг исми, шарифи, илмий даражаси, институтнинг номи, маърузанинг ҳажми кўрсатилади;
- матннинг биринчи саҳифасида маърузанинг қисқа мақсади ва режаси келтирилади;
- маъруза матнида қўлланилган калит сўзлар, тушунчалар келтирилади;
- замонавий компьютер технологиялари (мультимедиа, анимация ва мультимедиа) элементларидан кенг фойдаланиш назарда тутилади;
- матннинг тегишли блокларида кичик Гуруҳларда ишлашни ташкил қилиш ҳамда тингловчиларга ечимини топишлари учун таклиф қилинадиган муаммолар, саволлар, топшириқлар киритилади;
- тингловчиларнинг ўзлаштириш даражасини аниқлаш ва баҳрлаш учун тест материаллари берилади. Шу билан бирга тингловчиларнинг амалий қўникма ва малакаларини мустаҳкамлаш мақсадида амалий топшириқлар, мисол, масалалар, такрорлаш учун саволлар бериш мумкин;
- қўшимча маълумотлар олиш учун адабиётлар рўйхати келтирилади. Маърузанинг электрон материалларидан фойдаланиш бўйича институт кутубхонасида тингловчилар учун қўлай шароитлар яратиш жиддий аҳдмиятга эга. Бу масала юзасидан ҳар бир кутубхонадаги курсаткичи аниқлашда жами тингловчилар учун курсда ўқиш давомида қанча вақт электрон кутубхонадан фойдаланиш имконияти мавжудлиги ҳисобга олинади.

Масалан, институтда тингловчиларнинг электрон кутубхонадан фойдаланишлари ўқув машгулотларидан ташқари, соат 14.30дан куни билан 20.30 гача, яъни бир кунда 6 соат деб ҳисобланса ва кутубхонада электрон маъруза материалларидан фойдаланиш учун 10 та компьютер мунтазам ишлаб турса, 24 иш кунда институтдаги уртача 500 тингловчидан ҳар бири уртача 3 соатдан ишлаш имкониятига эга бўлади. Шу курсаткича амалда эришиш учун эса, тингловчиларнинг олдиндан тузилган рўйхат асосида узлуксиз равишда навбатма-навбат электрон материаллар билан ишлашларини ташкил этишга имкон яратилади.

Маърузани самарали утказиш

Қуйида маърузанинг узаро фаол усули, утказиш технологиям тухталамиз. Ҳар қандай юқори савияда утказиладиган маъруза, гарчанд у фактларга бой бўлса ҳам, узок вақт бир маромда давом этаверса, тингловчининг эшитиш қобилияти сусаяди ва чарчайди. Бу ҳолат уни лоқайд эшитувчига айлантиради. Маъруза қанча узок давом этса, самарадорлик шунча қамая боради. Маърузани самарали утказиш учун нима қилмоқ керак? Бунинг учун маърузани қичик педагогик технология даражасида биз юқорида қелтирган талаблар асосида қуйидагича ташкил этиш тингловчилар учун қулайлик тугдиради.

Маърузачи уз маърузасини бир нечта блокларга бўлади. Ҳар бир блокни 15-20 минут давом эттиради ва ҳар бир блокдан сунг тухтаб, мавзу билан боғлиқ; қисқа савол-жавоб, фикр алмашув олиб боради. Тингловчиларни қичик Гуруҳларга бўлиб, муҳокама, мунозара ташкил этади.

Маъруза давомида айрим муаммоларни уртага ташлайди. ТТТу вақт оралигида бу муаммога тингловчиларнинг муносабатини аниқлайди, уларнинг фикрларини тинглайди. Ҳдр бир фикр билдирувчига имконият яратади. Аммо уни танқид остига олмай, бошқаларнинг фикрларини ҳдм тинглайди. Бу ҳолат маърузага бўлган муносабатни ижобий томонга ўзгартиради, маърузага бефарқ, ғрамаслиққа сабаб бўлади, тингловчилар орасида узаро фаоллиқ пайдо бўлади, муҳрқама этилаётган мавзу билан боғлиқ, муаммоларга қизиқиш ортади. Тингловчиларни яққа тартибда суҳбатга тортиш 5 минутгача давом этиши мумкин.

Маърузачи тингловчиларнинг қизқиши, интилиши, масъулияти ошиб боришини қузатиб боради. Маъруза давомида мунтазам фаол иштирок этувчилар, теран фикр билдирувчилар маърузачининг таянчига айланади ва улар маърузачи томонидан рағбатлантириб борилади.

Маъруза давомида мавзунини аста-секин тингловчининг қундалиқ фаолиятига дойр мисоллар билан боғлаб борилади ва қисқа мунозаралар орқали тегишли ечимлар топилади ва бундан эса уз навбатида тингловчи маъруза мазмунининг қундалиқ ҳаётда нақадар зарурлигини ҳис этади.

Шу ҳолда қечган маърузаларда тингловчилар вақт қандай ўтганини билмай қрладилар. Маърузанинг яна давом этишини ҳоҳлаб, бефарқлиқ урнини ҳушёрлиқ, ички интилиш, ечим қидириш эгаллайди, ўзлари ҳам ечимини топишда шаҳсан иштирок этиб, ҳдсса қушишга интиладилар ва улар маърузанинг мазмунини ҳаётий мисоллар орқали ёритишда иштирокчиларга

айланадилар.

Бундай маърузалар ҳар икки томоннинг узаро фаоллигини оширади, навбатдаги мунозараларга сабаб бўлади.

Натижа шу билан тугайдики, тингловчида шу мавзу бўйича кутубхонага кириб, илмий-методик адабиётлар, кулланмалар, даврий нашрлар билан танишиш истаги, мустакил мутолаа қилишга эҳтиёж пайдо бўлиши рмда доимо уз устида ишлаш куникмасининг шаклланишига олиб келади.

Маърузада тингловчига ахборотни факдт тайёр ҳолда беравериш мақсадга мувофиқ эмас, чунки бунда уни мустакил фикрлашга ургатишга етарли эътибор қаратилмай қ;олади. Шунинг учун турли муаммоларни амалиётга мое ҳал этиш, саволларга ҳдётй жавобларни мустакил равишда топиш бўйича уларни узаро фаолликка, уйлашга, фикрлашга йуналтириш керак. Ҳ^аР қандай маъруза самарадорлиги маърузачининг маҳрратига, матнни тузиш санъатига, ижодий ёндашувига, юксак мулоқ;от маданияти ва ёкимли овоз сохиби сифатида узини намоён қилишига, Тингловчиларни уз мавзусига кизиктира олишига боғланиб қолаверади.

5-мавзу: Тарих дарсларида лойиҳа асосида машғулотлар олиб бориш

Режа:

1. Лойиҳа асосида машғулотлар олиб бориш .
2. Лойиҳали дарс босқичлари.
3. Тарих дарсларида муаммоли таълим методлари.

Лойиҳа асосида машғулот

Малака ошириш ва қайта тайёрлаш курсларида интерфаол усуллардан бири бу лойиҳд асосида ташкил этилган машғулотлардир.

Лойиҳд -- ўқув мақсадига эришишдаги самарали методлардан бўлиб, мустакил билим олиш орқали тингловчининг малакасини оширишда жуда кенг куллаш мумкин.

Лойиҳдлар асосида ташкил этилган машғулотларда тингловчилар уз педагогик тажрибаларига суянадилар, ечим кидирадилар, улар ахборотларни бир-бирларидан оладилар, қанта ишлайдилар, узлари бир-бирларига етказадилар ва химоя қиладилар.

Бундай муҳитда тингловчилар ҳамкорлик, ҳамижодкорликни ривожлантириш, эркин фикр юритиш, ёзиш-қизиш, узаро таҳлил қилиш орқали онгли ўқув материалларини равишда узлаштириб оладилар.

Лойиҳа асосида ташкил этилган машғулотлар тингловчининг эҳтиёжи, Кизикиши, хоҳиши, лаёқати, мақсади, малакаси, фаоллиги ниҳоят унинг интеллектуал маҳоратининг ривожланишига олиб келади. Шунинг учун ҳам бу усул малака ошириш ва қайта тайёрлаш таълимида кенг тарқалиб бормокда.

Малака ошириш ва кайта тайёрлаш жараёнида машгулотларни ислох этишда куйидаги факторларга таянилади.

хдр бир профессор-укитувчининг уз дарсига янгича муносабатда булиб, ўқув материаллари характериға караб интерфаол усулларнинг у ёки бу шакллари танлай олиши керак; машгулотларда янгича ишлаш сирларини узлаштириш, тингловчини фаоллигини таъминлаш (педагогик технология, инновациялар асосида дарсни ташкил эта олиш); - машгулотни олиб бориш учун кул ай мухит яратиш:

- Аудитория лабораторияларни давлат талаби, дастури асосида жихозлаш.
- Машгулот даврида ишчанлик мухитини яратиш.
- Кафедраларда машгулотлар мазмунига мос электрон дарслик, маърузалар матнлари ва методик адабиётларнинг мини кутубхонасини яратиш.
- Машгулотларда ҳамкорлик, хамиждорлик, дустона, самимий муносабатлар мухитини яратиш.
- Зарурий техник воситалардан кенг, унумли фойдаланиш.
- Дидактик, таркатма, кургазмали воситалардан кенг фойдаланиш.

Хар бир тингловчининг индивидуал ишлаши учун материалларни илгаридан хрзирлаб куйиш.

Лойиха асосида ташкил этилган машгулотлар турлари

- якка ишлаш;
- жуфт булиб ишлаш; кичик Гуруҳларда ишлаш;
- катта Гуруҳларда мунозара, давра суҳбати, савол-жавоблар дебатлар! ташкил оркали амалга оширилади.

Юкоридаги ишчанлик уйинларини ташкил этиш учун машгулотла! мавзуси мазмунини очиш буйича топшириклар аввалдан тайёрлани! куйилади.

Хулоса.

- Лойихд асосидаги машгулотларнинг мақсади, мавзу мазмуш дарс жараёнида тула узлаштирилиб олинishi кафолатланади.
- Машгулотларда кузда тутилган билим, малака ва таят! тушунчаларнинг узлаштириб олинishiға эришилади.
- Иложи борица тингловчи узлаштириши зарур булган билим, куникма, тушунча ва малакалар курснинг якуний аттестациясида, дастурларида хисобға олинади.

Лойихали таълим

Лойиха -- купинча иктисодий-ижтимоий йуналишда, курилиш, илмж ишларни амалга ошириш хрлатларида кулланилган. Бу атама педагогика! XX аср бошларида кириб келган. Бундай йуналишдаги укитиш лойиш асосида истикболли укитиш методи деб каралади.

Лойиха асосида укитиш ўқувчининг мустакил ишлаши, фикр юритиш узи узлаштириб олишини кафолатлайди. Бу метод ўқув махсулини олишщ самарали булиб, ўқувчининг ўқув-билув фаолиятини ташкил этишда ш тавсия этилади.

Интерфаолликни лойиха асосида ташкил этиш х^озирги кунда з! актуал, юкори самара берувчи метод сифатида тан олинмокда. Да{ жараёнида

лойихалар устида ишлаш аник-социал-ижтимоий масалаи ечимига каратилади.

Лойихали дарс босқичлари

Лойиха асосида ташкил этилган дарсларда ўқувчилар фжж алмашадилар, изланадилар, ҳамкорликда ечимини топадилар. Лойиш; асосидаги дарсларнинг боища усуллардан фарки шундаки, ўқувчила; ахборотларни излаб топиб, кайта ишлаб, умумлаштириб у^{зла}ри химо» киладилар.

Дарс лойих^алари индивидуал ва гуруҳларга мулжаллаб тузилади. ^1ккШ шахе га каратилган лойихаларнинг афзаллиги шундаки: умум ўқув-билш куникмаларини эгаллашда ўқувчининг ўқув меҳнатига шахсий масъулиятЯ жуда юкори булади. Чунки унинг пировард натижаси ўқувчи шахсининш узигагина боглик булади.

Лойихд асосида гуруҳларга булиниб дарсни ташкил этишда ўқувчилаи орасида узаро хдмкорлик, ҳамижодкорлик ҳолатлари асосида иш юритиладг ва ишни бундай асосда ташкил этишда дарс самарадорлиги кафолатланади. I Ҳар бир ўқувчи узининг бор кобилиятини ишга солади. Лойиш! ечимини топишга фаол киришади.

Дарс лойихалари узининг давомийлигига караб:

- кичик лойихдлар (бир соатли);
- киска муддатли лойихдпар (4 соатга мулжалланган)
- хдфтага мулжалланган лойихдлар;
- узок муддатга мулжалланган лойихдлар (купинча бундай лойихала| дарсдан ташкари кушимча таълимни амалга оширишга хизмая килади) булиши мумкин.

Я

Лойиха асосида ташкил этиладиган дарслар ук,итувчидан дарсни ташкилий жихатидан пухта уйланган, сифатли, ишчанлик мухитида, ўқувчиларни жараёнга кдзиктира оладиган тарзда лойихалай олишни талаб этади. Ўқув жараёнини лойиха асосида ташкил этишда уkitувчи фаолликда иш юритувчи эмас, балки кенг камровли ижодкор педагог ролини уташи талаб этилади.

ы

Укитувчи лойиха рахбари сифатида юкрри маданиятли, ижодкор, изланувчан, ташкилотчи булмоги керак.

Лойихалар шундай тузилиши керакки, у ўқувчи шахсига каратилиб, унинг шахсий ривожланишига хизмат этиши керак.

Лойихалар асосида ўқув жараёнини ташкил этишда укитувчи фидойилик курсатиши, ўқувчини рухдантириши, уларни кизиктириш оркали пировард мақсадга эришиши талаб этилади.

Лойиха асосида ташкил этиладиган дарслар ва унга сарф этиладиган вақт, ташкилий ишлар, бериладиган ва тугри йулга солувчи саволлар олдиндан режалаштирилиши керак.

Ундан ташкари дарс жараёнидан содир булиши мумкин булган камчилик, хатолар, уларнинг олдини олиш, жараённинг тахдилий томонлари хам олдиндан хисобга олиниши керак.

Лойихдли дарсларни ташкил этиш жуда мураккаб жараён, бунда ҳар бир ўқувчининг мустакил ишлашини ташкил этиш муаммоси ётади. Яъни қайси вазифаларни ўқувчи бажариши керак. Қайсыларини ўқувчиларнинг узлари ҳал этишлари керак ва қайсыларини у^{3a}P^o ҳамкорликда амалга оширишни олдиндан кура билиш керак, буларнинг ҳаммаси лойихада кузда тутилмоғи талаб этилади.

Ўқувчиларнинг мустакил ишлаши купгина омилларга жумладан: ёшига, шахсий характериға, мойиллиғига, истак-хоҳишларига, илғари лойиха асосида ишлаган-ишламаганлиғига, лойиха мазмунининг мураккаблиғига, Гуруҳларда иштирок этувчиларнинг узаро муносабатларига боғлиқ бўлади. Лойиҳа асосида дарс жараёнини олиб боришда ўқувчининг имконияти, қобилияти, умумтайёргарлик даражалари ҳисобга олинмоғи лозим.

Лойиҳали ўқитишнинг фаолият мазмуни

Лойиҳали ўқитиш фаолияти ўқувчининг ўқув фаолиятини ташкил этувчи жараён ҳисобланади. Бунда:

1. Ўқитувчи томонидан таклиф этилган ўқув лойиҳалари, кичик лойиҳаларнинг мактаб ўқувчилари томонидан бажарилиши кузда тутилади.
2. Ўқув лойиҳалари олдиндан ишлаб чиқилган мезон курсаткичлари асосида баҳоланади, лойиҳада предметлараро мақсадлар кузда тутилса, якуний баҳолар ҳам чиқарилиши мумкин.
3. Лойиҳа асосида фаолият ташкил этилганда ўқув-мавзуларда режалаштирилаётган лойиҳани топшириш муддатлари кузда тутилади.
4. Лойиҳа асосида ўқув фаолиятини ташкил этишга ўқитувчи раҳбарлик қилади ва у лойиҳанинг координатори ҳисобланади.
5. Лойиҳалар яқка шахсларга ва Гуруҳларга қаратилган бўлади.
6. Лойиҳа топшириқлари аниқ, раво шакллантирилган, унинг мақсад ва вазифалари тушунарли аниқланган, ўқувчилар билан унинг ижр йуллари ва механизмлари келишилган бўлади.
7. Айрим ҳолларда юқори синф ўқувчиларининг хоҳиш ва истакларим биноан лойиҳаларни шакллантириш лойиҳа раҳбари билан ҳамкорлиқ амалга оширилиши мумкин.
8. Ўқув йили давомида урнатилган тартибда тузилган лойиҳа! такдимотини илмий конференцияларда, педагогик кенгашларда, метод бирлашмаларда ўтказиш, ҳимоя қилиш ёки танловлар тарикасида ўтказиш мумкин.

Дарс жараёнини лойиҳа асосида ташкил этиш босқичлари |

1. Ўқув предмети мавзусини ва мазмунини танлаш.
2. Дарснинг ўқув мавзуси юзасидан ягона умуммақсадни белгилаш.
3. Дарснинг ўқув мазмунини ишлаб-чиқиш бериладиган назарий амалий билимларни белгилаш.

У-*

4. Ўқувчи томонидан ўзлаштирилиши лозим бўлган тушунч билим, қуниқма, малакаларни ифода этиш.

5. Дарснинг шакли, метод, воситаларини танлаш.
6. Тушунча, билим, куникма, малакаларни у³лаштириш Уч)1 таълим олувчи томонидан сарфланадиган вақт бирлиги ҳисобини олиш.
7. Ҳар бир боскич натижаларини олиш учун машқ ва мисоллаи тизимини яратиш.
8. Назарий олиб бориш, тестлар, саволларни ишлаб чиқиш.
9. Лойиҳдн дарс жараёнига татбиқ этиш.
10. Дарс жараёнини олиб бориш ва якунлаш механизминини яратиш.

Лойиҳали дарс жараёнида ўқувчининг

- эҳтиёжи;
- кизиқиши;
- хоҳиши;
- мақсади;
- қобилияти;
- фаолияти;
- интеллект

ҳисобга олиниши талаб этилади. Дарс жараёнида ўқувчинини индивидуа хусусият, имкониятлари ҳисобга олиниши зарур.

Муаммоли таълим методлари

Таълим мақсад ва вазифаларига кура муаммоли ва анъанавий булиши мумкин.

Агар мактаб уз олдига ўқувчиларнинг фикрлаш қобилиятлари, ижодкорлик қобилиятларини ривожлантиришни бош мақсад қилиб олса, унда педагогик жамоанинг муаммоли таълим асосида фаолият юритиш малакаларини шакллантириш зарур.

Ўқув-тарбиявий ишларни такомиллаштириш, таълим жараёнига; ўқув-билув жараёнига "муаммоли уқитиш" дидактикасини жорий эл бориш асосий иш жараёнига айланмоғи керак.

Муаммоли таълим таълим-тарбия жараёнини фаоллаштирик ўқувчиларнинг ўқув-билув жараёнига эҳтиёжи кизиқиши, хоҳишқ орттиришга сабаб булади.

Агар уқитувчи муаммоли таълимнинг мазмун моҳиятини ях» узлаштириб олса, ўқув жараёнининг шакли ва методларини, техник жихатд! жихрзланишни амалда куллай олса у уз-уздан муваффақият келтиради.

Уқитувчининг дидактик жихатдан яхши тайёргарлиги жуда муҳимди; Чунки муаммоли таълимнинг назарий ва амалий жихатларини атрофли урганиш -- ўқув жараёнини санъат даражасига олиб чиқиш демақдир, у! навбатида ўқувчининг таълим мазмунини тула узлаштириб олишқ кафолатдир.

Муаммоли таълимни муваффақиятли кечиш шартлари

2. Ўқув материални муаммолаштириш.
3. Боланинг фаоллигини ташкил этиш.
4. Уқитишнинг бола ҳаёти, турмуш тарзи, меҳнати уйин бщ алоқаси.

Муаммоли вазиятлар яратиш усуллари

1. Уқитувчи болаларни зиддият ҳолатига келтиради ва узларм ечимини топишни таклиф қилади;

2. Амалий фаолиятдаги зиддиятлар тукнашувини вужул келтиради.
3. Вир саволнинг узига ҳар хил фикрларни билдиради.
4. Ходисани ҳар хил позициядан куриб чиқишни таклиф қилади; I
5. Таккослашга, умумлаштиришга, хулосалар чиқаришга ундайш
6. Аник саволлар қуяди, ечимини сурайди.
7. Муаммоли топшириқларни қуйиб, ечимини сурайди.

Муммоли таълим даражалари

Биринчи босқич. Уқитувчи муаммони тулик ёритади ва уни ечимини топиб беради, қарши саволлар ёрдамида уқувчиларни фикрлашга ихтиёрий мажбур этади.

Иккинчи босқич. Уқитувчи муаммони қуйиб, унинг мазмунини ифодалайди. Кейин уқувчиларни муаммо ечимини мустақил изохлашга йуналтиради.

Учинчи босқич. Уқитувчи муаммони баён этмайди, балки муаммоли вазият яратади. Уқувчилар мустақил фикр юритиб, муаммоли вазиятдан чиқиш йулларини излаб топадилар.

Туртинчи босқич. Бунда уқдтувчи изланиш соҳасини белгилайди ҳолос, муаммога яқднлашиб боради, лекин унинг мазмуни ва ечимини курсатмайди. Уқувчини мустақдл фаолиятга йуналтиради.

Муаммоли вазият -бу инсоннинг интеллектуал қдаинчиликда пайдо бўлган вазиятдан чиқ,иш жараёни, бунда маълум ва номаълум фактларга суяниб, мақсад сари интилиш, вазиятдан чиқд олишга интилиш, кизиқишлар орқали ижодкорликка, мах,сулот олишга йул очади.

Психологлар томонидан муаммоли вазиятдан чиқишда сермахсул ишлай олиш, чиқ,а олиш кетма-кетлиги аникданган. У қуйидагича қуринишга эга:

Муаммоли вазият муаммо унинг ечимини излаб топиш муаммонинг ечими.

Муаммоли вазиятлардан аклий ҳаракат орқали чиқ,иш кетма-кетлиги бир қанча босқ,ишлардан иборат:

- муаммонинг вужудга қелиши;
- қийинчилик нимадан иборатлигини тушуниб олиш;
- унинг ечими йулларини қидириб топиш, бунда ечим бўйича фикр, таклифларни келтириш, исботлаш;
- тахминларни исботлаш;
- муаммо ечимининг туғрилигини текшириш.

Муаммоли таълимнинг босқичлари

Муммоли вазияхни келтириб чиқариш

Муммоли вазиятни асослаш, тушунтириш

Муммоли вазиятни уқувчилар билан биргаликда тах,лил этиш

Муммоли вазиятечимининг бир нечта усулларини аниклаш

Муммоли вазиятнингсамарали ечимини далиллар билан асослаш

Муммонинг натижавий ечимини танлаб, ҳар томонлама баҳолаш

Муаммоли таълим соҳдсида қалам тебратган М.И.Махмудов, М.Н.Скаткин, А.М.Матюгиквен, ИЛ.Ларнер қабим олимларнинг хулосаларига қура қуйидаги методларни келтириш мумкин:

- тушунтириш, намойиш этиш;
- репродуктив;
- муаммоли баён килиш;
- илмий-изланишли методлари мавжуд.

6-мавзу: Тарих дарсларида муаммоли, креатив ва эвристик таълим методларидан фойдаланиш.

Режа:

1. Креатив ва эвристик таълим методларидан фойдаланиш.
2. Эркин ассоцияли, инверсия, эмпотик ва синетик методлар.
3. ахборот технологиялари, ва компютертехникаси асосида ўқиш.

Креатив таълим укувчининг ижодий қобилиятини такомиллаштиришга йўналтирилган бўлади. Айниқса муаммоли, лойихдлаштирилган ва жадаллаштирилган таълимларнинг кулланиши укувчида яратувчанлик, бунедкорлик қобилиятларини ўсишига олиб келади.

Анъанавий шаклда олиб бориладиган таълим укувчига илгаритдан маълум ахборот, билим, тушунча, қуникма ва малакаларни бериш билан чегараланади.

Лекин креатив ориентациядаги дарслар жараёнида қабул қилувчи объектдан ижодкор (креатив) субъектга айланади. Предметни (томони, мазмуни) ўзлаштирувчи $У^{зига}$ нисбатан яратувчанлик билан ёндошиш асосида ўзлаштириб олади. Хдр бир фактик материалга ижодий ва танқиди и қарай олади. Олинаётган укув материали унга янгича қараш, қуши мча материалларни олиш, ўзлаштиришга йўл очади. Қупинча бундай ҳоллар ўзлаштиришга эвристик ёндашувни шакллантиради.

Бу эса мутахассисларни қелажақда олган билим, қуникмасининг факат ижрочисигина бўлиб қолмай, балки ўз қасбий фаолиятига ижодкорлик, яратувчанлик асосида қарашга олиб келади.

Ҳозирги қун таълим тизимининг бош ва асосий мақсади ҳам ижодий фикрлайдиган мутахассисларни ва юқсак даражадаги фикр юритувчи шахсни тарбиялаш ва тайёрлашдан иборат.

Сир эмаски, мамлакат таракқиётида технология, ҳом ашё, жиҳозлар, энерго ресурслар, экологик ўзгаришлар борган сари глобаллашга, унинг бошқарувчисидан юқсак маҳорат эғаси бўлишни талаб этмоқда. Умуман таълим тизимида ҳдм унинг дастурлари, мазмуни, стандартлари такомиллашиб бормоқда. Бундай тезқор ўзгаришлар билим олишнинг янги технологиялари, масофавий, лойихаланган таълим, медиа таълимики, яъни шахсий ижодкорликка асосланган таълимни жорий қилиш эҳтиёжини қелтириб қикармоқда.

Креатив таълимнинг мақсад ва вазифалари

Ҳрзирги мавжуд таълим асосан ил қари дан мавжуд бўлган анъанавий

дидактикага асосланган, яъни укув жараёнида илгаридан фанга маълум булган билимларни унутиш, ур^{гатиш} > етказиш билан характерланади. Укитувчи илгаридан маълум репродуктив фаолиятни олиб боради. Бу эса асосан укувчининг таълим мазмунини ёдлаб олиши, кайта такрорлаб бериши билан чекланади. Яъни, таълим илгаридан маълум предмет "аввал хунар ургат, кейин шогирд уз хохишича нимани ижод килса -килаверсин" йусинида иш тутиш раем булган.

Бундай холда билим олиш концепцияси турт боскичда амалга оширилади:

-Мактабда тарих хонасини ташкил килиш
методикаси ва тарихни унутишда улкашунослик
материалларидан фойдаланиш. (2-соат)

Р Е Ж А:

-Кириш

1. Укувчиларни унутиш ва тарбиялашда мактаб тарих хонасининг ахамияти, вазифаси ва иш мазмуни.

а) Тарих хонаси учун манбаа, хужжат, адабиётлар тайёрлаш ва уларни жойлаштириш.

б) Тарих ташкил этилиши тарихидан.

2. Тарих хонасида экскурсия, суҳбат учрашув ва давра суҳбатларини ташкил килиш усуллари.

-Хулоса.

Таянч суз ва иборалар:

Кабинет нима? Унинг тузилиши, тарих хонасига зарур манбалар, хужжатлар, адабиётлар, экспонат, экскурсия, давра суҳбатлари, улкашунослик тугараги ва хоказо.

Ўзбекистон Республикаси мактабларида машгулотни кабинет системасида олиб бориш - бу шунчаки оддийгина бир иш эмас, албатта. Бу муҳим ишни унинг туб моҳиятига, ундан кузланган мақсадга мувофиқ ташкил этиш талаб этилади. Укув кабинетларини факат турли карта, жадвал, схема ва расм ва фотосуратларни деворга осиб қуйиш, эстетик талабларни ҳисобга олмай, бадиий дидсиз безаш, кургазмали курол ва тажриба шкафларига териб қуйишдан иборат деб тасаввур этмаслик керак.

Мактабларда таълимнинг кабинет системасини жорий этишдан асосий мақсад - барча укув тарбия ишларининг самарадорлигини, укувчилар билимининг савиясини янада оширишдир. Кабинет системасининг афзалликлари яна шундан иборатки, у педагогика, психология, мактаб гигиенаси, меҳнатни илмий ташкил этиш, хавфсизлик техникаси, укув жараёни учун мувофиқ шароит яратиш талабларини бажариш имкониятларини беради. Шундай экан, Республикамиз мактаблари укув

кабинетларининг ташки куруниши ва бутун иш мазмуни ана шу махсадга, талабга берарли даражада булиши лозим. Мактабдаги укув кабинетлари укувчиларга фан асосларидан чукур ва пухта билим бериш учун зарур булган барча укув куруллари билан тула таъминланган булиши шарт. Хар бир кабинет таълимнинг чинаккам марказига айланмоги лозим.

Мактаб машгулотининг кабинет системасини барпо этиш факат мактаблар, халк маорифи органларигина иши булмай, балки Халк маорифи системасидаги барча ташкилот ва муассасаларнинг хам ишидир. Бу мухим тадбирни амалга оширишда махаллий ва жамоат ташкилотлари мактабларга хар тарафлама ёрдам куруватишлари керак.

Кабинет системасини факат йирик, куп комплектли манбалрдагина амалга ошириш мумкин булибгина колмай, урта мактаблар учун хам, шахар ва кишлок мактаблари учун хам кулай ва зарур эканлигини куруватмоқда. Бунда факат хар бир мактабнинг узига хос шароити ва хусусиятларини хисобга олиш лозим. Мактабларда тарих кабинетини ташкил килиш буйича катор методист-укитувчилар, мактаб тарих укитувчилари тухталиб утишган, уни жихозлаш борасида фикр билдиришган. Масалан; методист А.А.Вагин (каранг, "Методика обучения истории в школе" асари). Тарих кабинетига тухталиб, кабинетга нималар мавжуд булиши ва уша кабинетга келтирилган экспонатлар ахамиятини куруватиб утган, лекин экспонатлар каерга жойлаштирилиши керак, тугри жойлаштиришнинг ахамияти хакида фикр билдирган.

Методист Г.А.Герасимов хам бу хақда китоб ёзган. Бунда кабинетни ташкил килиш ва жихозлашга жуда куп тухталган, хаттоки кабинетда укувчиларнинг узлари экспонатлар яшашлари учун мастерскойлар булиши хакида таъкидлаб утган, лекин китоб материаллари анча эскириб колган, унда кабинетда техника воситаларини булишига хам эътибор берилган. Хозир республикамизда "Конун тугрисидаги конун"га асосан катор мактабларда, лицей ва коллежларда кабинет системаси жорий килинган. Шу асосда иш олиб борилмока.

Тарих кабинети уз олдига кандай махсад куяди, уни укувчиларнинг билимини ва тарбиясини оширишдаги роли кандай деган саволга шундай амалий жавоб берамиз. Тарих кабинети, тарих бучаги ёки мактаб тарих музейига айланиб колмаслиги керак. Кабинетга куйилган хар бир экспонат укувчиларни куруши учун куйилган булмай, балки синфнинг деворидаги осилган хар бир расм, схема, стенд ва бошка экспонатлар укувчиларнинг билимини оширишга хизмат килиши керак."

Шу билан бир каторда мактабларда тарих кабинетларини ташкил килиш ва ундан фойдаланиш тугрисида гапирар эканмиз, аввало олдига куйган асосий вазибаларга тухталиб утиш керак деб уйлаймиз. Яъни;

1. Тарих кабинети ёрдамида укувчилар олаётган билимларини яна хам чукурлаштириш;
2. Укувчиларнинг дарсга булган кизикишларини орттириш;
3. Укувчиларни миллий ватанпарварлик рухида тарбиялаш; каби махсадларга эришиш лозим булади.

Мана шу юкорида курсатилган вазифалар оркали кабинетдан фойдаланиб дарс утилади. (каранг, бу тугрида А.С.Завадьзе "Кабинет истории и обществоведения", "Преподавание истории в школе". 1966 №6 78-бетда уз фикрларини билдирган).

Тарих кабинети ташкил этилиши тарихдан Октябрь тунтаришига кадар кабинет ва лаборатория тушунчалари факат физика, химия, биология каби фанларгагина хос булиб, бундан гуманитар фанлар учун фойдаланилган эмас. Утган давр узок йиллар давомида олиб борилган илмий педагогик тадқиқотлар гуманитар фанларни уқитишда кабинет системаси ва техника воситаларидан фойдаланиш, шу фанларни узлаштиришда катта аҳамиятга эга эканлигини курсатади.

Шунинг учун урта мактабларда тарих, география, адабиёт каби фанларга алоҳида махсус кабинетлар ташкил этиш зарур эканлигини турмушнинг узи тақозо қилади. Натижада бу предметларни кабинет системасида уқитиш жорий қилина бошланди.

Шунинг учун ҳам 1920 йиллардаёқ мамлакатимизнинг қўпгина районларида тарих (жамиятшунослик) кабинетлари ташкил қилинган эди. Айрим мактаблар бутунлай кабинет системасига утилганди. Тарих кабинети карталар, расмлар ва қўлда қилинган қўرғазмали қўроллар ҳамда тарихий ҳужжатларни тўплаш билан жиҳозланган эди.

1930-чи йилларга келганда қўпчилик мактаблардаги тарих кабинетларига барҳам берилиб, қўрғазмали қўроллар мактаб методика кабинетида тўпланадиган бўлди. Чўнки уша пайтдаги мактабларнинг лабораторияларидан (кабинетлардан) ҳар томонлама фойдаланиш методи жорий қилинган эди. Бу уқитувчиларнинг дарс утишини оғирлаштирди.

Уқитувчилар дарсга керакли бўлган ҳар бир қўрғазмали қўролларни қўчириб қўришларига тўгри келди. Бўнинг натижасида уқитувчиларнинг дарс учун фойдаланиш учун вақтларининг кетишига ва уқувчиларнинг олаётган таълимларининг бирмўнча пасайишига ҳам сабаб бўлди.

Иккинчи жаҳон урушидан сўнг тарих кабинетига яна эътибор қўчайди. 1945 йил августда ВКП(б) Марказий Комитет курсатмаси билан Маориф Халқ Комиссарлиги ва РСФСР Педагогика Фанлари Академияси, Москвада, Ленинградда, Горькийда, Свердловскдаги туртта мактабда намунага кабинетлар тўздилар.

Лекин бу тажриба кенг ёйилмади. Қўпчилик мактабларда кабинетлар тўзиш учун имкониятлар йўқ эди. Хали мактабларнинг уруш тўфайли синфларнинг етишмаслиги, керакли техник воситалари сотиб олишга маблағлар етишмас эди. Шўнга қарамай 1960 йилларга келганда улқашунолсик материалларини урғаниш ишларини қўтарилиши мактабларда тарих кабинетларини тарих-улқашунослик музейлари ва бурчаклари ташкил қилина бошланиб, уларда тарих дарсини техник воситалардан фойдаланиб утишга кенг йўл очилди. Бўлар бошланишда асосан шаҳар мактабларида, кейинроқ бориб қишлоқ мактабларида ҳам жорий қилина бошлади. Масалан: Тошкентдаги №1 урта мактабда, №24 мактабда, №73 урта мактабда ташкил қилинди. Қишлоқлар микёсида Самарканд область Каттакўрган районидаги

Навоий номли №3 урта мактабда, Нариманов номли №5 урта мактабда ва №8 урта мактабларда ҳам тарих ва улкашунослик кабинетлари ташкил килиниб, укувчиларни дарсда олаётган билимларини янада купайишига ёрдам килди. Жиззахдан Наримонов Номли мактабда шундай кабинет мавжуд булган. Мазкур кабинетлар укувчиларнинг билими ва тарбиясини оширишни уз олдига мақсад килиб куяр экан, ҳар бир кабинет факатгина кургазмага ташкил килинган булмаслиги керак. Унинг деворларига осилган ҳар бир экспонат ва шкафларга жойлаштирилган техника воситаси куроллари укувчиларда чуқур из қолдириши лозим. Тарих кабинетини тузишда унга алоҳида бир хона бўлиши шарт эмас. Бу синф хоналарининг бирида ташкил килиниб, кабинетнинг узида тарих дарсини олиб бориши билан бир қаторда синф мажлисларини утказишда, ота-оналар билан учрашувлар утказишда ва қатор бошқа ишларни бажаришда ҳам кенг фойдаланиш учун мулжалланган бўлиши керак.

Тарих кабинети тузишни бошқача йули ҳам бор, бу бир томонлама жихозлаш бўлиб, у худди виставка шаклида жихозланади.

Уни безатишда кабинет деворига карталар, плакатлар шиорлар ва бошқа осиладиган экспонатлар қоқилади. Буларнинг ҳаммасига тарихий воқеалар акс эттирилган бўлиши мақсадга мувофиқ бўлади.

Методист Т.А.Герасимов бу ҳақда тухталиб, деворга экспонатларни (расмлар, плакатлар, карталар) қоқиб қуйилиши укувчиларнинг эътиборини дарс пайтида жалб қилиб қуяди ва уларнинг дарснинг узлаштириб олишига ҳалакит беради дейди. Кабинетнинг олдинги деворларига Ўзбекистон Президенти И.А.Каримовнинг портрети жойлаштирилиши керак.

Шу билан биргаликда кабинетда укувчиларнинг узлари томонидан ясалган кургазмали куроллар (ҳар-хил схемалар, уруш планлари, таблицалар, диаграммалар)нинг бўлиши ҳам жуда катта аҳамиятга эга. Бу билан укувчининг шу фанга булган қизиқиши ортади.

Кабинет давлат томонидан чиқарилган махсус курсатма асосида жихозланади, асосан комплексли қилиб. Ҳар бир кабинет зарур программа материаллари ва дарсликлар системаси бўйича тузилади. Музей экспонатлари эса укувчилар томонидан синф ва мактабдан ташқари ишларда (походлар, экскурсиялар, археологик қазилар ишларида иштирок этиб топган экспонатлар) натижасида тупланади.

Кабинетдаги музей экспонатлардан синфдан ташқари утиладиган улкашунослик факультети дарсларини утишда фойдаланишга имконият бўради. Тарих кабинети эса тарих дарсини утишга хизмат қилади.

Юқоридаги курсатмаларни ҳисобга олган ҳолда мактабларда кабинет ташкил қилишда олдимизга қуйган мақсад аниқ бўлиши керак, бу иш нима учун қилинапти в қилингандан сунг қандай фойда қелтиради, шуларни қузда тутамиз. Кабинетни ташкил қилиш икки томонлама бўлиши мумкин;

1. Лабораторияли кабинет бўлиб, алоҳида қурилган хонада ташкил қилинади. Бу мактабда кенг планли равишда укувчиларни таълим-тарбиявий ишларини олиб боришда ва уқитувчиларни тарих дарсларини утишда турли методларини қуллаб утишларига ёрдам беради. Лекин бундай лабораторияли

кабинетларни ҳамма мактабларда ташкил қилишнинг иложи йук.

2. Оддий мактабларнинг синфларида ташкил қилиниб, ундаги ундаги экспонатлар уқитувчи ва уқувчиларнинг узлари ясаган, қизган экспонатлар, (карта сакланадиган шкаф, техник воситаларни саклайдиган яшиқлар, схемалар, диаграммалар, таблицалар) ва мактаб маблагига олинган техник воситалар (фильмоскоп, киноаппарат, магнитофон, телевизор) билан жиҳозланади. Бундай кабинетларда ҳам худди юқоридагилари сингари уқитувчиолар дарс утишда ҳар хил методлар қуллаб, машғулотларни олиб боради.

Ҳозирги мактабларда тарихий карталар, атласлар, девор карталари, схемалар, тарихий воқеалар тасвирланган расмлар, диопозитивлар бор. Шунинг учун ҳам ҳар бир тарихчи уқитувчи уз мактабида тарих кабинетини ташкил қилиш имкониятига эга. Бор бўлган ҳамма қурғазмали қуролларни тартибга солиш керак, йуқларини мактаб уқувчилари билан уқитувчининг узи тайёрласа бўлади. Бу билан уқитувчи ҳам уз малакасини оширган бўлади. Республикамизнинг илғор методист-уқитувчилари мактаблар тарих кабинетини жиҳозлаш ва уни ташкил қилиш тугрисида шундай дейдилар:

Кабинетда тарихдан уқув тарбиявий ишлар, педагогик ва методик талабларга мослаб ташкил қилинади.

Кабинетда тарих фанидан дарс берилиши узок вақтга ва уқувчиларни билимини чуқурроқ билишига мулжалланган бўлиши керак.

Тарихдан дарс утиш билан бир қаторда кабинетда синфдан ташқари ишлар - тугарак машғулотларини ҳам утқазил мулжалланади.

Ҳамма дарс учун керак бўлган уқув қуроллари кабинетнинг узида жойлашган бўлмоғи лозим. Бу уқитувчининг вақтини тежайди.

Кабине асосан уқитувчи ёрдамида уқувчилар томонидан қурғазмали қуроллар билан безатилиши керак.

деган фикрларни илғари сурганлар.

Юқоридагилардан шундай хулоса қиламиз, яъни кабинетни жиҳозлаш билан бир қаторда дарсига керак бўладиган қурғазмали қуроллар, ҳар бир кишилар бюстлари, қасрлар макети, урушда иштирок этган аравалар макети ва бошқаларнинг қандай қилиб яшаш йулларини уқувчиларга уқитувчилар томонидан ургатилмоғи зарур. Кабинетни ташкил қилишда ана шу томонга эътибор берилиши керакки, ҳар бир уқувчи томонидан ясалган экспонат унга ҳам тарбиявий томондан, ҳам таълимий томондан таъсир этиши зарур. Тарих кабинетида дарсликлар, стендлар ва улқашунослик материалларини жойлаштириш схемаси.

Тарих кабинетларида қурғазмали қуролларни тугри жойлаштиришдан олдин ундаги ҳамма қулайликларни ҳисобга олишимиз даркор. Қуйилган ҳар бир экспонат шундай жойлашган бўлиши керакки, улардан дарс процесиде фойдаланганда уқитувчининг вақтини қам сарф қилган ҳолда уқувчиларга самарали хизмат қилсин. Кабинет экспонатларини жойлаштиришда яна шунга эътибор бериш керакки уларнинг жойлаштирилиши уқувчилар диққатини фикрларини бўлиниб қетишига сабаб бўлмаслиғи керак.

Бу ҳақда методист А.А.Вагин мактабда тарих кабинетини ташкил қилиш ва уларни жойлаштиришда қуйидаги фикрларни баён этган. Бу жойлаштиришни асосан уч фонддан иборатлигини курсатиб утган.

1. Укув дарсликлари фонди.
2. Аппаратуралар фонди.
3. Кабинет учун керакли мебеллар фонди

Укув дарсликлари фонди:

Бунга шундай материаллар: тарих дарсини ўтиш учун хизмат қиладиган, ҳам қадимги, ҳам ҳозирги замон материаллари ўзида жам бўлган, ҳамда укувчиларга дарс пайтида курсатиладиган ва дарсдан ташқари тайёрлайдиган докладлар тузишда қўлланиладиган адабиётлар қиради.

Текстли ҳужжатларга эса қуйидагилар қиради:

а) Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов асарларидан намуналар.

б) Ўлкашунослик ва умумий ишлар учун қимматли ҳужжатлар, ёш ўлкашунослар туплаган ҳужжатлар, ҳам ўқрайдиган материаллар, музейлардан қўчириб олинган материаллар.

в) I-IX синфлар учун бадиий адабиётлар.

г) Газета ва журналлардан қирқилган ҳужжатлар, укувчилар докладларини сақлайдиган папка ташкил қилиш.

д) Ўқитувчи учун справочник ва методик адабиётлар. "Халқ таълими", "Маърифат" газеталарининг тўплами бўлиши керак.

Қўргазмалар укув қўроллари яъни аппаратуралар фонди.

а) мактаблар учун чиқарилган тарихий карталар, укувчиларни ўзлари қизган тематик карталар, тарихий атласларнинг 15-20 экземплярдан нусхалари, укувчилар томонидан ишланган ўруш планлари.

б) тарихий воқеалар суръати;

г) ўрушларни тасвирловчи плакатлар;

д) диафильмлар, кинофрангметлар, укувчиларни ўзлари экскурсияси;

е) Ўзбекистон ҳукумати раҳбарлари сузи ёзилган аудио ва видео ёзувлари тасвирлари.

Кабинетдаги укув аппаратлари ва керакли мебеллар фонди.

а) қатта синф доскаси ва ўнинг юқорисида осилган қўчма кино аппарати учун қўчма экран.

б) ўқитувчи столи;

в) карта учун шкаф;

г) укувчилар учун стол ва сўтлар;

д) дераза учун қўра матодан қилинган шторлар;

е) аппаратлар учун штапцелли разеткалар.

Кабинетда бўлиши керак бўлган асосий аппарат ва мебеллар шулардан иборат - деб ўйлаймиз.

Хозирги замон ёшларига чукур ва хар томонлама билим беришда уkitувчининг узи хозирги техника янгиликларидан хабардор булиши зарур. Компьютерлардан тугри фойдалана олиш талаб этилади.

Мана шу юкоридагиларни хисобга олсан мактабда тарих кабинетида дарс утишда кургазмалилик катта эътиборга лойикдир. Халкимизнинг бир маколини мисол келтириш бу уринда жуда мос келади. "Юз марта эшитганда кура, бир марта курган яхши". Бу билан шундай хулосага келиш мумкинки, тарих дарсини утишда кургазмалиликдан фойдаланиш укувчиларнинг билим савиясини оширишда катта ахамиятга эга. Компьютер технологиясидан (техника воситасидан) фойдаланишнинг йуллари ва узига хос методлари хам мавжуддир. Булардан фойдаланишда аввало уkitувчи техника воситаларидан фойдаланиш методикасининг чукур билган булиши керак. Масалан. Дарсда кинодан фойдаланишда куйидаги методларга эътибор зарур.

1. Уkitувчи кинофильмдан фойдаланишдан аввал уни узи албатта куриши керак.
2. Кинофильм дарсининг мазмунига сингиб бориши унинг барча звеноларда фойдаланиши, дарсининг асосий максадига мувофик булиши лозим.
3. Кино материалини намоиш килишдан аввал укувчиларга бир - икки савол бериш, кейин шу саволлар юзасидан сухбатлар утказиш керак.
4. Кино материалларининг хаммасини бир йулга курсатиш мажбурий эмас, уларни икки уч кисмларга булиб курсатиш хам мумкин. Кино материалларининг хар бир кисмининг таълимининг бошка воситалари - китоб, карта укувчининг хикояси билан бирга кушиб олиб бориш лозим.
5. Овозли кинофильмнинг тексти одатда диктор томонидан укилади. Шунинг учун кино намоиш килинаётганда уkitувчининг унга изох беришига хожат йук. Бордию, уkitувчи изох бергудек булса, бундай холда укувчиларнинг диккати булиниб колади.
6. Уkitувчи диктор текстини эшиттирмай, узи истаган тилида тушунтириб бериши мумкин.
7. Дарсда фойдаланилган кинофильм юзасидан уйга вазифа бериш келгуси дарсда уни сураши лозим.
8. Уkitувчи уз предмети юзасидан мавжуд булган кинофильмлар фондини яхши билиши, хар бир фильм хакида узининг мустикал фикрига эга булиши керак.

Тарих кабинетида тарих фанини улкашунослик ва музей материалларидан фойдаланиб дарс утишнинг ахамияти.

Октябрь инкилобигача булган мактабларда укувчиларнинг улкашунослик билан шугулланишларига мактабда шароит йук эди. Чунки бу мактабларда укиш хаётдан ажралган холда, ёдлаш методларига асосланиб олиб борилар эди. Факат инкилобдан кейинги мактабларда тарихий

улкашуносликка йул очиб берилди. Туркистон мактабларида халк улкашунослик курсларида уқитувчилар ва мутахассислар тайёрлана бошланди.

1923 йил июнь ойида Маориф Халк комиссарлиги съезди бўлди. Съезд Улкашунослик ишларини кенгайтиришга, яъни уз райони, области, республикасини урганишга эътиборни қаратди. Натижада улкашунослик бўйича дарсликлар ва кулланмалар нашр қилина бошланди. Тарихий - маданий ёдгорликларга бўй бўлган улкани ҳар томонлама урганиш шароитлари вужудга келди.

Аник бўлмаган маълумотларга қара, 1927 йилнинг 1-сентябрида Ўзбекистонда 12та улкашунослик жамиятлари, округ, район масштабидаги тугараклар, ҳамда мактаб улкашунослик ячейкалари ташкил этилган. Мактаб улкашунослариға ёрдам сифатида "Бизнинг улка" номли купгина кулланмалар нашр қилинган, матбуотларда жонажон улканинг тарихи, ҳамда ажойиб оромбахш жойларига таалукли инструктор курсатмалар, йул курсатгичлар бериб берилди, масалан, "Коммунистическая Узбекистана" газетасида 1927 йилнинг январь-февраль ойларида мактаб улкашунослари учун уз улкасининг ишлаб чиқарувчи кучларини урганидан курсатма берилди. Газета редакцияси қошида ёш туристлар Бюроси ташкил қилинди.

Мактаб музейига шу мактабнинг узидаги улкашунослик клубини аъзолари иштирокида материал тупланди. Бу музейларда узок утмиш аждодларимизнинг мис буюмлари, ёгонча ишланадиган нақшлари, ҳаски кулёзмалар, хотин-қизларнинг безак-тақинчокларини намойиш қилиш мумкин.

Тупламлар уқувчилар орасида тарихий материалларга нисбатан қизиқиш уйғотади. Уқувчилар тарих музейига тақлиф қилинган даврдан бошлаб, уқувчилар билан музей ходимлари уртасида муносабат алоқа урнатилади. Ўзбекистон ССР Фанлар Академиясининг тарих ва археология институти ёзги пайтларда мактаб уқувчиларининг системали равишда археология ишларига жалб қиладиган бўлилар.

Шу тадбирлар туфайли яшаётган жойни урганиш уқувчиларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаб қолмай, уларни изланиш, табиатни қузиатиш, меҳнатни севишга, ҳаётни билишга ургатади.

Кабинетда улкашунослик материалларини уқитувчи ва уқувчи томонидан тупланади. Бу материаллар асосида уз қишлоғи, райони, области миқёсида бўлиши мумкин. Бунинг учун кабинетда алоҳида жой қилиниб, материал тупланади. Газета ва журналлардан қирқиб олинган ҳар-қил мақолалар, очерклар ва уз қишлоғи ҳақидаги ахборотлар ҳужжатли материаллар махсус папкага тупланади.

Ҳозир ҳар бир мактабда "тарих тугараклари", мактабда улкашуносликка қизиқувчи (тарих, география, математика, она тили ва чет тилидан яхши ўзлаштирган уқувчилар) билан биргаликда тугарак ташкил қилинса ҳам жуда мақсадга мувофиқ бўлади. Булар билан ҳафтада бир марта факультатив дарслар ташкил қилиниб уларга нималар қилишлари ҳақида йул-йуриқлар бериб турилади.

Булар туплаган материаллари асосида ва уқитувчининг узи туплаган материаллари асосида тарих дарсини утишни куриб чиқамиз. Масалан, 10-синфда уруш мавзусини утишда улка материалларидан фойдаланилса, уқувчилар учун ҳам тушунарли бўлади, ҳам уларда урушга, немис-фашист газандаларига нисбатан чуқур нафрат уйгонган бўлади. Агар мана шу дарсга кишлоқда агар бўлса, мамлакат муҳофаазида иштирок этганлардан бўлса, шуларни олиб кириб, дарс утилса яна ҳам яхши буларди. Уқувчилар томонидан тупланган ҳужжатлар хатлар фронт иштирокчиларини уйига ёзган хатлари ва улар суръатлари асосида дарс утишда аввало биз уқувчиларни 10-синф бўлгани учун темани жуда қизиқлиги уни ҳар хил материаллар билан утилишини тушунтирилиб тема бошланади. Курсатилаётган ҳар бир факт уз жойида ва уқувчиларнинг ёшига мос бўлиши керак. Урушда қанча киши, қанча танк, қанча артиллерия, қанча самолёт ва бошқалар иштирок этганлигини расмлари ва сонлари ёзилган таблица орқали тушунтирилади. Урушни тушунтириш пайтида унда иштирок этган кишиларнинг хотиралари билан бирга уз кишлоқидан унда иштирок этган кишиларнинг хатлари ва унинг хотиралари орқали уқувчиларга тема етказилса, дарснинг аҳамияти яна ҳам ошади.

Тарих дарсини утишда музей материалларидан ҳам фойдаланиб дарс утилса, уқувчига берилаётган таълимнинг пухталиги яна ҳам ошади. Кабинетда музей материалларидан; ҳар бир асрга оид сопол идишлар, тош қуроллар, ҳар бир даврда чиқарилган пулларни асл нусхалари ёки фотосуръатлари, қийим-кечакларнинг фотосуръатлари ва бошқа мана шу сингари экспонатлар бўлса жуда ҳам яхши бўлади. Булардан уқувчиларнинг ёшларига мослаб дарсликлардаги ҳужжатларда курсатилган материаллар асосида дарс олиб борилади. Масалан, 6-синфда "Мамлакатимизнинг энг қадимги аҳолиси" темасини утишда уқитувчи музей материалларидан жуда яхши фойдаланса бўлади. Бунда кабинетда мавжуд бўлган ибтидоий жамоа тузумига оид тошдан ясалган меҳнат қуроллари уша пайтда яшаган одамларни, ҳайвонларни суяк қолдиқларини курсатиш орқали утиш мумкин. Бу билан уқувчиларда утмиш аجدодларимизнинг тинмай машаққатли меҳнат қилишлари туфайли, бизни уқувчиларда ҳозирги замон техникамизни келиб чиққанлиги ҳақида фикр уйғотишга мувофиқ бўламиз.

Уқувчиларни уз турар жойларидаги қорхоналарга ва тарихий жойларга экскурсиялар уюштириш орқали ҳам уларни билимларини янада мустаҳкамлашга мувофиқ бўламиз.

Савол ва топшириқлар:

1. Кабинетни сиз қандай тасаввур этасиз?
2. Кабинетда нималар бўлиши керак?
3. Сиз уз тарих кабинетингиз қандай бўлишини хоҳлайсиз? Тасаввурингиз ва фикрларингизни жамлаб тарих кабинетини тахминий схемасини яратишга урининг.
4. Кабинетлар ҳақида яратилган тарихий адабиётлар билан танишишга улардан қисқа конспектлар олишга урининг.

10-Мавзу. Тарих буйича синфдан ва мактабдан ташкари олиб бориладиган иш ва тадбирлар усуллари. (2-соат)

Режа:

- Кириш.
- 1. Синфдан ва мактабдан ташкари олиб бориладиган иш ва тадбирлар.
- 2. Мактаб тарих хонасид ишлаш.
- 3. Тарих тугараклари, учрашувлар, конференциялар, тарихий кечалар ташкил килиш.
- 4. Улкашунослик музейларига ва тарихий ёдгорлик обидаларига кишлоқ хужалик ишлаб чиқариш бўлинмаларига экскурсиялар килиш.
- 5. Тарих олимпиадаларига тайёргарлик килиш ва уни утказиш усуллари.
- Хулоса.

Таянч суз ва иборалар:

Синфдан ташкари олиб бориладиган ишлар. Мактабдан ташкари олиб борилдиган ишлар. Тугарак, учрашув, конференция, тарихий кеча, музейлар, тарихий жойларга саёхат. Олимпиадалар утказиш ва х.к.

Мактабда уқитиладиган бошқа предметлар катори, тарих уқитишда уқув-трбия ишларининг асосий ташкилий формаси дарс эканлигини юкорида куриб утган эдик. Уқувчилар уқув материалларини асосий мазмунини синфда дарс давомида узлштириб олади. Бирок тарих программасидан урганишга зарур булган булим ва млакаларнинг хаммасини хам дрс машгулотлри доирасига сингдириб булмайд. Бунинг устига тарихий билим, илмий ва сиёсий информациялар хажми тез кенгайиб, мутасил ошиб бораётган шароитда уқувчилар уз билимларини тинмай тулдира боришлари учун синфдан ташкари ишларни яхши йулга куйиш гоят зарурдир.

Тарих севиб утиладиган фандир. Уни урганиш жараёнида уқувчиларда утмишни пухта билиб олиш тилаги орта боради, улардаги бу тилакни синфдан ташкари ишларни яхши йулга куйиш билангина бажариш мумкин.

Тарих предмети юзасидан синфдан ташкари ишларни мазмуни, форма ва моделлари методик адабиётда турлича классификация килинади. Маълумки уқувчилар факат дарсликни утиш билангина чекланиб колса, уларнинг билим доираси ва утмиш хакидаги тасавури тор булиб қолади. Шунини эътиборга олиб, В.Н.Бернэдский синфдан ташкари ишларнинг асосий

формаси сифатида кушимча укишни тавсия килади.

1. Кушимча китоб укиш. У тарихдан укиладиган китобларни уч группага булади: а) Илмий оммабоп китоблар. б) Тарихий бедлитристика. в) Тарихга оид бадиий адабиёт.
2. Кушимча суратлар куриш.
3. Коллектив булиб театр ва киноларга бориш ҳамда уларни биргаликда муҳокама қилиш.
4. Тарихий кечалар уюштириш.
5. Тарихий инсценировка ёки пьесалар қуйиш.
6. Мактаб тарихий кургазмаларни ташкил этиш.
7. Олисдаги тарихий жойларга экскурсия уюштириш.

В.Н.Бернадский фикрича, укувчилар синфдан ташкари кушимча китоб уқиб, филмлар қуриб, радио, лекциялар эшитиб, олган билимлари ва тасаввурлари амалий фаолият билан қушиб олиб бориб ҳосил қилинган тақдирдагина қузнанган мақсадга эришилади, мустиқлик, ташаббус ва ижодий ишлаш қобилиятини устира олади.

Кейинги 8 йил ичида Ўзбекистон мактабларида синфдан ташкари ишлар қулаи қенгайди, мазмунан бойиди, иш реформалари қупайди. Синфдан ташкари ишлар ташқилый ҳужжатдан оммавий ва тугарак ишларига булинади: Узининг илмий тадқиқий асарларида синфдан ташкари ишларнинг назарий масалаларини синфдан ташкари ишларнинг асосий бошланғич формаси - оммавий ишлар эканлигини исбот қила борган. А.Ф.Родин синфдан ташкари ишларнинг оммавий формасига: овоз чиқариб уқиш, ҳикоя қилиш, лекция уқиш тарихий воқеаларнинг иштирокчилари ва илгор қишилар билан учрашувлар утқазиш, кинофильмлар, пьесалар қуриш, экскурсия ва поҳодлар уюштириш укув конференциялари, кечалар ва утрениқлар, конкурслар ташкил қилиш, олимпиадаларда иштирок этиш, улқа бурчаги ва мактаб кургазмаларини ташкил этиш Ўзбекистондаги бошқа мактаблар ва чет эллик дустлар билан хат ёзишиб туриш ва бошқалар қиритади. .Ф.Радиннинг тарих таълимида синфдан ташкари ишлар соҳасидаги тадқиқотларнинг яна бир қимматли томони шундаки, уларда синфдан ташкари ишларни, укувчиларнинг ижтимоий фойдали фаолияти билан маҳаллий ёдгорликларнинг муҳофаза қилиш, грақданлар уруши, Улуг Ватан уруши ва дустлик қабристонларининг парваришига қарашиб туриш, аҳоли орасида турли хил темаларда лекция ва суҳбатлар уюштириш, газета, журналлар уқиб бериш ва ҳоқазо.... билан боғлиқ олиб бориш зарурлиги тақидланган.

Методист А.А.Вагин тарих таълимида синфдан ташкари қилинадиган иш методлари соҳасида кейинги йилларда орттирилган илгор тажрибаларни умумлаштириб, уларни уч группага булади.

1. Оғзақи метод.

Синфдан ташкари бу группасига уқитувчининг ҳимоя қилиб бериш, овоз чиқариб уқиш, юқори синфларда эса уқитувчининг дарсдан кейин буладиган лекцияси қиради. Синфдан ташкари ишларда укувчиларнинг активлигини ва мустиқлигини ошириш мақсадида укувчилар ҳам оғзақи

сузлаб бериш методидан фойдаланади. Укувчилар тугараги тарихий ва аҳоли орасида кискача ахборотлар, доклад ва рефератлар билан катнашадилар, мунозараларда, назарий конференцияларда, тарихий материаллар(китоблар, кинофильмлар ва пёсарлар) муҳокамасида иштирок этадилар.

2. Ёзма ва босма манбалар билан ишлаш методи.

Синфдан ташкари ишларнинг бу турига қушимча китоб ўқиш, қушимча адабиёт-тупламлар, хрестоматиялар, архивлардаги ҳужжатлар ва бошқаларни ўрганиш, вақтли матбуотнинг урганувчилар тугараги, "ёш архивчилар тугарагини" барпо қилиш, "Китоб ва унинг тарихи" деган темада кеча ташкил этиш, халқ оғзаки ижодида доир материалларни туплаш, тарихий воқеаларнинг шохидлари ва иштирокчиларининг ҳикояларини ёзиб олиш, улар билан хат ёзишиб туриш, тарихий ҳужжатларни ўрганиш каби ишлар қиради.

3. Курсатмали материаллар билан ишлаш методи.

Иллюстрация ва диапозитивларни курсатиш, фильмларни қуриш материалларини ўрганиш каби дарсда бошланган ишлар синфдан ташкари давом эттирилади. Бундан ташкари экскурсиялар, поход ва экспедициялар давомида тупланган материаллар нусхасини қўпайтириш, расмга олиш, шу материаллар асосида моделлар ясаш ва намойиш қилиш ҳам шу гурпуага доир ишлар қаторига қиради. Бу ишлар ҳам синфдаги ишлар билан боғлаб олиб борилади. Гап шундаки, укувчилар дарс жараёнида эгаллаган қўниқма ва малакаларни синфдан ташкари ишларда янада ривожлантириб, такомиллаштириб борадилар.

Синфдан ташкари ишларнинг мазмуни, форма ва методлари. Укувчиларнинг иши, билим ва малакалари, уларнинг индивидуал мўйиллигига ва қизиқишларига қараб, тарих таълимида синфдан ташкари ишларнинг қуйидаги асосий ташкилий формалари мавжуд.

1. Тарих тугараги (ёки тарихий-ўлкашунослик, тарихий-сиёсий тугарак.
2. Тарих (ёки тарихий-ўлкашунослик жамияти)
3. Синфдан ташкари тарихий ёки тарихий ўлкашунослик экскурсиялари, коллектив бўлиб театр ва кинога бориш.
4. Ўзок жойларга тарихий-ўлкашунослик экскурсиялари.
5. Археологик экспедицияга қатнашиш.
6. Тарихий ёки ўлкашунослик бурчаклари, музейлар.
7. Тарихий, тарихий-ўлкашуносликка бағишланган тематик кечалар ёки (тарих-жамияти, тугарак иши ҳақида, ўзок жойларга ўюштирган походлар ва археологик ишлар ҳақида кечалар.
8. Ҳисобот ёки тематик қўргазмалар.
9. Ўқори синф укувчилари ўчун мактаб декторияси, дектория бюроси, пропагандистлар ўчун семинарлар, суҳбатлар.
10. Тарихий конференциялар, мунозара ва муҳокамалар.
11. Мактаб укувчиларининг тарихий воқеаларнинг қатнашувчилари ва шохидлари, ёзувчилар ва ижтимоий арбоблар билан ўчрашувлар.
12. Тарихий бюллетень, деворий газета ва қўлёзма журналлари.

13. Синфдан ташкари укишлар.

Куришиб турибдики синфдан ташкари ишларнинг формалари турли-туман, мазмунан бой, хатто мактаб тарих курсининг тематикасидан четгичиши ҳам мумкин. Шунга айтиш керакки синфдан ташкари ишларнинг мазмуни канчалик бой ва турли-туман формаларда олиб борилмасин, улар бир мақсадга: таълим-тарбия вазифаларини амалга оширишга хизмат қилади.

Мактабда ташкил қилинган тарих тугараги (ёки тарихчилар жамияти) синфдан ташкари қилинадиган барча оммавий ишларни уюштириш маркази ва унинг энг ихчам формасидир.

Синфдан ташкари ишлардан қўзғатиладиган маъсулиятли вазифаларнинг муваффақиятли бажарилиши уқитувчининг уқувчиларни шу марказга жипс-жам қила ва унинг ишларига тугри бошчилик қила олишларига боғлиқдир.

Қўшимча қилиш синфдан ташкари ишларнинг муҳим формасидир. Бу иш уқувчиларга китоб қилишни тарғиб қилиш, унинг аҳамиятини тушунириш, китобга қизиқтиришдан бошланади.

Синфдан ташкари қилишни ташкил этишда уқувчиларнинг ёши, билими ҳамда малакалари эътиборга олиниши лозим. Уқитувчи уқувчиларнинг янги чиққан китоблар ҳақида уларни хабардор қилиб туради. Тарихий темаларда утқазилатиган кечалар синфдан ташкари ишларнинг муҳим ташкилий формаси бўлиб, уларнинг асосий вазифаси ҳар хил санъатнинг воситалари (бадий қилиш, музика, ашула, инсценировка) ёрдамида уқувчиларга тарихий фактлар, воқеалар ҳамда ҳодисаларнинг мазмуни, аҳамияти ва аҳамиятини уюштиришдан иборат. Ҳозирги вақтда тарихий темалардаги кеча ва эртаклар мактаб тажрибасида кенг қўлланилмоқда.

Тарихий темалардаги кеча ва эртаклар мактаб тажрибасида кенг қўлланилмоқда.

Тарихий темалардаги кеча ва эртаклар олдида қўйидаги талаблар қўйилади.

1. Мактабда утқазилатиган кеча ва эртаклар уқувчиларни ахлоқ, ватанпарварлик, халқлар дўстлиги, меҳнатсеварлик, ижтимоий мулкни қаттиқ қўриқлаш, умуман инсоний фазилатларни ривожлантириш руҳида тарбиялашга ёрдам бериш лозим.
2. Утқазилатиган ҳар бир кеча ва эртак уқувчиларнинг оммавий байрамига айлانسин; уша иштирок этган ҳар бир уқувчи узининг қўбилият ва талантини намойиш қилсин.
3. Кечанинг қўнгилли қилишига эришиш лозим. Унинг марокли қилиши учун характериг қараб, турли темаларда докладлар тинглаш, шеърхонлик қилиш, тарихий воқеаларнинг қатнашувчилари билан учрашувлар ташкил қилиш мумкин. Ҳар бир кеча албатта бадий қисм (ашула, музика, инсценировка) билан яқунланади.

Савол ва топшириқлар:

1. Синфдан ва мактабдан ташкари ишлар деганда нимани тушунасиш?

2. Музей нима?
3. Тарихий обидаларни кандай ургатиш мумкин?
4. Олимпиада нима? кабилар.

- Мавзу юзасидан узингиз тест саволларини тузиб, ишлашга урганинг утилган мавзулар билан янги мавзунини боғланг.

Курс бўйича дарслик ва ўқув қўлланмалари

1. Каримов И.А. Донишманд халқимизнинг мустаҳкам иродасига ишонаман (Президент Ислам Каримовнинг “Fidokor” газетасининг мухбири саволларига жавоблари) - Т., 2000 йил.

2. Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. - Т., “Шарқ”, - 1997 й.

3. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги қонуни ҳамда “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”ни амалга ошириш юзасидан ҳукуматимиз томонидан қабул қилинган меъёрий ҳужжатлар тўплами. - Самарқанд, 1999 йил.

4. Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини ислоҳ қилиш бўйича меъёрий ҳужжатлар. I қисм. - Тошкент, 1998 йил.

5. Қурбонов Ш. ва бошқалар. Баркамол авлод орзуси (“Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”ни амалга ошириш борасидаги публицистик мулоҳазалар) - Т.; “Шарқ” нашриёт-матбаа концерни. 1998 йил. -184 б.

6. Таълим тараққиёти. Ўзбекистон Республикасининг Халқ таълими вазирлигининг Ахборотномаси 2-Махсус сон, 1999 йил. Умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандарти ва ўқув дастури. - Т., “Шарқ”, 1999 й.

7. Адам М. Дреер. Преподавание в средней школе США / Проблемы начинающих учителей. // Перевод с английского, общая редакция и вступительная статья кандидата педагогических наук В.Я. Пилиповского - Москва, “Прогресс”, 1983, -287 стр.

8. Краснобоев Б.И. Методика преподавания истории. Методические указания. -М., Изд-во Моск. ун-та, 1978. -58 с.

9. Набиев А., Бўриев О., Шаймардонов И. Ўзбекистон тарихини ўқитишда этнографик материаллардан фойдаланиш. -Т., “Ўқитувчи”, 1996, -127 с.

10. Раҳматуллаев Т. Ўзбекистон халқлари тарихини ўқитишда археология материалларидан фойдаланиш: (Ўқитувчилар учун қўлланма). -Т. “Ўқитувчи”, 1994. -96 й.

11. Раҳимов Ж. Ўзбекистон тарихи дарсларида архив материалларидан фойдаланиш. -Т., “Ўқитувчи”, 1995 й. -127 б.

12. Сафоева Э., Шоймардонов И. Ўзбекистон халқлари тарихини ўқитишда ўлкашунослик материалларидан фойдаланиш (Умумтаълим мактаблари ўқитувчилари учун). -Т.: “Ўқитувчи”, 1993. -80 б. 13. Саъдиев А.С. Ўзбекистон халқлари тарихини ўқитиш: Педагогика олий ўқув юртлари тарих куллийётларининг талабалари учун қўлланма. -Т.: “Ўқитувчи”, 1993 й. -160 б.

14. Саъдиев А.С. Мактабда тарих ўқитиш методикаси. -Т., “Ўқитувчи”,

1978, -208 б.

15. Тошпулатов Т., Ғаффаров Я.Тарих ўқитиш методикаси.-Т., “Университет”, 1999, -58 б.

Фойдаланилиши зарур бўлган адабиётлар рўйхати:

1. Каримов И.А.Тарихий хотирасиз келажак йўқ. “Маърифат” газетаси, 1998 йил 19 август.

2. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд.

3. Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. 2-жилд.

4. Каримов И.А.Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3- жилд.

5. Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлидан. -Тошкент, “Ўзбекистон”, 1996 й.

6. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолотлари.-Т., “Ўзбекистон”, 1997 й.

7. Каримов И.А.Ўзбекистон Буюк келажак сари.- Т., “Ўзбекистон”, 1998 й.

8. Каримов И.А.Ўзбекистон XXI асрга интиломда.-Т.. “Ўзбекистон”, 1999 й.

9. Каримов И.А.Оллоҳ қалбимизда, юрагимизда.“Маърифат”, 1999 йил 6 март.

10. Каримов И.А.Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — пировард мақсадимиз.-Т., “Ўзбекистон”, 2000 йил.11. Каримов И.А.Жамиятимиз мафкураси халқни — халқ, миллатни — миллат қилишга хизмат этсин.-Т., “Ўзбекистон”, 1998 йил.

12. Каримов И.А.Миллий истиқлол мафкураси — халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир.-Т., “Ўзбекистон”, 2000 йил

13. У. Жўраев ва бошқ.Жаҳон тарихидан ҳикоялар.-Т., 2000 йил.14. Б. Аҳмедов.Ватан тарихидан ҳикоялар.-Т., 1998, 1999, 2000 йиллар.

15. Ватан туйғуси “Шарқ”-Т, 2000 йил.

16. А. КабировЖаҳон тарихи.-Т., 2000 йил.

17. А. Саъдуллаев ва бошқ.Ўзбекистон тарихи.-Т., 1999, 2000 йиллар.

18. А. Мухаммаджонов ва бошқ.Ўзбекистон тарихи.-Т., 1999, 2000 йиллар.

19. Т. Салимов ва бошқ.Жаҳон тарихи.-Т., 2000 йил

20. Т. Қурбонов ва бошқ.Маънавият асослари.-Т., 2000 йил.

21. А. СулаймоноваТасвирий санъат (ўқув қўлланма)-Т., 2000 йил

22. Н. Норкулов ва бошқ.Ўзбекистон тарихи.-Т., 2000 йил.

23. Р. ФармоновЖаҳон тарихи.-Т., 2000 йил.

24. О. Каримова ва бошқ.Давлат ва ҳуқуқ асослари (тавсиянома)-Т., 2000 йил.

25. Б. Пўлатова ва бошқ.Инсонийлик ва инсон ҳуқуқлари.(услубий қўлланма)-Т., 1999 йил.

26. Ж. Раҳимов Ўзбекистон тарихи.-Т., 1999-2000 йиллар.

27. М. ЛафасовЖаҳон тарихи.-Т., 2000 йил.

28. М. Лафасов ва бошқ.Диний экстремизм ва фундаментализм тарихи,

моҳияти ва бугунги ҳавфи.(ўқув кўлланма)-Т., 1999 йил.

29. А. Мансур ва бошқ.Ҳадис илми сабоқлари.-Т., 1999 йил.

30. Д. Алимова ва бошқ.Ўзбекистон тарихи.-Т., 2000 йил.

31. Г. Ҳидоятлов.Жаҳон тарихи. (1914-1945 й.й.)-Т., 2000 йил.

32. Н. Жўраев ва бошқ.Ўзбекистон тарихи.-Т., 1998, 2000 йиллар.

33. Г. Ҳидоятлов.Жаҳон тарихи. (1945-1999 й.й.)-Т., 2000 йил.

34. Симона Роберто, А. Ҳукумов ва бошқ.Инсон ва жамият.(қўшимча ўқув кўлланмалар)-Т., 1998, 1999 йиллар.35. Муҳаммаджонов А.Ўзбекистон тарихи (V асрдан XVI аср бошларигача).-Т., “Ўқитувчи”, 1996 йил.

36. Муқминова Р.Г. ва бошқ.Ўзбекистон тарихи (XVI аср - XIX асрнинг биринчи ярми).-Т., “Ўқитувчи”, 1994 йил.

37. Бобобеков Ҳ. ва бошқалар.Ўзбекистон тарихи (XIX асрнинг иккинчи ярми — XX асрнинг бошлари).-Т., “Ўқитувчи”, 1995 йил.

38. Ражабова Р. ва бошқалар.Ўзбекистон тарихи (1917-1993 йиллар) -Т., “Ўқитувчи”, 1994 йил.

39. Раҳимов Ж.Туркистоннинг забт этилиши (фото, архив ҳужжатлар мажмуаси).-Т., 1990 йил, ЎзПФИТИ нашриёти.

40. Маҳкамов А. ва бошқ.Расмларда Ватан тарихи.(Ўзбекистон тарихидан лавҳалар).-Т., 1995 йил.

41. Мустақил Ўзбекистон тарих силсилаларида (маълумотнома)-Т., Қомуслар бош таҳририяти, 1992 йил.

42. Кабиров А., Коровкин Ф.Жаҳон тарихи (энг қадимги даврлардан милоднинг V асригача).5-6-синфлар учун дарслик.-Т., “Ўқитувчи”, 1995 йил.

43. Агибалова Е. В., Донской Г.М., Салимов Т.У.Жаҳон тарихи (V-XVII асрлар).7-синф учун дарслик.-Т., “Ўқитувчи”, 1995 йил.

44. Новейшая история XX века.-М., 1998 йил.

Эслатма: Ушбу дарслик ва кўлланмалардан тарих фанига қўйилаётган ҳозирги давр талабларига асосланган тарзда фойдаланиш тавсия этилади.

Қўшимча адабиётлар рўйхати:

1. Аҳмедов Б.Амир Темур.-Т., 1996 йил.

2. Аҳмедов Б.Ўзбек улуси.-Т., “Халқ мероси”, 1992 йил.

3. Аҳмедов Б.Ўзбекистон халқларга тарихи манбалари.-Т., “Ўқитувчи”, 1991 йил.

4. Амир Темур.Зафар йўли.-Т., “Нур”, 1992 йил.

5. Абулғози Б.Шажараи турк.-Т., “Чўлпон”, 1992 йил.

6. Бобобеков Ҳ.Қўкон тарихи.-Т., “Фан”, 1996 йил.

7. Бердимуродов А.Гўри Амир мақбараси.-Т., “Чўлпон”, 1992 йил.

8. Бобур.Бобурнома.-Т., “Юлдузча”, 1989 йил.

9. Буюк сиймолар, алломалар.-Т., “Халқ мероси”, 1995, 1996, 1997 йиллар1, 2, 3 қисмлар.

10. Вамбери Ҳерман.Бухоро ёхуд Мовароуннаҳр тарихи.-Т., “Ғ.Ғулом”, 1990 йил.

11. Жаббаров И.Ўзбек халқ этнографияси.-Т., “Ўқитувчи”, 1994 йил.

12. Жавлиев Г. Анъаналар ҳаёт сабоғи.-Т., “Ўзбекистон”, 1992 йил.
13. Зиёев Ҳ. Ўрта Осиё ва Волга бўйлари XVI асрнинг иккинчи ярми — XIX асрлар.-Т., “Фан”, 1995 йил.
14. Зиё А. Ўзбек давлатчилиги тарихи.-Т., “Шарқ”, 2000 йил.
15. Жўраев Н. Агар огоҳ сен...-Т., “Шарқ” нашриёти, 1998 йил.
16. Левитин Л. ва Карлайн Д. С. Ислом Каримов — янги Ўзбекистон Президенти.-Т., “Ўзбекистон”, 1996 йил.
17. Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихи.-Т., “Мерос”, 1992 йил.
18. Иброҳимов А. ва бошқ. Ватан туйғуси.-Т., “Ўзбекистон”, 1996 йил.
19. Иброҳимов А. Бизким ўзбеклар...-Т., “Шарқ”, 1999 йил.
20. Кабиров А., Сагдуллаев А. Ўрта Осиё археологияси.-Т., “Ўзбекистон”, 1990 йил.
21. Маҳмуд Саттор. Ўзбек удумлари.-Т., “Фан”, 1993 йил.
22. Мўминов И. Амир Темурнинг Ўрта Осиё тарихида тутган ўрни ва роли.-Тошкент, 1968 йил.
23. Миркарим Осим. Карвон йўлларида.-Т., “Ғ. Ғулом”, 1987 йил.
24. Муродов Х. Ўрта Осиё хаттотлик санъати тарихидан.-Т., “Фан”, 1993 йил.
25. Муҳаммад Наршахий. Бухоро тарихи. “Мерос” туркумидан.-Т., “Камалак”, 1991 йил.
26. Муҳаммад Солиҳ. Шайбонийнома.-Т., 1990 йил.
27. Насимхон Раҳмон. Турк ҳоконлиги.-Т., “Халқ мероси”, 1995 й.
28. Набиев А. Тарихий ўлкашунослик.-Т., “Ўқитувчи”, 1996 йил.
29. Сагдуллаев А. Қадимги Ўзбекистон илк ёзма манбаларда.-Т., “Ўқитувчи”, 1995 йил.
30. Самарқанд тарихи. 2 томлик.-Т., “Фан”, 1970 й.
31. Сомон йўли. (Амир Темур ҳаётига бағишланган). -Т. “Камалак”, 1992 й.
32. Темур тузуклари. -Т., “Мерос”, 1991 й.
33. Тошкент энциклопедияси. - Т., Қомуслар бош муҳарририяти, 1997 й.
34. Ҳидоят Г. А. Менинг жонажон тарихим.- Т., “Ўқитувчи”, 1992 й.
35. Ўзбекистон Республикаси.- Т., Қомуслар бош муҳарририяти, 1997 й.
36. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. - Т., “Ўзбекистон”, 1992 й.
37. Қиличев Т. Кўҳна қалъалар диёри.- Т., “Ўқитувчи”, 1993 й.
38. Усмонов Қ. Ўзбекистон, мустақиллик одимлари.- Т., “Ўзбекистон”, 1994 й.

11-Мавзу. Тарих ўқитувчисининг дарслик тексти билан ишлаши.

Режа:

1. Тарих дарслиги тексти устида ишлаш.
2. Текст устида ишлаш маҳорати қандай шаклланади?

Таянч тушунчалар:

Укитиш методлари, курсатмалилик, таълим воситалари, дарслик тексти.

Дарслик тексти аввал уkitувчининг программа талаби асосида буладиган баён мазмунининг асосини ташкил килади. Уkitувчи узининг баёнини бошка текстлар асосида янада конкретлаштиради, бойитади. Дарслик тексти укувчиларнинг дарсда ва дарсдан ташкари вақтларда тарихни урганишни, уларни билиш фаолиятини тарихий билимларни узлаштириши ва эсда сақлаб қолишини, ижодий изланишларини олиб боришини ва уйдаги ишларни ташкил қилишнинг муҳим манбаидир. Уларга берилган саволлар, топшириқлар, ҳужжатлар бадиий ва дидактик материаллар тарих курсининг мазмунини ижодий узлаштиришга ва амалиётда қўллашга ургатади.

Дарслик текстининг бу имкониятларидан тулиқ фойдаланиши уkitувчининг мазкур ишни қанчалик даражада педагогик жиҳатдан тугри ташкил қила билишига боғлиқ. Дарслик тексти устида ишлаш укув материалларини узлаштириш ва уни эсда сақлаб қолиш, урганган билим ва малакаларни қайта эсга солиш, ривожлантириш, укув текстини таҳлил қилиш ва ундан тарих ҳодиса ва воқеаларнинг муҳим белгиларини топиш, фактик материалларни ва тарихий материалларнинг, фактларнинг муҳим белгиларини бир-бирига таққослаш конкретлаштириш ва умумийлаштириш каби тули хил мақсадларда олиб борилади.

Шунингдек хронологияни урганиш ва уни эсда сақлаб қолиш, дарслик материали бўйича тайёр тарихий тушунчалар тарихини узлаштириш ва уларни мустақил аниқлаш, дарсликда баён қилинган воқеа ва ҳодисаларнинг ривожланиб боришини қўзатиб бори, янгиликларни аниқлаш, текстдаги мавжуд ижтимоий ривожланишнинг тенденцияларини билиб, текстни уқишда маҳаллий, вақтли сабаб-натижали ва тарихий алоқаларни қонуниятларини узлаштириш ва конкретлаштириш, маълум бўлган тарихий қонуниятларни янги дарс материали асосида қўздан кечириш, текст устида укувчиларининг лўғат ишларини олиб бориш, текстни урганишда унга мураккаб бўлмаган ёзув ва графика ишларини, мазмунли ва сифатли режалар тузиш, җабла ва бошқаларни олиб бориш, текст устида программалашган таълим элементларини амалга ошириш каби вазифалар ҳам қўзда тутилади.

Дарслик тексти устида ишлашнинг қўидаги усуллари мавжуд:

1. Тушунтириш ва изоҳлаб уқиш. масалан: Қадимги дунё тарихини уkitишни дастлаб ойларида уkitувчи ҳаммасини ёқи унинг бирор бўлимини баён қилиб беришни, дарслик текстини тушунтириб уқиш усули билан навбатма-навбат алмаштириб туради. Уkitувчи маълум мақсад билан ҳикоясини тўхталиб, текстнинг мураккаб жойларини овоз чиқариб уқийди, укувчилар эса уни текст бўйича қўзатиб боришади, унга мураккаб бўлмаган образларни укувчиларнинг узларига ҳам уkitиш мумкин. Текстни уқиш жараёнида укувчиларни тушуниш даражаси текширилади.

Масалан: Қани Рўстам мана бу абзасдаги энг қадимги одамлар тудаси

деган жумлани кандай тушунасан? Энг кадимги одамлардан hozirги одамларнинг фаркичи? Яъни уkitувчи тез-тез дарслик текстига мурожаат килиб, янги сузларни, жумлаларни номларини тушунтириб беради. Бунинг энг ахамиятли томони укувчи дарсинг узида янги материалнинг мазмунини мустахкам узлаштириб олишга эришади.

Укувчилар тарихий материални тушуниб укиш сохасида маълум даражада малакага эга булганларидан кейин, текстни яхшилаб тушунтириш урнини, унинг энг мухим жойларини изохлаб укишга утилади. Албатта изохли укиш хам уkitувчининг баёни билан бирга олиб борилади. Уkitувчининг уз баёни давомида дарслик текстига турли максадларда, турли усуллар ёрдамида мурожаат килиши, хусусан текстдаги айрим мураккаб жойларини изохли укиш XI синфнинг охиригача давом этади.

2. Уkitувчининг уз баёнида дарслик текстидаги баъзи жумла ва иборалардан фойдаланиб, укувчилар диққатини уларга жалб этиши, уларни текст мазмунини енгил ва пухта узлаштириб олишларининг мухим воситаси булиб хизмат килади. Масалан: Кадимги дунё тарихидан "Чорвачилик ва дехкончиликнинг бошланиши" - деган мавзуни хикоя килиб бераётганда дарсликдаги дехкончилик ва чорвачиликнинг вужудга келиши ибтидоий одамлар хаётида жуда катта ахамиятга эга булганлиги хакидаги мухим жумлаларга укувчиларнинг диққати жалб килиниб, сунгра уларнинг маъноси тушунтириб берилади.

3. Дарслик тексти мазмунини узлаштиришда унинг хар бир параграфини тахлил килиш ва уларнинг устида укувчиларнинг фикр юритишини уюштириш катта ахамиятга эгадир. Б усуллардан бири укувчиларнинг дарсда утиладиган параграф тексти муаммоси ва уни тематик уструртурасини ажрата билишига ургатишдан иборатдир. Масалан: Мана бу обзацда нима хакида гапирилган? Унга кандай сарловха куйса булади? Бу йул билан укувчилар текстни эътибор билан укиб, ундаги бош масалаларни иккинчи даражали масалалардан ажратиб олишга, улар асосида план тузишга урганилади.

4. Укувчиларни боб, параграф ва унинг пунктларини бир-биридан ажрата билишга ургатиш.

Уkitувчи янги материални баён килишдан олдин укувчиларга дарсликдаги параграфларнинг пунктларини - сарловхаларини укишни тавсия этади ва дарсни баён килишлари билан таништиради, уларни мазмуни ва ифодаланишидаги тафовутларнинг сабабларини изохлаб беради. Уkitувчи узининг баёни давомида темачаларга яна бир неча бор кайта-кайта мурожаат килиши мумкин. Айникса янги тушунчалар киритилганда.

5. Дарслик текстининг бевосита узини мазмунини узлаштириш билан боглик булган ишлар.

Бу хилдаги ишлар дарслик тексти устида олиб бориладиган ишнинг марказий масалаларини ташкил килади. Бу ишлар текстни тахлил килиш, умумлаштириш, тарихий фактларга бахо бериш, улар уртасидаги сабаб ва бошка алокаларни очиб бериш, уларни солиштириш ва таккослашдан иборатдир. Бу ишлар куйидаги методик усуллар ёрдамида амалга оширилади.

а) Хар бир параграф ёки темачалар мазмунининг энг мухим масалалари буйича контрол суроқлар туздириш ёрдамида.

б) Укитувчи томонидан куйилган саволларга укувчилар дарслик текстидан жавоб топтириш йули билан Масалан, яъни: Шу параграфдан кузгалоннинг енгилиш сабабларига ёки унинг ахамиятига доир жойини топинг.

в) Укитувчининг хулосасини тасдиқловчи фактларни дарслик текстидан топтириш.

г) Дарслик текстида баён этилган воқеаларнинг ухшашликларини, фарқларини аниқлаш.

д) тасдиқлаб беришни талаб киладиган вазифалар.

6. Дарслик устида ишлашнинг мухим боскичларидан бири-укувчиларни уй вазифасини бажаришга ургатишдан иборатдир. Укитувчи уй вазифасини топширишда укувчиларни билими ва малакаларини эътиборга олиши лозим. Режа тузиш, берилган саволларга жавоб топиш, таблица, схема туздириш каби уй вазифалари укувчининг мустақил ижод килишини намунаси бўлиб ҳисобланади.

7. Укувчиларни дарслик тексти билан материал сифатида фойдаланишга ва ундан зарур жойини тез топа билишга ургатиш ҳам жуда катта таълимий ва амалий аҳамиятга эга.

8. Укувчиларни актив ақлий фаолиятининг мухим методларидан бири, уларнинг укитувчи томонидан баён килинган янги материални узлаштириш мавжуд билимларни ишга сола билишдан иборатдир. Яъни, укувчини олган билимини эсдан чиқариб юбормасликлари учун уларни эътиборини дарслик текстига жалб килинади.

9. Уй вазифасини текширишда ҳам укувчиларни оғзаки, ёзма жавобдаги хатоларни, аниқ булмаган жойларни тугирлаш учун ҳам дарслик текстига мурожаат килиш мумкин. Дарслик текстидаги ишлар турли методик усуллар ёрдамида уқитиш жараёнининг барча боскичларида, қабул килиш, узлаштириш, мустаҳкамлаш, тарихий материални куллаш ва уни текшириш пайтларида олиб борилади.

Текшириш ва уз-узини назорат килиш учун саволлар:

1. Дарслик тексти устида қандай ишлаш керак?
2. Текстлар қандай турларга ажратилади?
3. Укувчида текст устида ишлашда қандай вазифалар юкланади?

12-Мавзу. Тарих укитувчисининг дарсида тарихий ҳужжатлар билан ишлаши.

Режа:

1. Тарихий хужжатлар турлари.
2. Тарихий хужжатлар билан ишлаш махорати.

Таянч тушунчалар:

Укитиш методлари, огзаки баён, курсатмалилик, таълим воситалари, тарихий хужжатлар, ёзма маънбалар, моддий маданият буюмлари.

Илгор укутувчи методистлар укитишнинг тарихий хужжатлар асосида урганишнинг реал методини таклиф этиб, уни дарсликлар асосида укитишнинг догматик усулига карама-карши килиб куядилар. Купчилик тарихий хужжатларни мустакил урганиш гоёсини методист Рожков давом эттириб, тарихий манбалар асосида урганишнинг "лабаратория" методини олга сурди.

Бирок бу методнинг тарафдорлари ҳам укувчиларнинг тарихни мустакил урганиш ҳолатларига ортикча баҳо бериб юборган эдилар. Лабаратория ва текшириш методларининг камчиликлари собик иттифок даврида оммавий равишда қулланган вақтда яққол ташланди. Кейинчалик лабаратория ва тадқиқот методларини укитишнинг бош методи эканлиги ҳақидаги нотугри фикрни инкор этиш билан бирга тарихий хужжатлар билан ишлаш тарих укитишнинг муҳим усулларида бири эканлигини исботлаб берди. Тарихий хужжат аввало, укутувчининг баёнини конкретлаштириш, чуқурлаштириш ва унга аниқлик киритиш учун хизмат қилади, унинг ишончи ва имоционал бўлишини таъминлайди, утмишни ёрқин образларини, тарихий воқеаларнинг яхлит картинасини гавдалаштиришга, ургатилаётган даврнинг хусусиятларини аглаб етишга ёрдам беради.

Хужжат устида ишлаш укувчиларни фактлар ва ҳодисаларни мустакил равишда аниқлашга, уларни англаш ва ҳулосалар чиқаришга ургатади. Шунинг билан бирга хужжат пайдо бўлган вазиятни аниқлашга ёрдам беради. Колаверса унинг синфий характери ахамиятини билиб олишга ёрдам беради. Шундай килиб хужжатлар билан ишлаш укутувчи баёнини мазмунли, ишонарли ва имоционал бўлишини таъминлайди, уларнинг билиши фаолиятини фикрлашини активлаштиради.

Шу билан бирга тарихий хужжатлар билан ишлашнинг яна бир муҳим томони шундаки, бу иш укувчиларни тарихий тадқиқот методининг элиментлари билан ҳамда уларнинг тарихий хужжатларга танқидий қараш зарурлиги билан ҳам тушунтиради.

Ҳозирги кунда ҳар бир синфдаги укувчиларнинг ёши, билим савияси ва уша синфда урганиладиган тарих курсининг хусусиятларига қараб тарихий хужжатлар киритилган. Шу сабабдан ҳам дарсликда берилган хужжатларнинг характери, қулаи мазмуни жихатдан бир-биридан фарқи бор. Масалан: у синф укувчиларининг ёши, билими ва уларни тарихий хужжатлар билан биринчи маротаба танишишлари эътиборга олиниб,

дарсликлар асосан хикоя характеридаги хужжатлар киритилган.

Кадимги дунё тарихи дарслигига киритилган хужжатли манбаларни асосан 3 группага булиш мумкин:

1. Моддий маданият буюмлари.
2. Тасвирий санъат асарлари.
3. Ёзма манбалар.

1. Моддий маданият буюмларига-бурунги меҳнат куруллари, курул яруклар, зеб-зийнатлар, уй-рузгор буюмлари, турар жойлар, кургонлар, мактаблар, кадимги шаҳар харобалари киради.

Укувчилар меҳнат куруллари ва бошкаларга караб, одамларнинг машгулотларини, иморат ва кичик кулбаларга караб синфий булиниш мавжудлигини ва бошкаларни билиб оладилар.

2. Тасвирий санъат асарларига - Одамлар ва уларни бир-бирига муносабатини, одамлар ясаган буюмларни, географик, мухит тасвирлаб берувчи асарлар киради.

3. Ёзма манбаларга - Кунлар, буйруклар, шартномалар, сиёсий нутклар, суд ҳукмлари, хроникалар, йилномалар, хатлар ва бошка ёзувлар киради.

Асосан мактабларда хужжатлар билан ишлашнинг 2та усули мавжуд:

1. Дарсда тарихий хужжатлардан укувчининг баёнидан фойдаланиш.
2. Укувчиларни текст устида ишлашини ташкил қилиш.

1. Укитувчи узининг баёнини конкретлаштириш мақсадида хужжатлардан олинган парча, жумла, ифодалардан фойдаланади. Яъни, салномачилар, замондошларнинг маълумотларига қараганда - деган умумий иборалар билан чегараланиш ҳам мумкин. Тарихий хужжатлар укитувчи баёнининг асосли ва ишончли булишини таъминлайди. Агар хужжатларда таниш бўлмаган терминлар учраб қолса, уларни доскага ёзиб, тушунтирилиши ва укувчиларни лугат дафтарчасига ёздиррилиши лозим.

Дарсда укитувчининг топшириги билан укувчиларнинг хужжатлар устида мустиқ ишлаши қуйидаги 2та ҳолатда мувафакиятли амалга оширилиши мумкин.

1. Хужжатлар укувчиларга мос ва тушунарли бўлган тақдирда.
2. Укувчилар бу ҳилдаги ишлар билан таништирилган тақдирда.

Тарихий хужжатлар асосида қиска ахборот ва рефератлар тайёрлаш ва бошкалар. Укувчиларнинг хужжатлар устида мустиқ ижобий ишларига киради. Шундай қилиб тарихий хужжатлар укитувчи баёнини конкретлаштиради. Унинг мазмунини чуқурлаштиради, унга аниқлик қиритади, ишонарли ва имоционал булишини таъминлайди, укувчиларнинг билиш фаолиятини активлаштиради, билимини пухта ва мустиқ булишига ёрдам беради. Уларни укув ишларнинг янги усуллари, илмий тадқиқот ишларининг элиментар формалари билан таништиради.

Текшириш ва уз-узени назорат килиш учун саволлар:

1. Тарих уқитиш методлари қандай турларга бўлинади?
2. Тарих таълими воситаларини таърифлаб беринг.
3. Дарслик тексти устида қандай ишлаш керак?
4. Тарихий ҳужжатлар билан ишлаш қай тарика амалга оширилади?

13-Мавзу. Тарих уқитувчисининг нутқ маданияти.

(Нотиклик санъати)

ва унга қуйиладиган талаблар.

Режа:

1. Нутқ маданияти ҳақида тушунча.
2. Муаллим нутқи.
3. Оғзаки баён ва уқитувчининг жонли нутқи.

Таянч тушунчалар:

Нутқ маданияти, муаллим нутқи, жонли нутқ, ҳикоя, мактаб маърузаси, қисқача тарифлаш, тавсиялаш, характеристика.

1. Нутқ маданияти кишининг умумий маданияти билан алоқадордир. Нутқ маданияти адабий тил нормаларига риоя қилишида, гапни мазмун ва грамматик жиҳатидан тугри тузишда намоён бўлади. Тил нормалари - муомилада асосий мақсадни баён этиш воситаси ҳисобланади.

Нутқ маданияти ҳақиқий фанлар, лексика, орфография, морфология, синтаксис, стилистика билан узвий боғлиқ. Лекин олимлар яна бошқа тил воситаларини ҳам қўшимча қилишдики, физика ва мазмунни белгилаши билан ҳам характерланади.

Нутқ маданиятида 1-чи навбатда нутқнинг лексик маданияти характерланади. Агар кишининг суз бойлиги қанча қўп бўлса, унинг аниқ тугри, равиш бўлади. Шу боис суз бойлиги нутқ ва тил маданиятининг юксаклигидан далолат беради. Суз бойлиги нафакат унинг сонига, балки, қайда, қандай ишлатилишига ҳам боғлиқ. Масалан: Синонимларнинг ишлатилиши, антоним, параном (талаб яқин, маъноси ҳар-хил)

Уқитувчининг нутқи тушунарли бўлиши, оддий, қисқа бўлиши керак. Бир сузни қўп такрорлайвериш нутқ сифатини пасайтиради.

Нутқнинг грамматик тузилиши ҳам НМ юксалтириш воситасидир. Бу сузларнинг тугри ишлатилиши, жойлаштириш, гап тузилиши қабилардир. Масалан: Қўшимчаларнинг тугри ишлатилиши.

Нутқни тинглаган уқувчи тилдан амалий фойдаланишни урганиб боради, унда муаллим нутқ маҳорати намуна вазифасини утайди. Тингловчи уқувчи муаллим таъсирида ахлоқ-одоб, маданият марраларини эгаллаб боради.

Тафаккур суз воситасида шаклланивчи бўлганида-ю, муаллим нутқи ёрдамида янги-янги ахборотларни узлаштириб олади, маънавий бойийди.

Муаллим нуткининг узига хослиги яна шундаки, мулокот чогида у умум-истемолдаги сузлардан фойдаланса, билимларни баён килишда сохавий (фан техника) атамаларини ишлатади. Талабаларга тарбиявий таъсир кутказишда эса бадий публицистик лексикани ишлатади.

Демак, муаллим суз бойлигини табакалаштириб фаолият курсатади. Нутк маданияти хақида фикр юритилганда, муаллимнинг факат гапириши эмас, балки ёзма фикр баён килиши ҳам тушунилади.

Тинглаб тушуниши:
укиши

Дарсда, дарсдан ташкарида уқитувчи оғзаки нутк малакаларини устиради. Уй вазифасини, дафтарни, контролни текшириш, доскага ёзиш чогида ёзма нутк муаллимга катта маъсулият юклайди. Синфда ёзма матнни овоз чиқариб уқиш маҳорат талаб қилади.

Уқувчини материални тула идрок этиши, тушуниш, эса олиб қолиш, узлаштириш, муаллим нутки билан бевосита боғлиқ.

Юқорида айтганимиздек, уқитувчи нутки учун уч тоифа тушунчаларни ифодалайди:

1. Умумистеъмол сузлар
2. Таълим-тарбияга оид атамалар.
3. Фан соҳаси атамалари.

УМУМИСТЕЪМОЛ сузлар ишлатганда ҳатоларга йул қуйиш ҳоллари учрайди. У ёки бу лаҳжага ҳос сузлаш қўзатилади. Русча сузлар аралаштириб ишлатилади: значить, так, вот, то есть, хорошо. Булар нуткий одобсизликка қиради.

ПЕДАГОГИК АТАМАЛАРнинг узбек тили бойлигига сингиб кетганлиги натижасида ноурин ишлатилади.

Таблица-жадваллар.

Нагрузка-юклама.

СОХАВИЙ атамалар муаммоси ҳозиргача тула ҳал қилинмаган. Соҳа терминларини узбекчалаштиришда қур-қурона алмаштириш ҳалқаро илмий техника аҳборотидан четлатишга олиб қелади.

Мактаб ва олий уқув юртида ишловчи муаллимлар нутқини қўзатиш ва таҳлил қилиш натижасида уларнинг ҳатосини қуйидагича таърифлаш маъқул:

1. Маҳаллий шева таъсирида йул қўйилади (жиловчи):
2. Суз бойлиги етарли эмаслигидан ривожланмаган камбағал нутк (анака, ҳалиги, ҳуш):
3. Соҳани чуқур билмаслик натижасида сузларни чалқаштириш.
4. Сузларни ургусини нотугри қуйиш: Методика-методик, биология-биологик, мода-модель:
5. Рус тилини салбий қучирилиши (ассалому алайкум урнига - привет қабилар):

6. Товушларни алмаштириб ишлатиш (Намонгон, Тошконт)

Мазкур хато, нуксонларни лексик, граматик, талаффуз ва имло нуктаи назаридан ҳам Гуруҳлаштириш мумкин.

Укув юртларида муаллимлар нуткини шакллантиришга махсус дидактик ва психологик машқлар бажариш оркали эришилади.

Фикрни лунда, типик ифодалаш учун машқ бажариш.

Етук уломолар вазъонлиги, нотикларнинг магнитофон ва видео ёзувидан фойдаланиш.

Муаллимлар тайёрловчи укув юртларига кирувчилар нуткини текшириш мақсадга мувофиқ.

Методик бирлашма, педагогик йиғилиш, оммавий тадбирлар, конф. чиқишлар қилиш нуткини пиштади.

Дарс қузатишда ҳам уқитувчи нуткига эътибор берилади.

Уқитувчи суз оркали ифода усулидан ташқари "сузсиз" имо ишора, ҳаракат воситасидан ҳам фойдаланишни урганиши зарур.

Бундай дидактик тадбирлар дастурий сикик материални уқувчига етказа олиш маҳоратига эришиш имконини беради.

Муаллим нутки.

Миллат вакилининг нутки унинг маънавий олами қузғуси ҳисобланади, балки савиясининг мезони вазифасини утайди.

Ақлий қамолотнинг ҳаққол белгиларидан кишининг гапириш хусусияти, сузлаш маҳорати, фикрини ифода этиш малақаси, нутқ маданияти сингариларни аташ мумкин. Муаллим нутки деганда икки Гуруҳ тушунчалар пайдо бўлади.

1. Муаллим меҳнати, муаллим маҳорати, муаллим билими, муаллим нуфузи.

2. Муаллим, нутқ, муаллим нутки.

Биз муаллим маҳорати тушунчасига қуйидагиларни қиритишимиз мумкин: Соҳавий билим, методик тайёргарлик, умумий маданият, ахлоқ одоби, нотиклик санъати, нутқий қобилияти, сузамонлиги.

Биз таълим тарбия билан шугулланувчи шахсни уқитувчи, муаллим, мударрис, устоз-устод, педагог қабил сузлар билан айтамыз. Лекин буларнинг барисига узак туркий (уқитмок) дан олинган педагогик атама ёки арабча муаллим, муаллима, мударрис, мураббий, домилла, оврупача педагог сузлари билан айтамыз. Масалан: Қенг қулланиладиган воқеа ҳодисаларнинг номи ҳам қуп бўлади. Араб дунёсида туяни 400номда аталар экан.

Илм сузидан (арабч) - илмий, таълимий, таълим, таълимот, маълумот, олим, уламо, аллома, муаллим қабилар ясалади.

"Муаллим" - илм ургатувчи.

Узига муаллимликни қасб қилган шахс ушбу қасб номини ифодаловчи атамани, у билан боғлиқ тегишли сузларни муқаммал қилиш қерак.

Муаллим - таълим-тарбияда марказий шахс, муаллим-зиё тарқатувчи.

Демак, муаллим ким? Саволига жавоб топгач, нутк нима? Деган савол туради. У уз навбатида "Нуткий фаолият турлари" (гапириш, тинглаб тушуниш, укиш, ёзув), "нутк функцияси", "нутк максоди" (билиш, бошқариш, тарбиялаш), "нутк маданияти" каби катор тушунчаларни кузлайди.

Нутк муаммоларни тилшунослик, рухшуносли, мантикшунослик каби фанлар текширади. Муаллим нуткига оид масалаларни эса педагогика (дидактик) урганади. Муаллим нутки узига хос булиб, бажарадиган вазифаси, шакллантириш йуллари булади. Хаётда дудук олим, адиб журналист, аграном булиш табиий хол, лекин сухондон, актёр, уламо, муаллим бундай нуксонлардан холис булиши керак. Чунки, у уз нутки билан кишиларга ахборот етказади, таълим беради, тарбиялайди. Купчилик муаллимга таклид килиб сузлайди. Муаллим нуткини кушикчи, машшок, актёр, раккоса ижро махоратига тенг килиш мумкин.

У ёки бу фан соҳасидаги олим илмий системани эгаллаган, у хакида фикр юритувчидир. Фан муаллими эса тегишли билимни эгаллаб, уз шогирдларига етказиб беради. У биринчидан - мутахассис, иккинчидан - мутахассис ва муаллим. Муаллим нуткнинг инсоний, тарбиявий, илмий-информацион тарафлари ахамиятини алоҳида такидлаш жоиз.

Хозирги кунда мактаблар амалиётида, кулланиб келинаётган амал усулларини асосан уч Гуруҳга булиб курсатиш мумкин.

- 1) Огзаки баён усули.
- 2) Курсатмали усул.
- 3) Амалий усул.

Огзаки баён усули хикоя килиш, тушунтириш ва мактаб маърузаларидан иборатдир. Укув материалини огзаки баён килиш усули мактаб таълими системасида энг куп кулланиладиган усуллардан бири булиб, уни ҳамма синфларда куллаш мумкин.

Огзаки баён усули уқитувчининг жонли нутки оркали идрок килиниши билан характерланади. Бу усул иккала фаолиятнинг, яъни бир томондан уқитувчининг укув материалларини мохирлик билан огзаки баён килиб бериши, иккинчи томондан баён килинаётган материални укувчиларни диққат билан тинглаб, онгли ва мустахкам узлаштириш бирлигига асосланади.

Уқитувчи маълум бир мавзу моҳиятини баён килиб бераётганда унинг жонли нутки укувчиларнинг куз унгида тарихий утмиш ва хозирги хаёт манзараси, халқ оммасининг меҳнати ва уларнинг образларини гавдалантиради.

Жонли нутк укувчи онгига тез етиб боради ва уни маълум бир хулосага олиб келади. Тарихий жараённинг қонуниятларини тушунишини осонлаштиради. Уқитувчининг жонли нутки тарбияловчи кучга эга булиб, мантик, интонация далилларнинг ишонарли булиши укувчиларнинг онгига, хис-туйғуларига таъмир курсатади. Натижада укувчиларни фикрлашга ургатади.

Уқитувчиларнинг жонли нутки энг ахамиятли томони шундаки,

укувчиларнинг билим олишида курсатмали куроллар, шунингдек текстлар мазмунини тушуниши, фикр юритиши ва уларни мустакил ишлаши учун йул очиб беради.

Укитувчи маълум бир укув материални огзаки баён қилаётган вақтда хар-хил курсатмали куроллардан, техника воситаларидан унумли ва уз вақтида фойдаланиши лозим.

Масалан, курсатмали куролдан фойдаланаётганда факатгина курсатиб куя қолмай уша тарихий воқеанинг мазмунини узининг жонли нутки билан укувчининг куз унгида гавдалантиради. Лекин укувчининг жонли нутки уринини курсатмали куроллар ҳам, техника воситалари ҳам боса олмайди. Аксинча булар укитувчининг энг яқин хизматчиси бўлиб хизмат қилади.

Техника воситаларидан фойдаланганда, кинофильмлар курсатаётганда ҳам укитувчи жонли сузлар орқали изохлаши муҳим аҳамиятга эга.

Укитувчи материални огзаки баён қилаётган вақтда, шунингдек укув қулланмалари, хар-хил текстлар бадий асарлардан ҳам фойдаланиши керак ва уларни баён қилиши билан бирга изохлаб тегишли ҳулосалар чиқаради. Хар-бир укитувчи укувчиларга мустакил ишлашлари учун топшириқлар берганда уларнинг мазмунини тушунтириб беради. Бунда ҳам укитувчининг жонли нутки асосий рол уйнайди.

Жонли нутқ деганда - таълимнинг огзаки баён методини тушуниш эмас, балки укитувчининг дарс давомидаги сузини, утказаётган савол ва жавобларини, ҳулосаларини турли йул йуриқларини тушуниш керак.

Ёшларга таълим ва тарбия беришнинг мураккаб вазифаларини ҳал этиш укитувчига унинг гоёвий эътиқодига, касб маҳоратига, истедоди ва маданиятига ҳал қилувчи даражада боғлиқди.

Укитувчининг жонли нутқининг таълим тарбиявий аҳамияти юқорида биз келтирган фактларда уз аксини топган.

Дарс ва дарсдан ташқари машғулотларда укитувчининг жонли нутқ орқали берилган билим укувчиларни ҳис-туйғуларига таъсир этгандагина уларнинг эътиқодига айланади. Укувчиларни хар бир дарсда олган билимлари, малакалари уларга турлича таъсир қурсатади.

1. Уларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш.
2. Аъло уқишга қорлайди.
3. Уларда жирқанч иллатларга нафрат уйғотади.
4. Жамоа ишларида актив иштирок этишга ундайди.

Огзаки баён жараёнида укувчиларнинг билиш фаоолиятини активлаштириш муҳим аҳамиятга эга бўлиб, уларни эътиборини қучайтириш, қизикит урганиш йулларини ташкил этиш керак:

1. Укитувчи дарснинг вазифалари, мақсади ва баёнини қисқача сузлаб беради.
2. Урганилаётган мавзунинг муҳимлигини, мураккаблигини айтиб, пухта тушуниб олиш учун, қайси жойларига эътибор бериш, утган темалардан нималарни эслаш кераклигини, қандай бадий адабиётларни ўқиш кераклигини ўқитиб ўтади.

3. Укитувчи материални баён килишда тузган режасига мувофик сузлаб бериши ва унга якун ясаб кейинги масалага утганини таъкидлаш, укувчиларни урганиб олишига ёрдам беради.

Тарих укитишнинг огзаки баён методини классификацияси 60-йилларгача хал килинмаган. Методистлар. Н.В.Андревский, Бернадский, Зиновьев, Карцов кабилар турли методларни курсатганлар.

1960 йиллардан кейин методист А.А.Вагин бу масалани тарих укитиш тажрибаларига суяниб, огзаки баён методлари классификациясини ишлаб чиқди. А,Вагиннинг классификациясига кура укитувчининг жонли нутки монолог ёки диалог формада булиши мумкин.

Монолог-кискача баён, хикоя, таърифлаш. Характеристика, тушунтириш, муҳокама ва мактаб лекцияси каби формаларда.

Диалог-очик ёки ёпик формада олиб борилади.

1. Кискача баён - воқеа ҳақида кискача ахборот бериш. Масалан, 1941 йил 22 июнда Улуг Ватан уруши бошланди.

2. Хикоя-конкрет ва курсатмали булади. Укитувчи томонидан янги утилаётган темага оид ҳодиса ва воқеаларни яхлит қисмларга бўлиб, образли тасвирлаш йули билан ихчам, киска ва изчил баён килинишидир.

Хикоя килиш укитувчининг нутқнинг равллигига боғлиқдир.

3. Тавсиялаш - Укитувчи тарихий ҳодисанинг муҳим белгиларини, хусусиятларини, тузилиши ва қуринишини тавсифлаб беради.

4. Характеристика - айрим тарихий арбобларнинг шахсига берилган характеристика.

5. Тушунтириш ёки уқитириш укитувчи томонидан утилаётган мавзунини мазмунини белгилайдиган /характерлайдиган/ тушунча қонун ва қоидаларнинг баён килинишидир. Яъни, маълум бир темага оид қонун-қоидаларни қанчалик асосли эканлигини фактлар, мисол ва далиллар қелтириш билан исботлаб беради.

6. Бунда укитувчининг баёни муҳокама характери олади.

7. Мактаб маърузаси асосида X-XI синфларда қулланилади. Укитувчи маъруза мавзуси билан бирга баён килиш планини ҳам айтади. Укитувчи маърузанинг муҳим бўлган томонларига укувчиларни жалб этиши лозим. Укувчилар маъруза давомида қонспект оладилар. Укувчилар улғуриши учун мактаб лекцияси секин ва равл уқилади.

Мактаб маърузасига қуйилган талаблар қуйидагича:

1. Маъруза илмий жихатдан муқаммал булиши қерак.

2. Маъруза дарслик мазмунига қараганда қенг, қонкретлаштирилмоғи лозим.

3. Маъруза мазмунан қургазмали булиши қерак.

4. Маърузани тарбиявий аҳамиятини тугри белгилаш ва укувчиларга тарбиявий таъсир қурсатиш методларини аниқлаш ҳамда амалга ошириш қерак.

5. Маъруза укувчиларга тулик етиб бориши учун укитувчи уз устида муқаммал ишлаши, изланиши қерак.

Мактаб маърузаси, олий мактаб маърузасидан фарк қилиб, олий мактаб маърузаларини мустақил тинглаб конспект ёзишлари учун замин яратиб бериши лозим.

Хулоса қилиб айтганда, тарих уқитишда огзаки таълим услубияти бағоятда муҳим рол уйнайди. Айниқса, уқитувчининг жонли нутки тарихий мавзунини ёритишда асосий воқеа ҳисобланади. Уқитувчи узининг жонли нутки негизида уқувчиларга эҳтирос ва ҳиссиёт билан таълим тарбия бера олади. Уқитувчи нуткидаги мантиқ, оҳанг, далилларнинг жонли ва ишонарли бўлиши уқувчиларнинг онгига, ҳис-туйғуларига кучли таъсир қурсатади, уларни фикрлашга ургатади, тарихий жараёни, унинг қонуниятларини тугри тушунишга ёрдам беради.

Уқитувчининг огзаки баёни, уқувчиларнинг билим олишидаги бошқа манбалар: курғазмалар, қуроллар ва матнларнинг мазмунини тушунтириш, улар устида амалий мустақил ишлаш, муҳофаза қилишга йўл очиб беради. Бинобарин, курғазмалар, қуроллар ва техника воситалари таълим тарбия жараёнида уқитувчи баённинг таянчи, уқитишнинг самарасини оширади. Бироқ, курғазмалар, қуроллар ва техника воситалари уқитувчи огзаки нутқини боса олмайди. Юқорида қайд этилганидек, уқитувчининг огзаки баёни ривожини қўл ҳиссага, унинг ижодий изланишига боғлиқдир. Уқитувчи уз нутқини ривожини учун доимо дарслик ва қўлланмалар матни, тарихий ҳужжатлар, тарихий адабиёт намуналари, вақтлий матбуот хабарлари билан танишиб турмоғи лозим. Огзаки баён усулида муаммолар баён ҳам ижодий рол уйнайди. У уқувчилар олдида қўйиладиган саволлар ва топшириқларни мустақил изланишга ундовчи муаммони вужудга келтиради. Муаммолар баён уқувчиларни ақлий ривожланишига ёрдам беради, ижодий фикрлашга ургатади.

Уқитувчи тарих фанини уқувчиларга ургатганда, фақат огзаки таълимга аҳамият бермасдан, қўл уқувчиларни тегис мустақил бўлишга, мустақилликни тугри талқин қилишга ва Ўзбекистон истиқболи учун оташин қўлашчи бўлиб тарбиялашга ҳаракат қилади.

Текшириш ва ўз-ўзини назорат қилиш учун саволлар:

- 1) Огзаки баён усули деганда нимани тушунасан?
- 2) Мавзунини баён қилишда уқитувчи нутқининг аҳамияти қандай?
- 3) Нутқ нима?
- 4) Уқитувчи фаолиятида нутқ қандай вазифаларни бажаради?
- 5) Ўзгаларга қаратилган нутқ қандай шаклда бўлади?
- 6) Нутқнинг монологик ва диалогик турларини танифланг.
- 7) Уқитувчининг нутқ маданияти тушунчасини изоҳланг.
- 8) Нутқнинг лексик маданияти, нутқнинг грамматик тузилиши, тоғвушларнинг тузулиши, уқитувчи нутқ маданиятини белгиловчи омиллар эканлигини изоҳланг.
- 9) Характерга қўла қандай нутқ турлари фаркланади?
- 10) Нутқ маданиятини талқинлашдан мақсад нима?
- 11) Суз қандай характерга эга? Фикрларни изоҳланг.

- 12) Урта Осиёдаги нотиклик санъати хақида гапиринг.
- 13) Укитувчилик нуткининг ифодавийлиги нимада?

VIII.Лаборатория ва амалий машғулотлар ишланмаси:

1-мавзу:”IX-X асрларда Мовароуннаҳрда ер эгалиги” мавзусини ўрганиш.

IX-X асрларда Моварауннаҳрда ер эгалиги турлари: “мулки султоний”, “мулк ерлари”, “вақф ерлар”, “мулки хос”, икто ёки туман ерлари, “жамоа ерлари”, улардан фойдаланишнинг вазиятлари, бу борадаги давлат солиқлари; X асрда тарих саҳнасида пайдо бўлган 2 янги ижтимоий табақа; уларнинг ижтимоий аҳволи хақида, ер эгалиги муносабатларининг сиёсий ҳаётга таъсири хақидаги билимларнинг муфассал баёни, ҳамда уларни ўрганиш йўллари.

2-мавзу:”IX-XIII аср бошларида меъморчилик, санъат, мусиқа ва диний эътиқоднинг ривожланиш жараёнларини ўрганиш

IX-XIII асрларда меъморчилик ривожи, Самарқанд, Бухоро, Урганч, Термиз, Ўзган ва Марв каби шаҳарларда, қисман Бухородаги Исмоил Сомоний, Номозгоҳ, Мемори Калон, Вобкент ва Жарқўрғон миноралари ва кўпгина бошқа бинолар ва давр меъморчилигининг намуналари , монументал меъморий билимлардан ташқари турли сув иншоотлари – бандлар, новлар, кўприklar, сардобалар ва корезлар (масалан: Нурота тизмаларидаги паст тоғ даласи кўшилиб барпо этилган Хонбанди сув омборлари) унда 1,5 млн. куб сув тўпланган.)) барпо этилгани уларнинг хом ашёси, қурилишидаги ўзига хос такомиллашуви хақида, IX-XIII аср бошларида меъморчилик билан бирга наққошлик ва ўймакорлик санъати ҳам анча ривож топиши, эндиликда жонли машғулотларни тасвирлашдан мураккаб демоетрик ва гулли нақшлар ишлашга ўтилди. Кулолчилик, мисгарлик, заргарлик, хаттотлик санъатининг равнақи, халқ меъморчилиги-банноларнинг сермазмун ижоди, уд, танбур, ғўбиз, рубоб, най, сурнай, карнай, кўшнаё ва қонун каби хилма хил торли, зарбли ва пуфлаб чалинадиган чолғу асбоблари. “Рост”, “Хусравоний”, “Бода”, “Ушшоқ”, “Зерафканда”, “Бузлик”, “Сипогоҳ”, “Наво”, “Баста”, “Тарона” каби янги-янги куйлар ижод этилиши, халифалик ҳукмронлиги тугатилиб, мустақил давлатчилик шарофатида масчит ва мадрасалар қурилиши, ислом таълимоти, шариат аҳкомлари ва илму маърифатга эътибор кучайиши, Имом ал-Бухорий, исо Термизий ва Маҳмуд Самарқандий каби уламолар, Бухорода X асрда дастлабки мадраса – Фаржак, XII асрда Дарвоза маҳалласида махсус “Факихлар мадрасаси” (Ислом ҳуқуқшунослиги) қурилиши тасаввуф таълимоти, унинг тариқат

йўллари; Яссавия, Кубравия масчитларига ва уларнинг моҳияти, аҳамияти каби билимларни бериш йўллари.

3-мавзу: Илк ўрта асрларда маҳаллий ҳокимликлар

Феодал муносабатларнинг ривожланиши, сиёсий жихатдан заифлашув ҳақида, мамлакатнинг бир қанча майда давлатларга бўлиниб кетиши, Суғд конфедерацияси, Тохаристон, Фарғона, Чоч ва Элоқ давлатлари ҳақида илк ўрта аср шаҳарлари аҳоли ва унинг ижтимоий ҳаёти ҳақидаги билимлар ва уларни ўқувчиларга етказиш, ўргатиш усуллари, воситалари ва ҳоказолар жамланган дарс ишланмаси яратиш.

4-мавзу: Чиғатой улусининг ташкил топиши ва унинг сиёсий аҳволи

XIII аср бошларида Чиғатой тасарруфига берилган Мовароуннаҳр, Еттисув ва Шарқий Туркистонда Чиғатой улусининг ташкил топиши, бу феодал давлатнинг XIV асрнинг 40-йилларига қадар яшаши, Моварауннаҳрни идора этиш ишларининг Маҳмуд Ялавочга топширилиши, Чингизхоннинг вафот этиши, 1238 йилда Чиғатой Маҳмуд Ялавочни амалда четлаши ва Мовароуннаҳрдан чиқариб юбориши сабаблари, ўрнига ўғли Маъсудбекнинг ноиб ҳамда ижарадор этиб тайинланиши, 1251 йил Мунқа даврида (1251-1259) Чиғатой улусининг мулк сифатида тугатилиб Боту билан тақсимлаб олиниши, аммо 60-йиллардаёқ Чиғатойнинг набираси Олғухон Олтин Ўрда маъмурларига қарши кураш олиб, Чиғатой улусини қайта тиклаши, Хулакухоннинг Моварауннаҳрга бостириб кириши ва унинг оқибатлари, мўнғилларнинг маҳаллий аҳоли билан муносабатлари, ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар, Мўнғилистон улуғ ҳоқони Мунқа амалга оширган чора-тадбирлар, XIII-аср 70-80-йилларида Моварауннаҳрда шаҳар ҳаёти, хунармандчилик ва савдонинг жонлана бориши, Маъсудбекнинг пул ислоҳоти, дехқончиликнинг аҳволи ҳақидаги билимларни ўзлаштириш йўллари.

5-мавзу: Амир Темур давлатининг маъмурий ва ҳарбий тузилиши

Амир Темур давлатининг расмий хонлари, “Кўрагон” - “Хоннинг кўёви” унвони, Девонбеги, Аркбеги ва Тўрт вазир лавозимлари, суюрғол ерлар, Моварауннаҳрдан ташқари ерларнинг тўрт улусга бўлиниши ва уларнинг сиёсий мақоми, амир Темур қўшинининг “Туман” - ўн минглик, “Хазора” – минглик, “Хўшин” – юзлик ва “Айл” – ўнлик бирикмаларга бўлиниши. “Туман оғаси”, “Мири хазора”, “Хўшин боши, “Айл боши” лавозимлари, уларнинг ҳуқуқий мақоми, “Хабаргир” – айғоқчи кузатувчилар бўлинмаси, “Ясовул – соқчилар бўлинмаси, “Манглай” – авангард, “Изофа” – захира қисмлари, “Биронғор” ўнг ва “Жувонғор” – сўл қанотлар, “Канбуллар” – қўриқчи аскарӣ қўшилмалар, “Темур тузуклари” ва унинг аҳамияти ҳақидаги

билимларни ўзлаштириш усул ва воситаларини ишлаб чиқиш.

6-мавзу: Темурийлар давлатида ижтимоий ва иқтисодий муносабатлар

XV асрда Моварауннаҳр ва Хуросонда деҳқончилик ва у билан боғлиқ ҳолда суғориш иншоотлари қурилиши ривож, Ангор каналининг қайта тикланиши, Мунғуллар босқини оқибатида вайрон этилган Бухоро воҳаси сув хўжалиги. XV асрга келиб тўла тикланиши. Нурғоб дарёсининг бош тўғони Султонбанднинг Шохруҳ томонидан тикланиши, Ҳусайн Мирзо ташаббуси билан Марвируддан янги канал чиқарилиши. Алишер Навоийнинг Ҳирот ва Машҳадда амалга оширган суғориш ишлари, хусусан Туруқбанд сув омборининг қурилиши; яйлов чорвачилиги, бутун XV аср давомида Моварауннаҳрда ва Хуросонда ҳудди аввалгидек ер ва мулкчиликнинг тўрт шакли: “Мулки девоний”, “Мулк”, “Мулки вақф” ва “Жамоа ерлари” бўлганлиги, “Суюрғол” ёрлиғи ва унга эгалик қилишнинг ҳуқуқий жиҳатлари, йирик мулк эгаларига бирон хизмати учун Тархонлик ёрлиғи бериш, ер ва сувдан ташқари кўплаб дўкон, корхона, тегирмон, обжувоз, бозор расталари, карвонсаройларнинг ҳам вақф қилиниши, қишлоқ тўплари ёки жамоалари умумий тасарруфидаги ерлар, XV асрда Моварауннаҳр ва Хуросонда ер эгалари – “Деҳқонлар”, экин майдонларига ишлов берувчилар – “Музорийлар” ва уларнинг тўрт гуруҳи ҳамда ижтимоий аҳволи. Деҳқончиликдан олинадиган солиқлар – “Хирож”, “Ушр”, “Сардарахт”, “Чорва молларидан олинадиган солиқлар”, “Закот” ва бошқа турли йиғимлар, ҳашар ишлари – “бегор”, XV аср охири ва XVI аср бошларида ишлаб чиқаришнинг кўпайиши, савдо ва пул муносабатларининг кенгайиши, ҳунармандчилик турли тармоқлари бўйича ихтисослашувнинг кучайиши, ҳунармандчилик маҳаллаларининг кўпайиши, тўқимачилик, темирчилик, кулолчилик, бинокорлик ва бошқа ҳунармандчилик соҳалари ривож, ижтимоий ҳаётда ҳунармандларнинг ўрни ва роли. XV асрда темурийлар давлатининг Хитой, Ҳиндистон, Тибет, Эрон, Русия, Волга бўйи ва Сибир билан савдо алоқалари, элчилик алоқалари, савдо йўллари, Улуғбекнинг 1428 йилдаги Фулусий пуллар ислоҳоти ҳақидаги билимларни ўрганиш, ўзлаштириш йўллари.

7-мавзу: XVIII-XIX асрларда Эрон, Афғонистон ва Туркия

Сафавийлар сулоласи (1502-1722) даври: Эрон подшолиги ҳудуди ва халқлари таркиби, санъатнинг “олтин аср”и, Эрон адабиёти, санъати ва адабиётининг ёйилиши, Эронда Ислом дини масхаблари ўртасидаги зиддиятлар кучайиши, XVI аср бошларига келиб шиа масхабининг Эронда юқори мавқега эга бўлиши. 1722 йилда афғонларнинг Гилзой қабилалари Исфохонни қамал қилиши ва сафавийлар сулоласини ағдариши, 1723 йили Эрон давлати ҳудудларига турклар қўшинининг

кириб келиши, 1736 йил Туркманларнинг Акшиёр қабиласидан бўлган ҳарбий йўлбошчи Нодиркулнинг шохликни эгаллаши, 1794 йилда мамлакатда ҳокимиятни Хожар қабиласи Оға Мухаммад қўлга киритиши, 1925 йилга қадар Эронда Хожарлар сулоласи ҳукмронлиги, 1801 йил Англия – Эрон шартномаси тузилиши, 1807 йил Россия ва Англияга қарши Франция (Наполеон) – Эрон (Фатхали шох) шартномаси. 1804, 1813 йилларда Россия – Эрон уруши, 1813 йил 24 октябрь Гулистон сулҳи тузилиши, 1814 йил Эрон-Англия ўртасида битим тузилиши, 1826-1828 йиллар иккинчи рус-эрон уруши ва Туркманчой сулҳи тузилиши, 1841 йил Англия, 1856 йил АҚШ маъмурларининг Эрон билан нотенг савдо шартномалари тузилиши, Эроннинг Россия ва Ғарб давлатларига қарамлигининг ортиши, Бобийлар қўзғолони, Сайид Али Мухаммад – қўзғолон раҳбари, қўзғолоннинг бостирилиши, 1856 йилда Эроннинг Ҳиротга юриши, Англия – Эрон уруши, 1857 йил 4 мартда Париж сулҳининг имзоланиши.

XVIII асрнинг бошларида афғон қабилалари – гизайлар ва дурронийларнинг сафавийларга қарши уруш бошлаши, 1722 йил сафавийларнинг тахтдан ағдарилиши, туркманларнинг афшон қабиласидан бўлган Нодиршоҳ 1738 йилда афғон қабилаларини Эрондан ҳайдаб чиқариши. 1747 йил Нодиршоҳнинг қатл этилиши, 1747 йилда Афғонистон тарихида биринчи марта миллий мустақил давлатнинг вужудга келиши, давлат асосчиси Дурронийлар қабиласи йўлбошчиси Аҳмадшоҳ, унинг ворислари даврида афғон давлатининг тушкунликка юз тутиши, 1800 йил рус (Павел-1)- француз (Наполеон) режаси – (Англияга қарши – Афғонистон орқали Ҳиндистонга юриши). 1801 йил Петербургда давлат тўнтарилиши, Наполеон режасининг ортга сурилиши, 1809 йил 17 июнда инглиз – афғон ҳукуматларининг Наполеонга қарши ҳамкорлик шартномасининг имзоланиши. Афғон ҳукмдори Шужоулмулкнинг мамлакатдан қувилиши, Кобул амири Дўстмуҳаммадхоннинг (1826-1863) афғон амири тожини кийиши, инглиз афғон зиддиятлари, биринчи инглиз-афғон уруши (1838-1842) Россиянинг Ўрта Осиёни босиб олиши, Англиянинг Афғонистонга суқилиб кириши.

Турк империясининг ҳудуди, Яничарлар – турк аскарлари корпуси, Туркиянинг Англия ва Франция билан муносабатлари, Туркия – Россия урушлари: 1730, 1786, 1787, 1806, 1828, 1853, 1877, 1914 йиллар, Усмонийлар Туркиясида миллатлар ва масхаблар ўртасидаги муносабатлар, “Озинликлар”, Султонмурод-1 даврида (1362-1389) пиёдалар ҳарбий корпуси, Яничарлар корпуси ташкил этилиши, “Озинлик” миллатлар вакилларининг Усмонли турк давлати охириги даврларида мавқеи ортиб бориши, ўрта аср йирик феодал давлати бўлган Усмонийлар империяси заифлашуви, Россия ва Усмонли турк давлати ўртасида “кичик Қайнаржа битими” имзоланиши, 1856 йил “Ислоҳот” фармони, Усмонли турк давлатининг биринчи

Конституцияси (1860) – асосий қонуни. Дастлабки парламент, ғайримуслимларнинг сиёсий, иқтисодий ҳуқуқлари мустаҳкамланиб бориши, XIX аср иккинчи ярмида ғайримуслимларнинг давлат ишлари қонунларининг 58%ини ташкил қилиши, Арман “Озинликлар”, XVIII аср ўрталарида ҳукумат тизимида “Ғарбчилик” ҳаракати вужудга келиши ва кучайиши, Салимшоҳ-3 даврида (1789-1808) ғарб модели давлат тарафидан ислоҳот андозаси сифатида қабул этилиши, турк жамиятида норозиликларнинг кучайиши, “Танзиматчилар” – “Ғарбчилик” тарафдорларининг саноат ва қишлоқ хўжалиги соҳасидаги ислоҳотлари, “Янги усмонлилар ҳаракати” сиёсий оқими, Номик Камол ва Зиё пошшалар – ҳаракат асосчилари, иқтисодий, маданий, диний инқирознинг юзага келиши, турклар, мусулмонларнинг ҳукмронлик мавқеларини йўқотишлари ва бошқа билимларни ўзлаштириш.

8-мавзу: XVII асрнинг охири ва XVIII асрнинг биринчи ярмида Россия

XVII асрда Россия ўз тарихида янги босқичга ўта бошлаши. Майда товар ишлаб чиқариш, дворян корхоналари металл ва қуруллар ишлаб чиқарувчи давлат мануфактуралари пайдо бўлиши, ички савдонинг ўсиши, маҳаллий бозорлар ўртасида алоқалар мустаҳкамланиши, умумроссия бозори, йирик савдо марказлари, ярмаркалар пайдо бўлиши.

Москва, Архангелск, Свинск, Макаревск, Ирбит ва бошқа жойлардаги ярмаркалар улгуржисавдо марказларидан иборат эди. Москва, Тула, Новгород, Серпухов ва бошқалар темирсозлик марказлари. Зиғир толаси, канопнинг товар маҳсулоти ва улардан ҳар хил буюмлар тўқиш Россия шимоли-ғарбида, Ярославл ва Валогда районида марказлашган эди. XVII асрда йирик мануфактуралар вужудга келиши. Тула, Кашера ва Павлода темирсозлик заводлари, Уралда темирсозлик, металсозлик, шиша заводлари вужудга келиши.

Алексей Михайлович Романов (1645-1676) подшолиги. Земский Боярин Адолвский бошлиқ комиссия, “Собор қонунлари”, Боярлар думаси, думадан жазо палатаси (олий суд органи) ажраб чиқиши, приказларнинг ахамияти ўсиб бориши, дворянлар ҳукмронлиги ва подшо ҳокимиятининг мустаҳкамланиши, сенат тасис этилиши (1711), Россия подшоси ва императори Пётр-1 ва унинг фаолияти (1672-1725), 1695-1696 йиллар Туркияга қарши уруш, 1696 йил рус флотига асос солиши, Швеция билан шимолий уруш (1700-1721). 1721 йил Фанлар Академияси очилиши (Петербург) Каспий бўйи эгалланиши (1724).

9-мавзу: XIX асрнинг биринчи ярмида фан ва маданият

Саноатда фан, техника тараққиёти, ишлаб чиқариш ривожланиши. Транспорт ва алоқа соҳасидаги ўзгаришлар, кашфиётчи олимлар: И.Ньютон, Г.Лейбниц, И.Кант, П.Лаплас, М.В.Ломоносов, А.Лавуазье, Д.Жоул, Р.Майер, Д.И.Менделеев, А.Левенгук, Чарлз Дарвин.

Капитализм ва бозор иқтисодиётига асосланган жамиятда янги ҳолатлар ва илғор фикрларнинг ривожланиши, ёйилиши. Ёзувчилар ва шоирлар: Д.Дефо, Ж.Свифт, Ж.Б.Молер, П.Бомарше, Ф.Шиллер; В.Гёте, Ж.Байрон, В.Гюго, Г.Гейне, О.Балзак, Ч.Диккенс, А.С.Пушкин, М.Ю.Лермонтов, Н.В.Гогол, Крылов, И.С.Тургенев, Ф.М.Достоевский, Л.Н.Толстой, Ли Фучжи, Миттро, И.С.Бах, В.А.Моцарт, Л.Бетховен, А.Митскевич, Ф.Шопен, Ф.Шуберт, Р.Шуман, Ф.Лист, Ж.Россини, Ж.Верди, Б.Эммануэль, Гленка, Чайковский, Варламов, А.Л.Гурелев, Даргомижский, Корсаков ва бошқалар.

10-мавзу: 8-синф Жаҳон тарихини якуний такрорлаш дarsi

XVII-XIX асрларда Европа мамлакатларида аграр ва саноат тўнтаришлари юз бериши. XVIII аср давоми ва XIX аср бошларида ихтиро қилиниб қўлланилган машиналар, алоқа воситалари, буғ билан ишлайдиган кемалар ва бошқа транспорт воситалари, фан-техника соҳасидаги янгиликлар ва кашфиётлар. Янги даврнинг биринчи қисми – Европа ва Американинг илғор мамлакатларида капиталистик муносабатларнинг феодализм устидан ғалаба қозонганлиги ва шунга мос тузумнинг қарор топганлиги билан белгиланиши.

XVII-XVIII асрларда илғор мамлакатларда мануфактура саноати ривожланиши. XVIII аср охиридан Англияда тўқимачилик саноатида механик ва буғ машиналарининг қўлланилиши, XIX асрда янги фабрика ишлаб чиқариши Европа ва Шимолий Америка давлатларида ишга тушиши. Металларни ишлаб чиқариш янгилади. Янги ёнилғи турлари яратилиши: XVIII аср иккинчи ярмида тошқўмир, XIX аср биринчи ярмида нефт. Феодал мулкдорлиги даврида қўл меҳнати асосида ишлаб чиқариш қуроллари тайёрланиб 80% ёғоч хом-ашё бўлган. Кейинги даврда машина ишлаб чиқариш ва темирдан фойдаланиш кенгайиши. XIX аср темир, машина ва буғ механизмлар асри деб аталиши. Янги демократик давр ғалабаси ва қарор топиши жараёнида қатор илғор мамлакатларда саноат ўзгариши. Мануфактурадан фабрикадаги машина ишлаб чиқаришига ўтилиши. Саноат ўзгаришининг ҳамда ижтимоий тузум сифатида капитализм қарор топишининг техникавий ва ижтимоий жиҳатларда ўзгариши. Илк ривожланган даврда кўпдалали алмашлаб экиш усули, ерни кучсизлантормаслик, ҳайдаш, йиғиштириш, териб олиш машиналари, буғ билан ишлайдиган, донни янчадиган машиналар қўлланилиши.

Лаборатория машғулотида фойдаланиладиган адабиётлар:

- Ф.Ахмедшина. Қадимги Юнонистон тарихига кириш. Эгей цивилизацияси. Жиззах-2004. “Сангзор” нашриёти.
- Р.Қурбонғалиева “Ўрта асрлар тарихидан контрол ишлар”. Т., “Ўқитувчи”. 1995.
- М.Лафасов, У.Жўраев “Жаҳон тарихи”. Академик лицейлар ва касб-хунар коллежлари учун ўқув қўлланма. Т., “Турон-Иқбол”-2005 (1918 йилдан ХХІ аср бошигача).
- М.Лафасов, Е.Холиқов, Д.Қодинова. “Жаҳон тарихи” 9-синф. Т., А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти – 2002 (1870-1914 йиллар). 2-нашр.
- Ҳидоятлов Г.А. Костетский В.А. “Ўзбекистон тарихи” (ХІХ аср иккинчи ярми - ХХ аср бошлари) Т-2002. “Ўзинкомцентр” 9-синф.
- Г.Ҳидоятлов. “Жаҳон тарихи 10-синф. Ёнг янги тарих, 1-қисм (1914-1945 йиллар) 3-нашри. “Шарқ” НМАК бош таҳририяти. Т-2004.
- Н.Жўраев, Т.Файзуллаев, Қ.Усмонов. “Ўзбекистон тарихи” Миллий истиқлол даври. 11-синф. “Шарқ” НМАК. Бош таҳририяти. Т., 1998й.
- А.Муҳаммаджонов. Ўзбекистон тарихи. 7-синф. (Миллдинг ІV асрдан ХVІ аср бошларигача) Т.,А.Қодирий номидаги “Халқ мероси” нашриёти, 2001.
- Р.Пармонов, О.Содиқов. Жаҳон тарихи. (Янги тарих даври – ХVІІ-ХІХ асрлар). Т., “Ўқитувчи” – 2001. 8-синф.
- Н.Норкулов, У.Жўраев. Ўзбекистон тарихи. (ХVІ-ХІХ асрнинг биринчи ярми) 8-синф “Шарқ” НМАК бош таҳририяти ,Т., 2000.
- А.Сағдуллаев. В.Костецкий. Қадимги дунё тарихи. 6-синф. Тўлдирилган 2-нашр. Т., “Шарқ”, НМАК бош таҳририяти. 2005.
- И.Жўраев., М.Лафасов, Ш.Эргашев “Жаҳон тарихи” (Ўрта асрлар тарихи) 7-синф. “Чўлпон” номидаги нашриёт – матбаа ижодий уйи. Т-2005.
- А.Муҳаммаджонов, Қ.Усмонов. Ўзбекистон тарихи. (Миллдинг ІV асрдан ХVІ аср бошларигача) 7-синф. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Давлат нашриёти. Тошкент.
- Р.Фармонов, О.Содиқов. Жаҳон тарихи (янги тарих дарси ХVІІ-ХІХ аср) 2-нашр. Т., А.Қодирий номидаги “Халқ мероси” нашриёти. 2003.
- Н.Норкулов, И.Жўраев. Ўзбекистон тарихи. (ХVІ-ХІХ асрнинг 1-ярми) 8-синф. “Шарқ” НМАК. Бош таҳририяти. Т-2004.

“Тарих шахс ва жамият ўқитиш методикаси” фанидан курс ишлари мавзуси.

- 1.Тарихдан дарс бериш методикаси курсининг мавзуси ва вазифалари
- 2.Ўзбекистон Республикаси мустақиллиги шароитида тарих, шахс ва жамиятдан дарс бериш методикаси курсининг методологик асослари.
- 3.Ўзбекистон Республикасида тарих, шахс ва жамият билимлари ривожланишининг асосий босқичлари
- 4.Касб-ҳунар билим юртлирида тарих, шахс ва жамият фанлари тузилиши.
- 5.Ўзбекистонда ҳозирги замон умумий ўрта таълим тизимида тарих фанлари системаси

6. Тарих, шахс ва жамият дарсларида ЯПТ воситаларидан фойдаланиш.
7. Интерфаол таълим турлари.
8. Ақлий ҳужум, 6х6х6, кластер, Қора кути методлари
9. Ўзбекистон тарихи дарслигида миллий - ватанпарварлик тарбияси мавзусини лойиҳали дарс асосида ўрганиш.
10. Уругчилик жамияти тарихини тарих дарсларида ургатиш.
12. Тарих дарсларида "Буюк Ипак Йули" мавзусини ақлий ҳужум методи асосида урганиш.
13. Урта асрларда ерга эгалик муносабатларининг шаклланиши ва ривожланиши мавзусини қора кути методидан фойдаланиб урганиш.
14. Урта Осиёнинг араб халифалиги томонидан босиб олиниши мавзусини интерфаол усулда урганиш.
15. Ватанмиз халқларининг мугуллар истилоси ва зулмига қарши озодлик курашлари мавзусини ЯПТ асосида урганиш.
16. Интерфаол дарсларни ташкил этиш.
17. Ўқувбилим фаолиятини гуруҳларда ташкил этиш.
18. Тренингх дарслари ва уни самарали ўтказиш.
19. Марузани тайёрлаш мезонлари
20. Маъруза матнини тузиш билан боғлиқ тушунчалар.
21. Маъруза матнининг электрон вариантлари.
22. Давра суҳбатлари
23. Бухоро хонлиги XVII аср ва XVIII асрнинг биринчи ярмида мавзусини креатив усулда урганиш.
24. Хива хонлигининг ташкил топиши мавзусини урганиш.
25. Тарих дарсларида "Қорақолпоқлар" мавзусини синетик метод асосид урганиш.
26. Ўзбек хонлиқларининг халқаро муносабатлари мавзусини муоммали таълим асосида урганиш.
27. Урта Осиё халқларининг маънавий-маданий ҳаёти ва турмуш тарзи мавзусини урганиш.
28. Россиянинг Урта Осиёни босиб олиши мавзусини тарих дарсларида урганиш.
29. Ўзбекистон ҳудудида бронза ва темир даврига ўтиш мавзусини ўқувчиларга гуруҳларга бўлган ҳолда ургатиш.
30. Сунгги бронза ва темир даврига ўтиш мавзусини ўқувчиларга ургатиш.
31. Ўзбекистон ҳудудидаги давстлабқи давлатлар мавзусини тарих дарсларида ўқитиш.
33. Лойиҳа асосида машғулотлар олиб бориш .
34. Лойиҳали дарс босқичлари.
35. Тарих дарсларида муаммоли таълим методлари.
36. Креатив ва эвристик таълим методларидан фойдаланиш.
37. Эркин ассоцияли, инверсия, эмпотик ва синетик методлар.
38. Ахборот технологиялари, ва компютертехникаси асосида ўқиш.
38. Таълимда инновация.
39. Инновацион фаолият.

40. Дарс ва мотивация..
41. Таълим сифати мониторинги. Педагогик диагностика.
43. Мактабда таълим сифати мониторинги
- 44.. Педагогик диагностика.
45. Педагогик диагностиканинг тест методи.
- XIX сўрнинг 70-90 йилларида Туркистонда миллий - озодлик ҳаракатлари мавзусини урганиш.
- Туркистонда XX аср бошларида ижтимоий - иқтисодий ҳаёт мавзусини урганиш.
- Мустамлакачилик шароитда Туркистон улкасида маданий ҳаёт мавзусини эмпирик ва синетик методларда урганиш.
- Дастлабки одамлар ва уларнинг ҳаёти мавзусини мотивация асосида урганиш.
- Тарих дарсларида дастлабки давлатлар мавзусини Лойиҳа асосида урганиш.
- Миср эҳромлари мавзусини Лойиҳа асосида урганиш.
- Қадимги юнон афсоналари ва достонлари мавзусини тарих дарсларида инновацияли асосда урганиш.
- Жаҳон тарихи дарсларида Қадимги савдо йуллари мавзусини тарих дарсларида урганиш.
- Ахамонийлар босқини даврини тарих дарсларида ургатиш.
- Македониялик Александрнинг Урта Осиёга юришлари мавзусини урганиш.
- Қушон давлати мавзусини урганиш.
- Туркистонда Россия мустамлакчилик идора усулини жорий этиши мавзусини урганиш.
- Европада маърифатпарварлик мавзусини урганиш.
- Дунёнинг бўлиб олиниши мавзусини тарих дарсларида урганиш.
- Буюк географик кашфиётлар мавзусини ЯпТ асосида урганиш.
- Эрампдан аввалги V асрда Грецияда кулчиликнинг ривожланиши ва Афинанинг юксалиши мавзусини урганиш.
- 17Эрампдан аввалги V-IV асрларда Эллин маданияти мавзусини Инновацион ва мотивация асосида урганиш.
- Шаркий Урта Ер денгизи грек - македон давлатлирининг ташкил топиши мавзусини урганиш.
- Рим империяси ва ҳалокати мавзусини Дарс ва мотивация урганиш.
- Франкларнинг ижтимоий тузуми ва давлатнинг ташкил топиши мавзусини урганиш.
- Юук Карл империяси ва феодалларнинг қучайиши мавзусини урганиш.
- V-XI асрларда славян давлатларининг ташкил топиши. Киев Рус мавзусини урганиш.
- Тарих дарсларида ислом дини мавзусини урганиш.
- Чингизхон давлати мавзусини тарих дарсларида урганиш.
- Амир Темур ва унинг жаҳон тарихида тутган урни мавзусини урганиш.
- Урта Осиёда уйғониш даври мавзусини тарих дарсларида урганиш.
- Интерфаол дарсларни ташкил этиш.
26. Ўқувбилим фаолиятини гуруҳларда ташкил этиш.

27.Тренингх дарслари ва уни самарали ўтказиш.

28.Марузани тайёрлаш мезонлари

29.Маъруза матнини тузиш билан боғлиқ тушунчалар.

30. Маъруза матнининг электрон вариантлари.

31.Давра суҳбатлари

срда Англияда саноат ишлаб чиқаришнинг ривожлана бориши мавзусини урганиш.

Европада реформация. Ян Рус таълимоти. Германияда дехконлар уруши мавзусини урганиш.

XVI-XVII асрларда Россиянинг сиёсий ва иқтисодий аҳоли мавзусини урганиш.

Нидерландияда буржуа инқилоби мавзусини урганиш.

XV аср охири ва XVII асрнинг биринчи ярмида Европа маданияти мавзусини урганиш.

XVII аср охири ва XVIII асрнинг биринчи ярмида Россия мавзусини урганиш.

XIX асрнинг иккинчи ярми ва XIX асрнинг бошларида Россия мавзусини урганиш.

Чингачкулар юрти тақдири мавзусини тарих дарсларида урганиш.

VI-XI асрларда Европа маданияти мавзусини урганиш.

VI-XI асрларда Византия империяси мавзусини урганиш.

VI-XI асрларда араблар мавзусини урганиш.

Халифалик мамлакатлари маданияти мавзусини урганиш.

Илк урта асрларда Хитой ва Хиндистон мавзусини урганиш.

XI-XIII асрларда христиан черкови. Салиб юришлари мавзусини урганиш.

100-йиллик урушнинг бошланиши. Жакерия кузголони мавзусини урганиш.

Урта аср шахаларининг усиши мавзусини урганиш Жанна ДАРК. Францияни бирлаштиришнинг тугалланиши мавзусини урганиш.

Англияда марказлашган давлатнинг ташкил топиши. Уот Тайлер кузголони мавзусини урганиш.

Русда феодал тарқоқлик ва чет элликлар босқини мавзусини урганиш.

XVII асрнинг охири ва XVIII асрнинг бошларида фан ва маданият мавзусини урганиш.

XIX асрда Япониянинг кашф этилиши мавзусини урганиш.

XIX асрнинг биринчи ярмида Россияда ижтимоий ҳаракатлар ва ижтимоий фикр мавзусини урганиш.

Германия XIX асрнинг охири XX асрнинг бошларида мавзусини урганиш.

Франция XIX асрнинг охири ва XX асрнинг бошларида мавзусини урганиш.

Англия XIX асрнинг охири ва XX асрнинг бошларида мавзусини урганиш.

АҚШ XIX асрнинг охири ва XX асрнинг бошларида мавзусини урганиш.

Латин Америкаси XIX асрнинг охири ва XX асрнинг бошларида мавзусини бевосита генерация услубидан фойдаланиб урганиш.

Россия XIX асрнинг охири ва XX асрнинг бошларида мавзусини урганиш.

XIX асрнинг охири ва XX асрнинг бошларида Япония мавзусини урганиш.

XIX асрнинг охири ва XX асрнинг бошларида Хитой мавзусини урганиш.

XIX асрнинг охири ва XX асрнинг бошларида Хиндистон мавзусини урганиш.
 XIX асрнинг охири ва XX асрнинг бошларида Эрон ва Авғонистон мавзусини кластер услубидан фойдаланиб урганиш.
 XIX асрнинг охири ва XX асрнинг бошларида Туркия мавзусини урганиш.
 XIX асрнинг охири ва XX асрнинг бошларида Африка мамлакатлари мавзусини урганиш.
 Ўзбекистоннинг пролеолит даври тарихи ва моддий маданияти мавзусини урганиш мавзусини ақлий ҳужум услубидан фойдаланиб урганиш..
 Илк хунармандчилик тарихи мавзусини урганиш.
 Бронза даври аҳолисининг турмуш тарзи ва ҳужалиги мавзусини урганиш.
 Хоразм воҳасининг сугорма дехкончилик тарихи - кадим ва урта асрларда.
 Зарафшон воҳасининг сугорма дехкончилик тарихи - кадим ва урта асрларда мавзусини кластер услубидан фойдаланиб урганиш..
 Ўзбекистоннинг неолит даври тарихи ва моддий маданияти.
 Ўзбекистоннинг мезолит даври тарихи ва моддий маданияти.
 Ўзбекистоннинг қоятош суръатлари мавзусини урганиш.
 Урта Осиёда танга пулларни муомалага киритилиши ва ривожланиш босқичларини урганиш мавзуси.
 Урта Осиё аҳолисининг маданияти кадимда ва урта асрларда мавзусини кластер услубидан фойдаланиб урганиш.
 Буюк Ипак йули: илк фаолияти, таракқиёти, таназзули мавзусини урганиш.
 Сардобалар - Буюк Ипак йулидаги иншоот мавзусини урганиш.
 Илк ўзбек давлатчилигининг моддий ва маънавий асослари (Даван-Фаргона подшолиги мисолида)
 Ўзбек давлатчилигининг моддий ва маънавий асослари (Бактрия давлати мисолида) мавзусини урганиш.
 Уструшонда давлати кадим ва урта асрларда мавзусини урганиш.
 А.Темур даври тарихини урганишда Низомиддий Шомийнинг "Зафарнома" асари муҳим тарихий манба сифатида.
 аср ўзбек давлатчилиги тарихини урганишда "Бобурнома"нинг аҳамияти мавзусини урганиш.
 Шайбонийлар даври тарихини урганишда Х.Т. ал - Бухорийнинг "Абдулланом" асари мавзусини урганиш.
 А.Темурнинг давлатнинг бошқариш тизимининг Абдуллахон II давридаги қурилиши мавзусини урганиш.
 Темур ва темурийлар даврида фан ва маданият мавзусини урганиш.
 З.М.Бобурнинг "Бобурнома" асари ва Жиззах тарихи.
 Самонийлар даврида маданий ҳаёт мавзусини урганиш.
 А.Темур марказлашган давлат асосчиси мавзусини урганиш.
 Ўзбек халқининг этник шаклланиши мавзусини урганиш.
 Хофиз Таниш ал - Бухорийнинг "Абдулланом" асари ва Жиззах тарихи.
 Шуру тизимининг катогонлик сиёсати ва унинг Ўзбекистондаги оқибатлари мавзусини урганиш.

Урта Осиё халкларининг IX-XII асрлар даврида фан ва маданият мавзусини урганиш.

Ўзбек давлатчилиги, унинг пойдевори ва тараккиёти боскичлари мавзусини урганиш.

Чор Россиянинг Туркистонда юритган мус тамлакачилик сиёсати ва унинг окибатлари мавзусини урганиш.

Чоризм истибдодига қарши Туркистон халкларининг миллий - озодлик ҳаракатлари мавзусини урганиш.

Мустиқил Ўзбекистон Республикасининг ташкил топиши ва унинг жаҳоншумул тарихий аҳамияти мавзусини урганиш.

Мустиқиллик йилларида Ўзбекистоннинг иқтисодий тараккиёти мавзусини урганиш.

Мустиқиллик йилларида Ўзбекистон фан ва маданиятнинг тараккиёти мавзусини урганиш.

Ўзбекистон ва жаҳон ҳамжамияти мавзусини урганиш.

Ўзбекистон тарихи давралида президент И.А.Қаримов асарларидан фойдаланиш.

Президент И.А.Қаримовнинг "Тарихий хотирасиз келажак йук" асари Ўзбекистон тарихини урганишда асосий манба.

Президент И.А.Қаримов янги ўзбек давлатчилигининг асосчиси ва давлатчилигимиз тарихининг яратилиши ташаббусқори.

Мустиқиллик йилларида Ўзбекистоннинг маънавий-маданий ривожланиши.

Мустиқиллик йилларида Ўзбекистоннинг ташки сиёсати.

Бобур Хиндистондаги Бобурийлар салтанатининг асосчиси, унинг тарихдаги урни.

А.Темурнинг Марказий Осиё тарихида тутган урни.

Мустиқиллик йилларида Ўзбекистоннинг АҚШ билан сиёсий, иқтисодий ва маданий алоқалари.

Мустиқиллик йилларида Ўзбекистоннинг Европа мамлакатлари билан узаро сиёсий, иқтисодий ва маданий алоқалари.

Мустиқиллик йилларида Ўзбекистоннинг Осиё мамлакатлари билан узаро сиёсий, иқтисодий ва маданий алоқаларининг ривожланиши.

Мухаммад Шайбонийхоннинг Маварауннахрни забт этиши ва мавзунини ургатиш усуллари.

Хофиз Таниш ал - Бухорийнинг "Абдуллонома" асарини урганиш.

Шайбонийларнинг давлатни идора қилиш усуллари.

Шайбонийлар давлати ижтимоий - иқтисодий муносабатларнинг шаклланиши.

Шайбонийлар даврида маданий ҳаёт ва уни ургатиш методикаси.

А.Темурнинг давлатни бошқариш сиёсати ва унинг усуллари.

А.Темур даврида ижтимоий - иқтисодий ҳаёт мавзусини урганиш.

А.Темур даврида илм-фан ва маданият.

А.Темурнинг ташки сиёсати ва дипломатик муносабатларини урганиш.

Низомулмулкнинг "Сиёсатнома" асарини урганиш.

"Бобурнома" асарининг урганишнинг аҳамияти ва усуллари.

Урта асрларда Урта Осиё шаҳарлар ва давлатлари маданияти.
 Туркистон босқини ва у билан боғлиқ тадқиқотлар тарихи.
 А.Темур даври мафкураси.
 Ўзбекистонда туркий халқлари ташкил топганлиги ва қадимги давлатчилиги.
 Ёзув тарихи ва Ўзбекистонда ёзув маданияти.
 Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси сессиялари ва уларни урганиш педагогик технологияси.
 Буюк Ипак йўлининг гарб ва шарқ мамлакатларида савдо ва элчилик маданий алоқаларининг кучайишдаги урни.
 Жиззах шаҳрининг ташкил топиши тарихи.
 Мугуллар томонидан Маварауннаҳр ва Хуросоннинг босиб олиниши ва унинг оқибатлари.
 "Темур тузуклари" - жаҳонгир ҳаёти ва фаолиятига бағишланган тарихий асар.
 Мустақил Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва унинг тарихий аҳамияти.
 Ўзбекистон Республикаси сиёсий партиялар ва жамиятда қўп партиявийликнинг қарор топиши.
 Ўзбекистон Республикасининг мустақил давлатлар ҳамдустлигида тугган урни.
 Мустақиллик йилларида Ўзбекистоннинг ташқи сиёсати ва унинг асосий тамойиллари мавзусини урганиш.
 Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятига қўшилиши ва халқаро нуфузининг орттирилиши" мавзусини урганиш.
 Қўр ҳукумати томонидан Жиззахнинг истило қилиниши ва унинг оқибатлари.
 Қўр Россияси устамлақчилигига қарши Туркистонда миллий озодлик ҳаракатлари.
 Бухоро амирлиги ва Хива хонлигининг тугатилиши ва унинг оқибатлари.
 Туркистон муҳторияти миллий демократик давлатнинг дастлабки тажрибаси ва унинг тугатилиши.
 Туркистонда миллий истиқлолчилик ҳаракатларининг кучайиши. (жиззах вилояти мисолида).
 Ўзбекистонда жамоалаштиришнинг амалга оширишнинг аянчали оқибатлари. (Жиззах вилояти мисолида).
 Шўролар ҳукуматининг қатъончилик сиёсати (Жиззах вилояти мисолида)
 Фашистлар Германияси ва Япония устидан қўзғолган ғалабада Жиззахликларнинг қўшган ҳиссаси.
 Ўзбекистон ва мустақил давлатлар ҳамдустлиги мавзусини урганишга доир.
 "Ўзбекистоннинг МДХ мамлакатлари билан икки томонлама ҳамкорлиги" мавзусини урганиш.
 "Ўзбекистоннинг Марказий Осиё мамлакатлари билан алоқалари" мавзусини урганишга доир.
 Ўзбекистоннинг Осиё ва Тинч океани ҳавзаси мамлакатлари билан ҳамкорлиги мавзусини урганишга доир.

"Ўзбекистоннинг АҚШ ва Европа мамлакатлари билан узаро манфаатли
 Икки дарё оралигининг энг кадимги тарихини уқитиш услубияти.
 Кадимги Миср тарихини уқитиш услубияти.
 Кадимги Хеттлар подшолиги мавзусини уқитиш услубияти.
 Кадимги Оссурия давлати тарихини уқитиш.
 Кадимги Хиндистон тарихини уқитиш услубияти.
 "БМТ": гендер тенгили масалалари" мавзусини урганишга доир интерфаол
 усуллар.
 Ўзбекистонда ижтимоий ҳимоя тизими ва гендер муносабатлари мавзусини
 урганишда интерфаол усуллар.
 Таълим соҳасида гендер масалаларини урганишга доир.
 Халқаро фондларнинг хотин-қизлар ҳуқуқий саводхонлигини орттириш
 бўйича олиб бораётган ишларини урганишга доир.
 "Гендер стереотиплари: тарихий негизлари, муаммолари" мавзусини
 урганишга доир.

“Тарих шахс ва жамият уқитиш методикаси” фанидан Оралиқ назорат учун тест саволлари

- 1) Ҳар бир ўқувчи ўқув жараёнида фаол иштирок этиб ўқув билим жараёнига шахсий хисса қўшиши қандай таълим?
 А. Гуруҳли В. Индивидуал С. Новацион Д. Ананавий
- 2) Янги мавзунини ўрганиш, мустаҳкамлаш, назорат, баҳолаш қайси дарсга хос?
 А. Интерфаол В. Новацион С. Анъанавий Д. гуруҳли
- 3) Ақлий ҳужум методи дастлаб қайси мамлакатларда қўлланган?
 А. АҚШ, Англия, Франция В. АҚШ, Япония, Франция
 С. Россия, АҚШ, Англия Д. Англия, Германия, Япония.
- 4) Фикрларнинг шиддатли ҳужум методи ким тамонидан асосланган?
 А. Макаренко В. А.Осборн С. Е.Александров Д. Р.Юсупов
- 5) Янги фикрий ҳужум методи ким тамонидан ишлаб чиқилган?
 А. А.Осборн В. Ж.Доналд Филипс С. Е.Александров Д. Макаренко
- 6) Ўқувчиларга ихтиёрий муаммолар ҳақида эркин, очиқ ўйлаш ва фикрлашни бемалол баён этиш учун шароит яратадиган интерфаол метод бу...?
 А. Кластер В. Эмпотик, ҳаракатли С. Ақлий ҳужум Д. Муаммоли
- 7) "Қарорлар шажараи", "Қора қути" "3-3" "4-4" "5-5" методлар қайси таълим турига хос? А. Муаммоли В. Ақлий ҳужум С. Кластер Д. синетик
- 8) Таҷриба асосида ўқитиш цикл методи асосчиси ким?
 А. Е.Александров В. А.О.Борн С. Д.Колб Д. Б.Миркомиллов
- 9) Мактаб амалиётида ўқувчиларнинг ўқув билув фаолиятини олиб бориш неча йўналишда амалга оширилади?
 А. 3 В. 4 С. 6 Д. 2
- 10) Гуруҳли мунозара, вазиятларини методлаштириш, сенсорик сезгирликни ривожлантириш кабилар қайси жараёнда қўлланилади?
 А. Муаммоли таълимда В. Тренингларда С. Форумларда Д. Кластерда

- 11) Фасилитатор ким?
А. Ўқитувчи
В. Давра суҳбати, семинар ва тренингларни олиб боровчининг ёрдамчиси
С. Кузатувчи Д. Фаол ўқувчилар
- 12) Таълим тўғрисидаги қонун неча боб ва моддадан иборат?
А. 5 боб 40 моддадан В. 3 боб 34 моддадан С. 5 боб 34 моддадан
Д. 7 боб 34 моддадан
- 13) Ўқитувчи тамонидан мавзуни оғзаки баён қилишдан иборат бўлган ўқув машғулотини нима?
А. Маъруза В. Таъкидлов С. Маруза тезис Д. Ессе
- 14) Виртуал ўқув материали нима?
А. Маърузадаги жадваллар
В. Ходисаларни тушинтириш учун қўлланган ўқув воситаси
С. Ахборот технологиялари Д. Тренинглар
- 15) Новербал воситалар нима?
А. Оғзаки нутқ В. Кўргазма воситалари С. Гуруҳлар тайёргарлиги
Д. Имо-ишора, қўл, гавда ҳаракатлари орқали бирор маънони ифодалаш
- 16) Таълим мақсад ва вазифаларига кўра ...
А. Пассив, фаол В. Муаммоли ананавий С. Лойихали ва электрон Д. Интерфаол
- 17) Муаммоли таълим даражалари неча босқичдан иборат?
А. 3 В. 2 С. 5 Д. 4
- 18) Илмий билишни ривожлантириш зарурлигини ифодалашнинг субъектив шакли нима?
А. Муаммо В. Новация С. Тренинг Д. Маъруза
- 19) Муаммоли таълим соҳаси билан шуғулланган олимларни кўрсинг.
А. М.Махмудов, М.Скаткин. А. Матюгиквен
Б.Ж.Йўлдошев, Г.Йўлдошева В.Я.Коменский, П. Контарев
Д. Б.Миркомиллов,Ф.Ахмедшина
- 20)Ижодкорлик, яратувчанлик маъносини ифодаловчи сўз...
А. Кластер Б. Бумеранг С. Креатив Д. Явристик
- 21) 6 ёшгача бўлган болалар неча фоиз истедод потенциалига эга?
А. 40% В. 70% С. 60% Д. 30%
- 22) “Излайман”, “Топаамн”, “Очдим” маъноларини ифодаловчи сўз.
А. Креатив В. Евристик С. Кластер Д. Бумеранг
- 23) “Мақтабларда Еристик таълим методларини кенг қўллаш ижодий фикрни оширади” деган жумла кимга тегишли?
А. Е.А.Александров В. В.Макеронко С. П.Контерев Д. М.Скаткин
- 24) Турли элементларни бирлаштирувчи метод бу...
А. Иновацион В. Синетик С. Эмпотик Д. Креатив
- 25) Ўқувчиларнинг шахсий ташаббускорлиги ва муаммога қайғуриши методикада нима дейилади?
А. Эмпотик В. Креатив С. Кластер Д. Инверция
- 26) Синф хоналарида матбуот, телевидения, радио, кино,видео ва интернетлардан фойдаланиш нима дейилади?
А. Технологияли таълим В. Медиа дарслар С. Кўргазмали дарслар Д. Техник дарслар
- 27) “Иновация” тушунчасининг илк назариячилари ким?
А. И.Шумпатер, Н.Кондратев В. Я.Коменский, П. Контарев
С. К.Анголовская, П.Контер
- 28) Педагогик фаолиятни доимий кузатиш орқали у ҳақида ахборот тўплаш, сақлаш, қайтаа ишлаш ва тарқатиш орқали унинг таракқиётига таъсир этиши нима?
А. Педагогик диагностика В. Таълимий мониторинг С. Психотерапия

Д.Кластер, Евристик